

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKJØBING AMT

25. BIND

K Ø B E N H A V N

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN

1 9 3 1

I N D H O L D

	Side
J. Jeppesen: Kr. Larsen Vestergaard, Ulfborg	1
J. Aldal: P. Storgaard Pedersen	11
Henrik Larsen: Mark-Fællesskabet i Hardsyssel i ældre Tider	20
P. Storgaard Pedersen: Bøvling Amt og Egn samt Fiskeri ved Vester-Kanten	58
J. Aldal: Vestjyske Trolddomssager	66
Kristen Klastrup: Gammel Sogns Vide	110
Thomas Møller: Minder fra 1864	116
Stephen W. Christensen: Berigtigelser til C. Møller: Bor- bjerg Sogns Historie	134
Navne- og Sagliste	149
Regnskab	153

KR. LARSEN VESTERGAARD, ULFBORG

En Livsskildring ved Forstander *J. Jeppesen, Staby.*

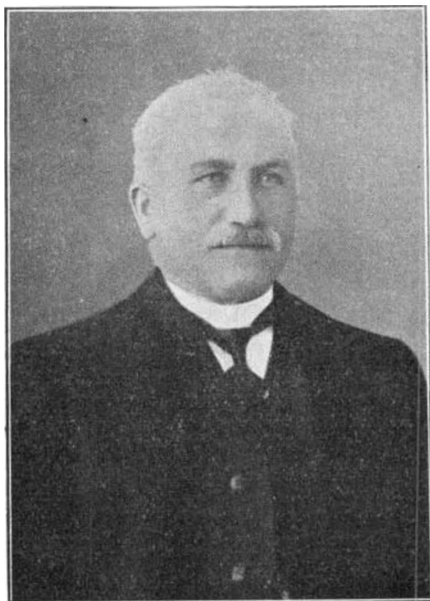
Omtrent 1 km Nord for Ulfborg Stationsby ligger Gaarden Vestergaard i Ulfborg Sogn. I denne Gaard boede omkring Midten af forrige Aarhundrede Lars Vestergaard med sin Hustru Sidsel Dahl af den bekendte Dahl-Slægt fra Fjand i S. Nissum Sogn. Lars Vestergaard havde været gift før; med sin første Hustru havde han kun 1 Barn, en Datter, der blev gift med en Lærer, som fik sin Manddomsgerning i Himmerland. Ni Aar efter sin første Hustrus Død giftede Lars Vestergaard sig igen, altsaa med førnævnte Sidsel Dahl, og i dette Ægteskab fødtes den 25. Juli 1856 en Søn, der i Daaben fik Navnet Kr. Larsen Vestergaard, og senere 3 Døtre, hvoraf de 2 endnu lever i Ulfborg.

Paa de Tider var der i den sydlige Del af Ulfborg Sogn, i hvilken Vestergaard ligger, kun en Biskole (Stationsbyen var endnu ikke til), og til den havde Sogneraadet lejet Plads i Vestergaard. Til at holde Skole der om Vinteren lejede Sogneraadet gerne en Elev fra Staby Højskole, der allerede i Slutningen af Halvfjerdserne havde begyndt at forberede unge Bøndersønner til at overtage en Vinterlærergerning.

Vinterlæreren underviste saa Børnene fra Sønderkær Skoledistrikt i Biskolen i Vestergaard hver Dag om Vinteren, medens Læreren fra Ulfborg Kirkeby kom til Vestergaard og underviste een Dag ugentlig om Sommeren.

Da Sønnen fra Vestergaard voksede til, kunde han saaledes gaa i Skole i sit Hjem, og han viste sig hurtigt meget lærenem og fik en saa stærk Læselyst, at han yndede dette Arbejde fremfor alt andet. Han blev næsten ikke til at drive fra Bogen, og det syntes Faderen ikke om; som eneste Søn skulde han opdrages til i sin Tid at overtage Fædrengaarden. Da han saa i 1870 blev konfirmeret, mente Faderen, at nu maatte Læsningen da vel høre op, og Sønnen skulde nu til for ramme Alvor at arbejde med ved Gaardens Drift; men det gik ikke saadan. Kristen vilde læse og søge sig en Livsstilling gennem Læsningen; men det vilde Faderen ikke gaa ind paa. Hvis Faderen havde givet efter, vilde Sønnen sikkerlig være bleven Embedsmand, og paa Grund af sine gode Evner og stærke Vilje formentlig naaet til en høj Stilling; men Faderen gav ikke efter, og det blev saa til et Slags Kompromis; han blev som saa mange andre velbegavede Gaardmandssønner den Gang Vinterlærer, først i Raasted, senere i sit Hjem i Ulfborg; om Sommeren var han Elev paa Staby Højskole, hvor han foruden de bestemte Skolefag benyttede Lejligheden til at lære Engelsk. Mærkelig nok har han aldrig været paa nogen anden Skole, og heller ikke har han været hjemmefra, undtagen da han laa som Soldat i København. I den Tid fik han en Skade i Ryggen, som i mange Aar voldte ham betydelig Gene, og som han maaske aldrig helt forvandt. Han talte aldrig derom til fremmede; men selvfølgelig bidrog dette Uheld ikke

naaedes i hans Enge saa gode Resultater, at det var langt over Forventning, idet der fremelskedes mægtige Afgrøder paa de før saa tarvelige Arealer. Han indbød Folk til at se paa Forsøgene, og han blev saaledes Aarsagen til, at Mosekulturen vandt frem paa

Kr. Larsen Vestergaard

Eggen og fik stor Betydning netop her, hvor der findes saa store og vidtstrakte Morenge.— Kr. L. Vestergaard havde for første Gang vist sig som sin Egns Foregangsmand og Velgører.

Kr. Larsen Vestergaard var, særlig ved Oberstløjtnant Dalgas' Virksomhed, allerede som ung blevet grebet af P l a n t n i n g s t a n k e n, og da der til Vestergaard hørte en Del høje Brinker, der ikke kunde dyrkes, til-

plantede han dem. Gaardens vidtstrakte Hedelodder dels tilplantede, dels opdyrkede han og omgav dem med gode Læhegn, hvorved han gav et følgeværdigt Eksempel for sine Naboer, ogsaa paa dette Omraade.

En meget stor Hedelod i Ulfborg Indsande beplantede han med mange forskellige Slags Træer, saavel Naale- som Løvtræer, og her anstillede han en Mængde Forsøg, hvoraf selvfølgelig en Del mislykkes, medens andre gav godt Udbytte; særlig fortjener at fremhæves hans ypperlige Ege- og navnlig Sitka-

saa lidt til at holde ham til Bøgerne og borte fra det legemlige Arbejde. Han virkede dog derefter i det hele taget som Karl paa Gaarden og deltog hele sin Ungdom i alt forefaldende Arbejde; men det var ikke med Lyst eller forbunden med nogen videre Interesse; han var og blev al sin Tid en Bogens Mand, der efterhaanden ikke alene skaffede sig en betydelig Bogsamling, men ogsaa fik Blikket godt opladt for meget af det store og skønne, saavel i Naturens som i Aandens Verden, og han tilegnede sig en betydelig Kundskabsfylde i mange Fag og paa højst forskellige Omraader. Man kan vist rolig sige, at han blev Vestjyllands lærdeste Bonde.

Ungdommens sædvanlige Fornøjelser og Glæder spildte han kun lidt Tid paa; han har flere Gange til Forfatteren heraf udtalt, at han, særlig i den egentlige Ungdomstid, i høj Grad manglede Venner og Studiefæller. Dette medførte ogsaa, at han blev en tavs Mand.

I 1889 overtog han som 33-aarig Mand sin Fødegård; men det gjorde ikke nogen væsentlig Forskel i hans Liv. Hans Forældre levede hos ham, og Moderen førte i mange Aar Huset for ham. Han giftede sig ikke, saa der heller ikke udadtil skete stor Forændring. Han drev Gaarden paa gammeldags Manér, jævnt godt, men heller ikke mere, og vistnok uden synderlig Interesse udover det, at den skulde give ham det daglige Brød.

Paa den Tid var der i Landbrugsskrifter meget Røre om M o s e k u l t u r; dette læste Kr. L. Vestergaard om, og da han havde store Morenge, der kun gav et tarveligt Udbytte, besluttede han at prøve de nye Metoder, og han blev saaledes den første her paa Egnen, der forsøgte Opdyrkning af Moseengene, og der

gran-Kulturer, der vil bære hans Minde mange Generationer frem i Tiden. Ved Anlæg af en Planteskole i dette Hedestykke stødte Vestergaard oppe paa en Bakke paa noget, som han ansaa for et Offersted fra Oldtiden, og som i hvert Fald saa noget ejendommeligt ud. Der fandtes 2 store Sten af en ualmindelig Slags, tæt ved hinanden, tydelig nok anbragte i deres nuværende Stilling af Menneskehænder. Han tydede den største af disse mægtige Blokke som Offerstenen, den Sten, Offeret blev lagt paa, og den mindste som Blotstenen, mod hvis skarpe Kant Ofrenes Ryg knækkedes: Tæt ved Stenene fandtes tydelige Tegn paa, at et større Hus havde staaet der, og paa flere Steder om Pladsen fandtes Brandpletter med ildskørnede Sten og Stumper af Trækul.

Ogsaa i Vestergaard Enge gjordes interessante Fund, saaledes Skeletdele af en Drøvtygger, der skønnedes at være en Urokse, og et Skelet af en Kvinde (?), der i sammenbøjet, siddende Stilling var klemmt ned i et dybt Hul, overdækket med en Mængde Ris og Grene og derefter med Jord og Grønsvær. Da der nu slet ingen Træer eller Buske findes i Engen, medens man ved Gravning overalt finder Rødder og Rester af Træer og Buske, er det yderst sandsynligt, at Skelettet stammer fra en Tid, da Engene var skovklædt.

Arbejdet med Engkulturen førte til, at Vestergaard fik Interesse for Jordlagene og de i dem aflejrede Vidnesbyrd om Forholdene i ældgammel Tid, og saa gav han sig til at studere Geologi (Kundskaben om Jorden) og de i Jorden fundne Oldsager; i Aarenes Løb gjorde han mange Fund og skrev mange Artikler derom i Blade og Tidsskrifter; han paaviste f. Eks. Hævninger og Sænkninger af Jordbunden om-

kring Nissum Fjord, og ligeledes, at den store Engstrækning mellem Ulfborg og Staby til een Tid har ligget meget lavere og været dækket af et mange Alen tykt Vandlag, medens den til en anden Tid har ligget højere og været bevokset med Skov, bestaaende af Birk, El, Hassel og Pil; for kort Tid siden var den en bar Eng med nogle Tørvegrave, og nu er den omtrent helt opdyrket. Saa vekslende, viste han, kan en Egns Udseende være i Løbet af nogle Aarhundreder.

Det blev mange Forhold, som Vestergaard undersøgte og tildels skrev om, f. Eks. Marskdannelsen, som vi har noget af omkring Nissum Fjord, Havrendinger, Klitdannelsen og i særlig Grad Sandflugten, der har spillet saa stor en Rolle for denne Egn. Han vedblev lige til sin Død at beskæftige sig med Sandflugten og skrev derom i Forfjor og i Fjor et Par Hefter, som han lod trykke og omdele til saadanne Bekendte eller Venner, der havde eller formentes at have nogen Interesse for disse Ting. De blev paa en Maade en Slags Testamente til hans Venner, og de indeholder en Fylde af lagttagelser til Brug for senere Forskere.

Ligesom Moseopdyrkningen havde bragt Kr. L. Vestergaard ind paa Geologien, saaledes førte denne ham ind paa Hjemstavns læren, hvorved her forstaas de henfarne Slægters Liv og Færden gennem de senere Aarhundreder; dog ogsaa Oldtidens Folk, »Højfolkene«s Liv, som han sagde, havde han Interesse for; men det var navnlig den nyere Tid, Sandflugtstiden, han beskæftigede sig med og søgte at udrede, og ogsaa her skaffede han Lys paa flere Punkter og klarlagde adskillige Forhold i de Artikler, han skrev derom. Ved disse Undersøgelser kom han i For-

bindelse med Musæer, og i hvert Fald for Musæet i Ringkøbing har han haft stor Betydning; i dettes Bestyrelse har han da ogsaa siddet den sidste halve Snes Aar, valgt af Amtet.

Over hans Liv og Virke i saa Henseende skriver Fru Lillelund, Ulfborg, saa smukt og rigtigt: »Han levede i det gamle; Egnens gamle Minder havde ingen bedre Talsmand end han. — I de senere Aar har Ringkøbing Musæum været et af Kræ Lassens Hjertebørn, og det kunde ikke være nogen hel Hemmelighed, at naar Musæet forleden Aar blev rigelig betænkt af en anonym Giver, da var det Kræ Lassen, der stod bag«, og ligeledes i samme Artikel: »Han saa sig tilbage gennem Aartusinder lige til den Tid, da Egen klædte den nu saa nøgne Jord, og fremad gennem Aarhundreder, da Vestenvinden atter skal suse i de stolte Egekroner paa Vestjyllands Jord«.

Ja, saadan var Vestergaard; jeg nævnte ovenfor, at han i sine yngre Dage var en tavs Mand; senere ændredes dette noget, der var flere nu, der forstod ham og delte hans Sympatier, og han blev en udmærket Fortæller, der gerne og villig fremdrog Træk fra ældre Tider, og det med saa stort et Lune, at det blev en Fest at lytte til ham. Tillige var der som Regel noget belærende i hans »Historier«, saa man ofte gik beriget bort fra en Samtale med ham.

En saa forstandig og kundskabsrig Mand som Kr. L. Vestergaard kunde naturligvis ikke undgaa at blive benyttet til en Mængde offentlige Hverv, og det undgik han heller ikke. Som ung Mand blev han valgt ind i Sogneraadet og sad der i en lang Aarrække, deraf i een Periode som Formand. Derfra kom han ind i Amtsraadet, hvor han udførte et stort Arbejde, særlig med Hensyn til Vej- og Vandløbsvæsenet, og

i de 6 Aar, han var Amtsraadsmedlem, havde han tilige Gerningen som Medlem af Bestyrelsen for Staby Vinterlærer-Seminarium, hvor Forf. heraf, der dengang var Forstander for nævnte Skole, havde Lejlighed til i høj Grad at være glad for hans Virksomhed.

Efter sin Afgang som Amtsraadsmedlem var Vestergaard i en Del Aar Medlem af Sandflugtskommissionen; denne Gerning, der førte ham vidt omkring gennem Klitegnene og gav ham gunstig Lejlighed til at gøre en Mængde Jagttagelser og tale med Folk, der havde Forstand paa og Interesse for Sandflugten, var han meget glad for.

I 1910 modtog Vestergaard Valg som Medlem af Ringkøbing Landbobanks Bankraad, og denne Stilling beholdt han til sin Død, deraf de sidste 9—10 Aar som Formand. Ogsaa her udfoldede han en betydelig Arbejdskraft og udfyldte Pladsen paa bedste Maade.

Kr. L. Vestergaard var udpræget Andelsmand, og blev som saadan gentagne Gange valgt til Formand for Ulfborg Afdeling af Ringkøbing Amts Vareindkøbsforening, senest i 11 Aar, fra 1915 til 26, da han ikke længere vilde modtage Genvalg; men da havde han ogsaa gjort et stort Arbejde og ofret megen Tid for denne Sag; i nogle Aar kunde man næsten hver Dag træffe ham i Foreningens Lokaler.

Ligeledes var han flere Gange Formand for den store Ulfborg Aktieplantage, sidste Gang fra 1918 til sin Død. Det gav ham ogsaa meget at bestille; men det var ham et kærkomment Arbejde, som han ret havde Forstand paa og Kærlighed til; her, saa lidt som ved andre Bestillinger, skyede han ingen Møje; thi det var hans største Glæde at være med til at faa Heden omdannet til Skov, som den før har været. »Først Bjergfyr, saa Gran og saa Eg«, sagde han tit,

og jeg er vis paa, at han ofte i Fantasien har færdedes i Fremtidens Egeskove og hørt deres Susen over sit Hoved.

Vestergaard gav sig af med mange flere »Sager«; jeg kan ikke nævne dem alle, men skal endnu blot anføre, at han i mange Aar og indtil sin Død var Medlem af Bestyrelsen for »Historisk Samfund for Ringkøbing Amt«, i hvis Aarbøger findes flere gode og oplysende Stykker fra hans Haand.

I 1913 afstod han Gaarden til sin Søstersøn og byggede sig et Hus i Udkanten af Ulfborg Stationsby; her levede han sine sidste 18 Aar, æret af sine Omgivelser og travlt optaget af alle sine Bestillinger, dog gav han sig hver Dag Tid til en Tur i den frie Natur, i Reglen ud til sine kære Plantninger, og han var en god Fodgænger, der ikke regnede en Mils Vej eller to for nogen Hindring. Om Aftenen og ellers, naar der fandtes Lejlighed, læste eller skrev han og førte i det hele taget et jævnt og virksomt Liv med stadigt Studium og deraf følgende dybere Indtrængen i sine Yndlingsfag.

Han havde noget af Høvdingnaturen i sig: en stor, anselig Skikkelse med markerede og intelligente Ansigtstræk, en rolig og selvbevidst Holdning; der var over ham noget tungt, ofte lidende. Han blev ikke let overset i en Forsamling, og fremmede lagde straks Mærke til ham. Han var ikke egentlig veltalende, men Ordene faldt ofte med en egen rammende Sikkerhed. Kom man til at kende ham nærmere, opdagede man snart, at det var ikke alene Forstanden, men ogsaa Hjertet, der hos ham fandtes paa rette Plads. Han var Naturelsker som faa, de store Liniers Mand; »Naturen er sandfærdig, derfor er den skøn,« var et af hans hyppige Ord.

Jeg ved ikke af, at Vestergaard har haft nogen egentlig Sygdom; men i de sidste Aaringer talte han undertiden om, at han ikke var rigtig rask, eller at han ikke kunde holde ud som forhen. Ingen af hans Venner anede dog, at der var noget alvorligt i Vejen med hans Helbred udover, hvad der fulgte med Alderen. Det vakte derfor almindelig Overraskelse, da det en Aften sidst i Februar rygtedes, at han paa en Spasetur nær sit Hjem pludselig var bleven syg og kort efter døde ude i selve den Natur, han elskede saa saare. Under usædvanlig stor Deltagelse begravedes han paa Ulfkær Kirkegaard. Ved Aabningen af hans sidste Villie viste det sig, at han foruden en Sum til sin mangeaarige Husbestyrerinde havde skænket 75,000 Kr. til Hedeselskabet, og en Plantage paa 120 Tdr. Land til Ulfborg Kommune mod Forpligtelse til at frede den derværende af ham fundne Offerplads.

Med Kr. L. Vestergaard gik en af vore fremragende Mænd bort, en Mand, som man i hvert Fald her omkring ikke finder Mage til; hans Minde vil bevares, og hans Navn æres og huskes paa Ulfborg Egnen.

P. STORGAARD PEDERSEN

(12. April 1861—9. Septbr. 1931)

Et Eftermæle ved *J. Aldal*.

Kun et halvt Aar efter Kr. Larsen Vestergaards Død mistede Ringkøbing Amts historiske Samfund atter et Styrelsesmedlem, og denne Gang er det vort Samfunds Stifter og Sjælen i dets Virksomhed gennem 24 Aar, som er gaaet bort. Vel havde Storgaard Pedersen i de sidste Aar været mærket af tiltagende Skrøbelighed, saa han i Marts d. A. maatte frasige sig Sekretærposten, men han vedblev som Medlem af Styrelsen og interesserede sig stadig for Virksomheden. Det kom derfor alligevel uventet for hans Venner og Kendinge, da Radioen og Bladene meddelte, at han var sovet hen den 9. September.

Peder Storgaard Pedersen blev født d. 12. April 1861 paa Hedegaards Mark i Ringkøbing Landdistrikt, hvor hans Fader Peder Chr. Andersen boede de første Aar, efter at han var bleven gift med Sidsel Storgaard fra Storgaard i Rindum Sogn. Her havde Storgaard Pedersens mødrene Slægt haft hjemme i over 200 Aar. Hans fædrene Slægt har i mindst 300 Aar haft Graversgaard i Stadil Sogn. P. Chr. Andersen købte senere Fædrengaarden i Opstrup — den anden Gaard i Stadil, hvortil Slægten har været knyttet — og her voksede Sønnen op.

17 Aar gl. køm P. Storgaard Pedersen paa Staby Vinterlærer-Seminarium i Somren 1878. Efter at have virket som Vinterlærer besøgte han atter i Somren 1879 Staby Højskole. Her paavirkedes han stærkt aandeligt og religiøst af Forstanderen S. P. Jensen, og efter igen at have været Vinterlærer voksede Trangen til grundigere Uddannelse hos ham. Han blev da fra 1881 til 1883 Elev paa Schmidts Seminarium i København og bestod i sidstnævnte Aar Lærereksamen med Karakteren »meget duelig«. Han var derefter Hjælpelærer i Madum, men blev 1885 ansat som Lærer ved Holstebro Borgerskole, hvortil han var knyttet fra 1885 til 1892.

Som Lærer i Holstebro begyndte han allerede at »hige og søge i gamle Bøger«, og herunder vakttes hans Interesse for at fremdrage og bevare Fortidsminder. Samtidig søgte han at tilegne sig Sprogkundskab, tog Undervisning i Fransk og Latin, og hans Kaldsfælle J. P. Haahr, der senere i 23 Aar sad sammen med ham i historisk Samfunds Styrelse, læste Engelsk med ham (bl. a. »Oliver Twist«).

For bedre at kunne studere drog Storgaard Pedersen i 1887 til København, mens senere Overlærer P. W. Agger vikarierede i Embedet. Her tilbragte han to Aar og tog bl. a. Tillægseksamen i Tysk og Engelsk. Sit Underhold tjente han ved Undervisning i Hovedstadens Kommuneskoler og især paa Grundtvigs Højskole, hvor hans historiske Sans yderligere vakttes. I København kom han ogsaa i Forbindelse med sin vestjyske Landsmand Raadstuearkivar, Dr. phil. Oluf Nielsen, der blev hans Vejleder og Læremester i historisk Granskning, og hvis lokalhistoriske Virksomhed han paa en saa smuk Maade førte videre.

Efter at Storgaard Pedersen i 1889 atter havde overtaget sit Embede i Holstebro, giftede han sig den 28. Aug. 1891 med *Nikoline Christiane Dybkjær*, Datter af Knud Dybkjær (Dyekjær), Ejer af Dyekjær i den nordlige Del af Stadil Sogn. Hans Moder var Susanne Kirk, Søster til den kendte stænderdeparterede Ole Kirk paa Ebbensgaard i Ulfborg. Storgaard Pedersen købte i Forening med sin yngre Broder Anders Pedersen (nu Ejer af deres Faders Gaard i Opstrup, Stadil S.) en mindre Landejendom paa Holstebro Bymark ude Vest for Struervej, og her boede det unge Ægtepar et halvt Aarstid.

Købet af Landejendom vidner om, at Storgaard Pedersen fandt sig bedst hjemme under landlige Forhold. Han søgte derfor Embede paa Landet, og den 11. Januar 1892 blev han kaldet til Førstelærer i Hee. Til Skolen, der dengang havde 2 Klasser, og hvorved der virkede en Lærerinde, hørte en Jordlod indtil Aar 1900. Da Børnetallet voksede, solgtes saa den gamle Skole og Jorden, og der opførtes en ny Skole Syd for Kirken med 3 Klasser. Der ansattes nu en ueksamineret Lærer. Men Børnemængden tog stadig til, saa Storgaard Pedersen havde over 50 Børn i sin Klasse. Der maatte da igen bygges en Skole Øst for den første, og der blev antaget en Seminarist som Andenlærer foruden Lærerinde.

Men trods det besværlige Skolearbejde og Kirketjenesten Helligdagene gav Storgaard Pedersen ikke Slip paa de unge efter Skoletidens Ophør. Han holdt Aftenskole, hvor han bl. a. fortalte dem om Hjemegnens og Fædrelandets Historie, og han holdt Foredrag for dem i Ungdomsforeningen. Han fik oprettet en Sangforening i Sognet og grundlagde i 1897 en Sognebogsamling.

I sin Undervisning af Børnene og de unge var det gennem det levende Ord, som en af hans Venner sagde ved hans Jordefærd, at han søgte at vække og oplyse. Ved Eksamen i Religion og Historie gik »Overhøringen« snart over til en livlig Samtale med Børnene.

Ogsaa paa andre Omraader tog Storgaard Pedersen ivrig Del i Sognets Anliggender. Han var f. Eks. med i Arbejdet for at fremme Plantningssagen. Paa sine ældre Dage skyede han ikke Ulejligheden med at faa rejst Herredsstenen ved Landevejen gennem Hee, hvor han selv (vistnok i 1919) indhuggede følgende Indskrift:

Henge Herreds Insegl.
Hing Herreds Ting Holdtes Her
Fra Heden Old Til Aar 1688.
Med Lov Skal Land Bygges.

Ved Siden af denne Gerning hjemme i Sognet fik P. Storgaard Pedersen, hvis Arbejdsevne og Jernflid i hans Manddomsaaar syntes ubegrænset, Tid til at sysle med historisk Granskning og Forfattervirksomhed. Karakteristisk nok var det første Skrift, som han allerede i 1893 lod trykke som Manuskript for Familien, et lille Hæfte paa eet Ark: »Lidt Slægts-historie«, hvori han har gjort Rede for sin fædrene og mødrene Slægt, saa langt tilbage som Kilderne tillader. Men snart tog han fat paa mere omfattende Opgaver. I 1896 udkom »Bidrag til Hing Herreds Historie og Topografi« og i 1900 »Ulfborg Herreds Historie«, begge med Støtte af Carlsbergfondet. I Forordet til det første Værk siger han: »Da al Kærlighed rettelig skal begynde hjemmefra, saa kunne vi komme til at elske vort Folk og vort Fædreland i god

Forstand ved, at vi føle os knyttede til vor Slægt og vor Hjemstavn; derfor kan ventelig ogsaa Kendskabet til Egnens Historie vække mere Lyst til at lære Fædrelandets Historie at kende«.

Disse Ord indeholder ligesom en senere Udtalelse i samme Retning, anført af Prof. H. Olrik i hans Skildring af historiske Forfattere blandt Lærerne¹⁾, et Program for hele Storgaard Pedersens historiske Oplysningsarbejde.

Hans to næste Bøger, der begge blev udgivet af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme, er Levnedsskildringer af to berømte Vestjyder, den ene Fører paa det politiske og agrariske Omraade, den anden paa een Gang banebrydende Landøkonom og fremragende Skolemand. Det er Bøgerne om »Ole Christian Kirk« (1902), med et Forord af Storg. Pedersens gode Ven J. C. Christensen, og »Niels Johannes Fjord« (1904). — Disse lokal- og personalhistoriske Skrifter havde Ærinde og fandt Læsere langt ud over Hjemegnens Grænser og gjorde Storgaard Pedersens Navn kendt i vide Kredse. — Et Par Aar efter skrev han »Ulfborg-Hind Herreders Landboforening 1856—1906«, udgivet som Jubilæumsskrift sidstnævnte Aar.

I 1906 udførte P. Storgaard Pedersen maaske sin Hovedbedrift paa Lokalhistoriens Omraade, idet han sammen med dav. Sognepræst i Tim P. Severinsen fik oprettet »Historisk Samfund for Ringkøbing Amt«, der dels ved Udgivelsen af Hardsyssels Aarbog, hvoraf dette Bind er det 25., dels ved Møder trindt om i Amtet med to Foredrag ved hvert Møde har bidraget mægtigt til at vække Befolkningens historiske Sans og udbrede Kendskab til vor Landsdels Fortid,

¹⁾ »Lærerne og Samfundet« I. S. 116—118.

hvorpaa dens nuværende Udvikling er bygget op.¹⁾

Ikke alene som Sekretær og Kasserer i 24 Aar, men ogsaa som Aarbogens flittigste Bidragyder og hyppigst benyttede Foredragsholder ved Møderne var P. Storgaard Pedersen den drivende og bærende Kraft

P. Storgaard Pedersen

i historisk Samfunds Virksomhed. I de første 6—7 Aar havde Foretagendet dog en udmærket Støtte i Pastor Seve-rinsen, indtil han blev forflyttet til Sjælland.

Storgaard Pedersen har i Hardsyssels Aar-bøger skrevet nogle og 30 større og mindre Afhandlinger, der spænder over højst forskellige Emner, men alle er byggede paa flittigt Kilstudium og Indtrængen i Fortidens Tilstande og Begivenheder. Nogle Titler vil

vide Rækkevidden af hans Studier: »Om Fortids Lægevæsen«, »Fra Løbedegnens Tid«, »Meddelelser om Ulves Forekomst i Jylland«, »Christian Sørensen-Lomborg« (den berømte Astronom og Matematiker, en Bondesøn fra Lomborg), »Staby højere Bondeskole«, »Fra Skjernegnen i Pietismens Tid«, »Borris Seminariums Historie«, »Brødremenighedens Virksomhed i Hardsyssel«, »De store engelske Krigsskibes

¹⁾ Se nærmere min Artikel: »Ringkøbing Amts hist. Samf. gennem 25 Aar« i Amtets Blade for 21. og 22. Septbr. 1931.

Stranding i 1811«, »En Lærebogsstrid i Hammerum Herred«, »Hee Kirke«, »Meddelelser om Slægten Harpøth« (en livlig fortalt og morsom Slægtshistorie), »Tvis Kloster«, »Af Ringkøbing Kirkes Historie«, »Latinskolerne i Hardsyssel«, »Slægten Tang« (i Ringkøbing, paa Nr. Vosborg osv.), »Om Byskatterne 1655 af Købstæderne i Hardsyssel«, »Oddum Sogns Historie«, »Fra Holsland. Træk af Øens og Klittens Historie« og endelig (1930) »Vestjydske Ordsprog, især fra Hardsyssel«, ja selv i dette Bind vidner Gengivelsen af et gl. Haandskrift om Bøvling Amt og Egn om hans Flid.

Hertil kommer, at han i 1916, da historisk Samfund havde bestaaet i 10 Aar udgav en hel Bog paa 166 Sider: »Hardsyssel. Bidrag til en jydsk Egnsmiddelaldershistorie«, som Samfundet udsendte gratis til sine Medlemmer foruden den sædvanlige Aarvog. Som en Slags Forarbejde til »Hardsyssel« havde Storg. Pedersen holdt Foredrag i Aftenskolen i Hee om Ringkøbing Egnens Historie i Middelalderen, der offentliggjordes i »Ringkøbing Amts Dagblad« 1904. Heri skrev han ligeledes »Træk af Ringkøbingegnens Skole- og Kirkehistorie« (1919) og »Oldtidsminder i Hardsyssel« (1921); de to sidste Afhandlinger er udgivet i Særtryk.

Ved historisk Samfunds forskellige Aarsmøder har Storgaard Pedersen desuden holdt en halv Snes Foredrag, alle hvilende paa grundig Granskning og omfattende historisk Viden. Som saa mange kundskabsrige Mænd var han ikke egentlig veltalende; men saa vel hans mundtlige som skriftlige Fremstilling var klar, jævn og folkelig i god Forstand. Enhver der har hørt ham tale og læst, hvad han har skrevet, vil sande hvad et Blad skrev ved hans 70 Aars Fødselsdag:

»Ligesom J. C. Christensen, som han gennem mange Aar stod nær, ejer Storgaard Pedersen en særlig Evne til at skrive, saa enhver kan tage ved det.«

Det er forstaaeligt, at P. Storg. Pedersens Embedsgerning ved den stærkt voksende Skole i Hee og hans omfattende Studier og Forfattervirksomhed maatte slide paa sin Mand, selv om hans Arbejdsevne var nok saa stor. Sine »Frierier« tilbragte han ved Arkiverne eller med Udarbejdelse af sine Bøger og Afhandlinger. Naar Familien bad ham om at skaane sig, var hans Valgsprog: »Hellere slides op end ruste op.«

Dels paa Grund afsvigtende Legemskræfter, dels for bedre at faa Tid til at arbejde paa Ringkøbing Bys Historie, som han i mange Aar havde gjort Forarbejder til, søgte han 65½ Aar gl. sin Afsked, som blev ham bevilget fra 31. Oktbr. 1926. Allerede ved Kongebesøget i Hee d. 2. Aug. 1908 havde Frederik VIII overrakt Storg. Pedersen Sølvkorset; den 25. Novbr. 1929 fik han tildelt Fortjenstmedaillen.

Den Bedring af Helbredet, som han vel havde haabet at vinde efter sin Afsked, udeblev desværre. Sukkersyge og begyndende Aareforkalkning vanskeliggjorde Rejserne til Viborg og København; men i Hjemmet vedblev han at arbejde med tidligere indsamlet Stof og at virke som historisk Samfunds Sekretær og Redaktør af Aarbogen, et Arbejde han havde særlig kært. Men desværre naaede han ikke at faa Ringkøbings Historie færdig.

Ved 70 Aars Dagen paatænkte en Kreds af Venner at samles med Hees, næst J. C. Christensen, videst kendte Mand og takke ham for, hvad han havde virket for Sognet og som Hardsyssels Historiker; men dels hans Sky for offentlig Hyldest, dels Hensynet til Helbredet hindrede den paatænkte Fest. Dog fra nær

og fjern indløb Hilsener og anden Paaskønnelse til Fødselsdagen, som han fejrede omgivet af Familien, som han elskede saa højt.

Et halvt Aar efter, d. 9. Septbr. 1931, kom saa Døden uden større forudgaaende Lidelser; stille og fredfyldt sluktes Livslyset. Ved Jordefærden d. 14. Septbr. vidnede den overfyldte Kirke og den talrige Forsamling bag efter i Afholdshjemmet fra Sognet og Omegnen om, hvor meget man skattede ham. Mænd fra Sognet og fra andre Egne i Amtet fik nu — om end først efter Døden — Lejlighed til at tolke deres Taknemlighed og Beundring for hans store, uegennyttige Arbejde.

P. Storgaard Pedersen var en betydelig Historiker, men han var tillige et godt Menneske, bramfri, fredssommelig og hjælpsom i al sin Færd. Han ønskede i hele sin Virksomhed at gavne sine Landsmænd og virkede for, at Efterslægten kunde udfolde flere Evner og færre Fejl. Selv da han var svag og skrøbelig af Legeme, følte han sig ikke livstræt. Han var glad for Livet, og hans Minde vil leve længe.

Sandest, synes det mig, kan jeg slutte dette Eftermæle ved, med en lille Ændring, at hidsætte en Linie af Runeindskriften paa Tryggevælde Stenen:

F a a b l i v e r n u f ø d t b e d r e e n d h a n .

MARK-FÆLLESSKABET I HARDSYSSEL I ÆLDRE TIDER

Af Henrik Larsen.

I det følgende skal meddeles nogle Oplysninger om det Fællesskab, der i tidligere Tid herskede i Mark og Eng, i Moser og Heder, hvilket nu for det meste er ophævet og forsvundet. De bedste og udførligste Efterretninger om det faar man af Christian den 5.s Matrikel. Det er især Markbøgerne fra 1683, som her giver Oplysninger. Af dem faar man Underretning om hver By, Gaard og Hus, om deres Jord, hvor denne laa, paa hvad Maade den blev dyrket, dens Godhed og Størrelse. Her finder man ogsaa anført, hvad Herlighed af Græsning, Tørveskær, Lyngslæt og meget andet, som da hørte til hver Gaard. Markbøgerne indeholder ofte tillige Efterretning om hvad Eng, der laa til hver Ejendom, men for det meste findes Oplysningerne herom ogsaa indførte i særlige Engtakseringsprotokoller, hvor man tillige faar Besked om det Antal Kreaturer, der kunde græses paa Overdrevene. De lidt senere Modelbøger, forfattede af Kommissioner, der 1686 rejste rundt og omtakserede Jorderne, Engene og Overdrevene i Jylland, da Taksationerne fra 1683 ikke viste sig anvendelig her, giver ogsaa undertiden Efterretninger

om Fællesskabet, idet de for hvert Sogn, undertiden ogsaa for hver By i en Indledning giver en kort Beskrivelse af Jorden og Dyrkningsmaaden.

Alle disse Efterretninger blev indhentede for Matriklens, det vil sige Skatternes Skyld og ikke af Interesse for Statistik eller Landbrugets Forbedring. Der gik mange Aar, førend man begyndte at tænke paa sligt. Det skete først, da man 1757 nedsatte en Kommission til Landvæsenets Fremtarv og Nytte. Denne udsendte snart efter en Række Spørgsmaal angaaende Fællesskabet og dets mulige Ophævelse, som skulde besvares af Amtmændene og Godsejerne. De indkomne Svar er i Reglen fra 1759 og indeholder mange mere eller mindre udførlige Oplysninger om Fællesskab i Mark, Eng, Hede og Overdrev foruden meget andet. Blandt Svarene kan nævnes Indberetningerne fra Stamhuset Lundenæs og Herningsholm Gods, fra Rysensten Baroni er der kun en ganske kort Indberetning, og fra nogle Godser mangler de ganske.¹⁾

Senere forlangte Regeringen aarlige Indberetninger om Forbedringer i Landvæsenet. Men som Regel er disse kun korte eller mangler ganske, alene med Undertagelse af de Indberetninger, som indkom 1785, idet man i disse forlangte ikke alene af Godsejerne, men ogsaa af Præster og Selvejere Oplysning om hver enkelt Gaard, dens Størrelse, om den var udskiftet af eller endnu laa i Fællesskab, hvad der endnu dette Aar var Tilfældet med de fleste Byer. Udskiftning var kun foretaget enkelte Steder. Her mangler ogsaa

¹⁾ Indkomne Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Fremtarv og Nytte, i Henhold til [Landvæsen-] Kommissionens Cirkulære af 3. Decbr. 1757. Rigsarkivet, Landvæsenkontoret.

nogle Indberetninger, saaledes fra de 2 store Godser Stamhuset Lundenæs og Baroniet Rysensten.¹⁾

Derimod findes der hverken i Rigsarkivet eller Matrikelsarkivet Udskiftningsforretninger fra Ringkøbing Amt. I Landsarkivet i Viborg findes dog et Par Pakker vedrørende Udskiftningerne i Amtet.

I en stor Del af Danmark laa tidligere Gaardene og Husene samlede i Landsbyer, der undertiden var meget store, og der herskede Markfællesskab. Det vil sige, at en Gaards Jord laa ikke samlet paa et eller nogle faa Steder paa Byens Mark, men laa spredt rundt om paa denne paa mange undertiden maaske over 100 Steder. Heller ikke havde en Mand nogen særlig Ret til sin Jord, naar den ikke blev dyrket, han maatte finde sig i, at Kvæget fra andre Gaarde, ja undertiden ogsaa fra andre Byer gik der.

Denne spredte Beliggenhed medførte tillige, at der ikke kunde gaa Veje til alle de Smaaagre, som Jorden bestod af, saa at en Mand ikke kunde dyrke sin Jord, som han selv vilde, ej heller saa og høste paa den Tid, han syntes mest passende, men maatte følge Byens almindelige Dyrkningsmaade og saa og høste samtidig med de øvrige Bymænd.

I nogle Egne var Fællesskabet dog mindre strængt end i andre, og til disse Egne hørte Hardsyssel. Her fandtes baade Byer og Enestegaarde; desuden laa ikke sjældent Gaardene i en By langt fra hverandre og havde ofte deres Jord mere samlet end i Østjylland og paa Øerne. Til Gengæld havde Enestegaardene ikke altid deres Jord liggende samlet omkring Gaarden, ofte laa den sammenblandet med andre Gaardes. Undertiden havde de foruden Jord ved Gaar-

¹⁾ Indberetninger om Forbedringer i Landvæsenet og Fællesskabets Ophævelse. 1785. Rigsark. Landvæsenk.

den tillige Agre paa en Bys Mark og i Fællesskab med Byens Gaarde. Imidlertid var Beboerne i Hardsyssel som Regel mere frit stillede end paa Øerne med Hensyn til Dyrkningen af deres Jord.

Landsbyer fandtes Nord for Storaæn særlig mod Øst, Enkeltgaarde og Smaabyer mod Vest og i de ufrugtbare Hedeegne. Syd for Storaæn var der mod Vest og i de mere frugtbare Egne Landsbyer og ude paa Hederne Enkeltgaarde og Smaabyer. Dog havde ikke sjældent mod Vest 2 eller flere Byer deres Jord liggende i indbyrdes Fællesskab.

Det var ikke alene Agerjorden, der laa i Fællesskab, men det samme var ogsaa Tilfældet med Engene, og her var endog ofte Fællesskab, selv om Gaardene havde deres Agerjord for sig selv. Her vidste ogsaa enhver Gaard sine Engskifter. Endvidere var der ofte Fællesskab i Kær, Moser og Heder, i Lyngslæt og Tørveskær, men her var der i Reglen ingen, der havde nogen bestemt Del, som han kunde kalde sin. Der fandtes dog mange Steder Heder, der tilhørte en enkelt Gaard. Hovedgaardene havde ofte deres Jord for sig selv, men enkelte fandtes dog, som havde noget Jord, maaske særlig Eng, liggende mellem Bøndernes.

De fleste Gaarde i Hardsyssel havde 1683 og vel lige til Udskiftningen utvivlsomt deres Jord liggende paa de samme Steder, hvor den havde ligget fra Arilds Tid, naar Ejerne da ikke ved frivillige Mageskifter eller Salg og Køb havde faaet den paa et andet Sted, men nogen ubetinget Ret til stadigt at beholde sine gamle Agre havde en Gaard dog ikke. Den maatte finde sig i at faa dem paa et andet Sted, hvis Byens Jord blev solskiftet, eller som det ogsaa kaldtes rebet, det vil sige opmaalt og regelmæssig

fordelt mellem de Gaarde, der havde Del i Marken. Dette gik dog sjældent paa, og der fandtes kun faa Landsbyer her, hvis Jord var rebet, de fleste liggende i Hammerum og Ginding Herreder, altsaa nærmest Østjylland, hvor Rebning hyppigere blev foretaget.

En Bys Jorder var i nogle Egne først delte i Aarsgøder eller Tægter, der atter igen var delte i Fald eller Skifter, som saa igen var delte i Aagre. Mange Steder manglede dog den første Inddeling, her var Marken delt umiddelbart i Fald eller Skifter. Aarsgøderne eller Gøderne svarede til de sjællandske Vange, men medens man paa Sjælland kun havde 3 Vange, havde man i Vestjylland langt flere Gøder, da Omdriften her var længere, idet man for det meste benyttede Jorden i 3—4 Aar, hvorefter den hvilte lige saa længe eller endnu længere. Aale By i Ginding Hd. havde 8 Aarsgøder, hvoraf aarlig de 4 blev besaaet, medens 4 hvilte. Noget af Jorden blev dog kun brugt i 3 Aar, den hvilte saa i 5 Aar; en Del Udmarksjord fik endnu længere Hvile, indtil 18—20 Aar. Medens hele Gødet som Regel hvilte paa en Tid, var det ikke altid Tilfældet med de Gøder, der var i Brug, at al Jorden deri blev besaaet med samme Kornsort eller i det hele taget blev besaaet; dels var vel Jorden ikke altid lige god, dels strakte Gødningen sjældent til, thi der var som oftest Mangel paa den. I Sal i Aale Sogn hvilte 1683 de 4 Aarsgøder og henlaa til Græsning. Af de øvrige var et besaaet med Byg eller Boghvede, et andet med første Kærv Rug. Det tredie var besaaet med anden Kærv Rug og det fjerde med tredie Kærv Rug, hvis da Jorden var tilstrækkelig god, ellers hvilte den eller blev besaaet med Havre. Sædskiftet var nogle Steder Byg det første Aar, Rug de 2 næste og Havre det fjerde,

andre Steder Byg eller Boghvede det første Aar og derefter Rug 2 eller 3 Aar i Træk, hvorefter Jorden hvilte henholdsvis 5 og 4 Aar. I Udmarksjorderne saaede man Boghvede det første Aar og Rug eller Havre de 2 næste.

I Vester Ølby i Hjerm Hd. var der 12 Aarsgøder og 2 Udmarker, Gøderne blev her besaaet i 4—6 Aar, hvorefter Jorden hvilte i 6—8 Aar. Aarsagen til, at her fandtes saa mange Gøder, var, at nogle af Byens Gaarde ikke havde Jord i dem alle eller kun ganske faa Agre i nogle af dem. Aarsgøder synes kun at findes i Eggen Nord for Storaæn; i det øvrige Hardsyssel var Marken delt umiddelbart i 4 Fald. Dog fandtes der enkelte Steder en Inddeling i Marker, saaledes havde Øster Skern 3 Marker: Øster-, Vester- og Nørremark og Idumlund 2: Øster- og Vestermark. Vennergaard og flere af Byerne i Velling Sogn havde ligeledes deres Jord delt i Marker. Men dette er en ren topografisk Inddeling, og den har ikke noget at gøre med Sædskiftet. Heller ikke fandtes Gøder overalt Nord for Storaæn, i de vestlige Egne synes de at mangle.

I de Egne, hvor der ingen Aarsgøder eller Tægter fandtes, var Sædskiftet omtrent ligesom foran nævnt, dog har den enkelte Beboer maaske her været mere frit stillet i den Maade, hvorpaa han dyrkede sin Mark. I Østerby i Stavning Sogn fandtes der nogle Fald, der kun hvilte et Aar, her saaede man Byg det første Aar og Rug de to følgende, hvorefter Jorden hvilte igen, andre Fald dyrkede man med Byg de 2 første Aar og derefter med Havre det tredie. I Olling i Hedesognet Assing saaede man enten Byg det første Aar og Rug de tre næste, hvorefter Jorden ifølge Markbogen hvilte i 5 Aar eller ogsaa Boghvede det

første Aar og de to næste Rug. Nogle Steder fandtes der Jord, som blev dyrket hvert Aar og altsaa ikke fik nogen Hvile. Dette kunde undertiden være af Mangel paa Jord, ligesom den lange Hvile kunde skyldes Overflødighed af Jord og Mangel paa Gødning.

Faldene eller Skifterne var Jordstykker, hvor Jorden ofte men ikke altid var af samme Godhed; som Regel var de selv paa samme Bymark af meget ulige Størrelse. De havde hvert sit Navn, men undertiden kunde en Del af et Fald ogsaa have sit eget Navn, og det er muligt, at man til Tider har regnet flere smaa Fald som eet. De deltes i Agre, der meget ofte alle løb samme Vej, parallelle med hverandre. Dog fandtes der ofte ved Enderne af Agrene Agre, der løb den modsatte Vej af de andre og kaldtes *Førpløjninger*, disse blev vistnok anvendte dels til at vende med Ploven paa og dels som Vej til de andre Agre. Bredden af en Ager var undertiden under 10 Alen, undertiden langt større 30 eller flere Alen, i det fleste Tilfælde var vel Bredden mellem 10 og 20 Alen, den afgang tildels af Gaardenes Størrelse. Længden var ligeledes højst forskellig. Undertiden var den under 100 Alen, oftere var den nogle Hundrede Alen, men Agre, der var meget længere, endog over 1000 Alen, kan findes. I Ejsing i Ginding Hd. fandtes der et Skifte, hvor den længste Ager Nr. 12 var 1316 Alen lang, flere andre var over 1000 Alen, men nogle var kortere, Nr. 1, den mindste, var saaledes kun 342 Alen lang. Ogsaa i andre Skifter i samme By fandtes der Agre, der var over 1000 Alen lange. Denne Forskel i Størrelse i de enkelte Fald skyldtes vel enten, at Faldene var af uregelmæssig Skikkelse, eller at en Del af Agrene enten var Eng

eller udyrket Jord, der ikke blev maalt ved Landmaalingen 1683.

Faldenes Størrelse var naturligvis heller ikke ens, den afgang jo af Agrenes Længde og deres Antal. Gellerup i Hammerum Hd. havde 25 Fald, der tilsammen havde 848 Agre, det største havde 66 og det mindste 7 Agre. Byens dyrkede Areal var 1683 ca. 337 Tdr. Land. Gennemsnitsstørrelsen af et Fald bliver altsaa ca. $13\frac{1}{2}$ Td. Land og af en Ager ca. 5560 □ Alen. I Aale havde det største Fald 75 Agre, men endnu større Fald fandtes, Vester Toft i Nes By havde saaledes 158 Agre. Østerby i Stavning Sogn havde 24 Fald og nogle Tofter, Alrum i Stadil Sogn havde 38 Fald. De 2 Hedegaarde i Olling i Assing Sogn havde 5 Fald med fra 13 til 88 Agre, tilsammen 211; Agerjorden var ca. 94 Tdr. Land, en Ager altsaa gennemsnitlig 6240 □ Alen. Naar Agrene var meget lange, kunde de være 1—2 Tdr. Land store.

Hovedgaarden Søndervang havde 11 Fald med ialt 404 Agre, der var maalt i 148 Stykker, samt 2 Fald hvis Agerantal ikke angives, men var maalt i 16 Stykker. Ved Opmaalingen har man altsaa ikke taget Hensyn til Agrene, der kan saaledes ikke have været noget Mellemrum mellem dem. Denne Maade har man brugt mange Steder. Ofte har vel ogsaa en Mand, der havde 2 eller flere Agre ved Siden af hinanden, pløjet dem under et. Rysensten havde sin Jord delt i 15 Fald, der tilsammen havde 548 Agre, det mindste havde 11 og det største 107 Agre, ialt ca. 170 Tdr. Land. Desuden havde Gaarden ca. $3\frac{1}{2}$ Td. Land, der blev maalt og havde været pløjet, men ikke duede til Dyrkning, og 6 Tdr. Land paa Vester Højsig Mark fordelt i 10 Agre. En Ager paa Gaardens Mark var altsaa gennemsnitlig ca. 4350 □ Alen, en Ager paa

Vester Højsig Mark ca. 8400 □ Alen, de var altsaa omtrent dobbelt saa store.

Den Maade, hvorpaa Agrene paa Marken var fordelte mellem Gaardene i en By, synes for det meste nu temmelig vilkaarlig. Snart har en Mand mange Agre i et Skifte og snart faa eller ingen. Snart ligger de samlet paa et Sted i det, og snart ligger de hver for sig i Skiftet. Men maaske er denne Uregelmæssighed kun tilsyneladende. Muligvis har der mange Steder været Orden, hvor man nu kun finder Uorden, forarsaget dels maaske af Mageskifter, og dels maaske ved Gaardenes Deling, hvor den ene Part har faaet sin Jord i et Skifte og den anden sin i et andet. Dog har i mange Tilfælde Uregelmæssigheden sikkert været fra Begyndelsen af, fra den Tid, da Jorden blev taget op til Dyrkning. Den kan maaske skyldes, at ikke alle Bymændene, naar saadan Jord blev taget i Brug, har villet haft Part i den. Ofte har dette vel været afhængig af de nye Skifters Afstand fra Gaardene, thi nogle Steder kan man finde, at en Gaard særlig har Jord i den Del af Marken, der ligger nærmest den.

I de solskiftede eller rebede Byer var der derimod Regelmæssighed i den Maade, hvorpaa Agrene var fordelte. En Gaard havde her sine Agre jævnt fordelte over Byens Mark og liggende i hvert Skifte, naar dette da ikke var altfor lille. I Skifterne fulgte Gaardene stedse efter hinanden i samme Rækkefølge, saaledes at en Mand altid havde de 2 samme Gaarde til Naboer i Marken. Rækkefølgen staar vel ofte i Forbindelse med Gaardenes Beliggenhed i Byen, men det er ofte vanskeligt at paavise det, da det er et stort Arbejde at udfinde, hvorledes Numrene fra Matriklen 1688 svarer til de nuværende Matrikelsnumre.

Af saadanne solskiftede Byer kan bl. a. nævnes Herning, hvis Rebning skete ca. 1532,¹⁾ Gammel Sunds rebet 1530,²⁾ dog havde Præstegaarden her sin Jord for sig selv, Gullestrup, Søndervaas, Torup og Gellerup. I Linde (Lindaa) laa de 3 Gaardes Jord i Fællesskab og var rebet, de 2 andre havde hver sin Jord for sig selv. Alle disse Byer ligger i Hammerum Hd., i Ginding Hd. var Haderup Bys Mark rebet. Muligvis var ogsaa Nørreby i Velling Sogn en rebet By. Gaardene kunde i disse Byer undertiden være tildelte flere Agre ad Gangen. I Gellerup havde saaledes en Mand 36 Agre, der var beliggende i 20 af Byens 25 Fald paa ialt 27 Steder, idet han flere Steder havde 2 og en enkelt Gang 3 Agre ved Siden af hinanden.

Antallet af disse rebede Byer var dog kun lidet, langt talrigere var de Byer, hvor Agrene var uregelmæssig fordelte mellem Byens Gaarde. Her havde en Gaard snart en Ager, snart 2 eller flere undertiden endog mange Agre liggende samlet, til Tider maatte den dog nøjes med en halv Ager, idet Enderne af en saadan tilhørte hver sin Gaard. Snart havde en Gaard her 2 Gaarde til Naboer i Faldene og snart 2 helt andre. Undertiden havde en Gaard kun Jord i nogle af Faldene og kunde da eje Størsteparten af et saadant eller endog det hele. Der var dog stor Forskel i saa Henseende i de enkelte Byer og Egne.

I Vester Ølby i Hjerm Hd., hvor der 1863 var 13 Gaarde, var der 12 Aarsgøder og 2 Udmarker. Gd. Nr. 1 havde her kun Jord i 8 af Gøderne, nemlig i Nr. 1 (9 Agre), 4 (2), 5 (4), 6 (14), 7 (21), 8 (44), 9 (12) og 12 (16), samt i de 2 Udmarker henholdsvis

¹⁾ Ældre d. Arkivreg. III, 243.

²⁾ Ældre d. Arkivreg. III, 245.

23 og 22 Agre. Desuden havde den 9 Agre, der var opløjet i Engjorden. Det 8. Aarsgøde Hølgaards Tofts Gøde tilhørte alene denne Gaard med Undtagelse af en Ager, der tilhørte Gd. Nr. 4. Gd. Nr. 10 havde Jord i følgende 4 Aarsgøder: Nr. 6 (1 Ager), 10 (27), 11 (34) og 12 (11), samt i de 2 Udmarker henholdsvis 9 og 22 Agre, desuden 23 Agre opløjet Engjord. Denne Gaard, der var noget mindre end Nr. 1, der var Byens største Gaard, havde ingen Gøder for sig selv, dog havde den i et Gøde 34 Agre, medens 4 andre Gaarde (Nr. 4, 5, 6 og 9) havde Resten 24 Agre. Gaard Nr. 9 havde sin Jord i de samme Gøder som Nr. 10 og fordelt i omtrent samme Forhold. Som Følge af denne ulige Fordeling af Jorden var der ogsaa Forskel paa dens Godhed, nogle Gaarde havde bedre Jord end andre. I Modelbogen er Jorden til Gd. Nr. 5 takseret som middel, til Nr. 7 som $\frac{1}{4}$ middel og $\frac{3}{4}$ skarp og til Resten af Gaardene som $\frac{1}{2}$ middel og $\frac{1}{2}$ skarp. Desuden var der en hel Del udygtig Jord som ikke blev takseret som Agerland, ogsaa af denne havde nogle Gaarde forholdsvis mere end andre.

I Smaabyer kan lignende Forhold ligeledes findes. I Skaarup i Hanning Sogn, hvor der var 3 Gaarde, havde i et Fald paa 45 Agre Gd. Nr. 1 de første 44 og Nr. 2 den sidste Ager. Derimod var alle Gaardene lodtagne bl. a. i Løgn Agre. Nr. 1 havde Agrene Nr. 2, 3, 15—17, 21—23, Gd. Nr. 2 havde Agrene Nr. 1, 4, 12—14, 18—20, 27—30, 34—43, 49—50, Gd. Nr. 3 havde Nr. 5—11, 24—26, 31—33, 44—48, denne Gaard var kun en Halvgaard. Noget lignende var Tilfældet med Annekspræstegaarden og Hanninggaard i samme Sogn. Ifølge Markbogen havde de een Mark »udi Fled med hverandre.« Endnu mere indviklet bliver

Fællesskabet, naar to eller flere Byer gensidig har Jord i hinandens Marker, eller naar Gaardene i et Sogn har deres Agre mere eller mindre liggende sammenblandede og i Fællesskab, hvad ofte var Tilfældet i Sognene langs Vesterhavet.

En særlig Del af en Gaards Jord udgjorde dens Toft, den laa ved Gaarden og var undertiden temmelig stor. Det forannævnte Hølgaards Toft Gøde i V. Ølby, der hovedsagelig tilhørte Gd. Nr. 1 der, er maaske denne Gaards Toft. I Øster Ølby havde en Gaard en Toft paa 24 Agre, der tilsammen var ca. 7 Tdr. Land, en anden Gaards Toft var paa 25 Agre og af samme Størrelse. En tredie havde vesten for Gaarden et Fald paa 22 Agre eller ca. 11 Tdr. Land, som den alene ejede, og i Markbogen nævnes lige efter dette Fald et andet med 46 Agre eller ca. 15 Tdr. Land, som heller ikke andre Gaarde havde Part i. Forøvrigt fandtes der ikke sjældent mange Fald paa en Bys Mark, hvis Navne indeholdt Ordet Toft, men som i Reglen synes at være almindelige Fald.

I gamle Dokumenter nævnes Aabygetofter, men hvad herved skal forstaas, synes ikke ganske klart. I en Lavhævd paa Holmegaard i Møborg Sogn og tilliggende Gods fra 1503¹⁾ nævnes 3 Gaarde med saadanne Tofter, men i samme Lavhævd nævnes flere andre Gaarde, uden at der anføres noget om, at de har saadanne Tofter, skønt der vel næppe kan være Tvivl om, at de har haft Tofter. Blandt Gaardene nævnes den sønderste og østligste Gaard i Torp i Møborg Sogn. Denne havde en Aabygetoft, der laa nord for Gaarden. Denne Gaard er muligvis den Gaard i Torp By, der 1683 beboedes af Peder Hansen og havde følgende Jord: en Toft sønden for Gaarden

¹⁾ O. Nielsen, Skodborg og Vandfuld Herreder. S. 224.

paa 8 Agre, en Toft, der kaldtes Nørretoft, paa 21 Agre, som var ca. 12 Tdr. Land og maaske er Aabyggetoft, samt 34 Agre liggende i 3 Fald i Fællesskab med andre Gaardes Jord. Gaardens Agerland var ca. $27\frac{1}{2}$ Td. Land.

Ogsaa i Engene herskede der Fællesskab, og en Gaard kunde, naar den havde rigelig med Eng, have den liggende paa mange Steder. Jens Pedersen i Stougaard i Stadil Sogn havde 1683 i Volderum Enge 6 Skifter, hvorpaa kunde høstes $3\frac{3}{8}$ Læs Hø, og i Halkær Enge 8 Skifter, hvoraf Udbyttet var $7\frac{5}{8}$ Læs. Hans Gaardfælle Anders Christensen havde i de samme Enge 7 og 7 Skifter, hvorpaa kunde høstes henholdsvis $3\frac{11}{24}$ og $6\frac{5}{8}$ Læs Hø. Peder Christensen i Nygaard i samme Sogn havde ikke Eng i Halkær, men derimod 21 Skifter i Volderum Enge, hvorpaa kunde høstes $8\frac{17}{24}$ Læs Hø. De 2 Beboere paa Gaarden Kamp i samme Sogn havde 44 Engskifter, hvorpaa ialt kunde høstes ca. 20 Læs Hø.

En Mand kunde naturligvis ikke hegne sin Jord, naar den saaledes laa spredt, dog var ikke sjældent de ved Gaardene liggende Tofter indhegnede med Grøfter og Diger af Græstørv. Mellem Byernes og Enestegaardenes Marker fandtes sjældent Hegn, men nogle Steder fandtes dog ogsaa her Diger og Grøfter, der skilte en Bys Mark fra en andens, undertiden var de dog henfaldne og tilgroede. Mange Steder var Jorden for løs til Grøfter, og levende Hegn kunde ikke trives, det mente man da, og Stene fandtes i Reglen ikke.

Forholdene indenfor Hardsyssels Grænser med Hensyn til Fællesskabet var som omtalt meget forskellige. Nedenfor skal gives nogle Oplysninger om Fællesskabet i enkelte Sogne og Byer i Ager og Eng,

senere skal saa Fællesskabet i Overdrev og Heder berøres.

I Vandfuld og Skodborg Hd. laa og ligger Gaardene i Reglen saa vidt fra hverandre, at man her kan tale om en Enkeltgaardsbebyggelse, dog fandtes der hist og her Tilløb til Bybebyggelse, og Navne, som andre Steder betegner Byer, finder man ogsaa her, f. Eks. Ferring, Hygum, Kirkeby o. s. v. Ofte er de dog Navnet paa hele Sognet og ikke paa nogen særlig Del af dette. Skønt Gaardene saaledes laa et Stykke Vej fra hverandre, havde de dog ikke altid deres Jord liggende samlet omkring Gaarden, mange Steder laa flere Gaardes Agre imellem hverandre og undertiden laa alle eller de fleste af Sognets Gaardes Jord i indbyrdes Fællesskab. Dog kunde der være stor Forskel i saa Henseende, og ofte havde en Gaard sin Jord langt mere samlet end Nabogaarden.

I Vandborg Sogn ligger Dalgaard, hvis Agerjord 1683 udgjorde ca. 53 Tdr. Land. Dens Jord laa spredt i 25 Fald. Af disse var Gaarden Eneejer af de 4 med ialt 31 Agre. I de øvrige 21 Fald havde den ialt 131 Agre, der laa paa ialt 46 Steder. Flere Steder havde den nemlig 2 eller flere Agre, som laa ved Siden af hinanden, et enkelt Sted endog 26. Sognet er i Markbogen delt i 4 Fjerdinger, og den største Del af Jorden laa i Nordvestfjerdingen, hvor Gaarden selv laa, dog havde den 1 Ager i Nordøstfjerdingen, samt 4 Agre i Engbjærg og 9 i Ferring Sogne. Denne Gaards Jord laa altsaa for en stor Del i Fællesskab. Omtrent 500 Alen Sydøst for denne Gaard ligger en anden, der hedder Munksgaard, og denne havde i Modsætning til Dalgaard sin Jord langt mere samlet og for sig selv. Til Gaarden, der 1683 havde 80 Tdr. Land dyrket Jord, hørte 19 Skifte med ialt 176 Agre, som Gaarden

havde alene. Om disse Fald laa samlede vides ikke, men en Del af dem har formodentlig gjort det. Desuden havde den 48 Agre, der laa i 10 Skifter, i hvilke ogsaa andre Gaarde havde Del, og disse Agre var beliggende paa 16 Steder. Af disse Agre laa 9 i Nordøstfjordingen, Resten i samme Fjording som Gaarden. Og saaledes var det med Sognets øvrige Gaarde og Agerskifter. Nogle af disse tilhørte udelukkende en enkelt Gaard, andre var delte mellem flere Gaarde. Muligvis har det været saaledes, at en Gaard har haft nogle Skifter tilfælles med sine Naboer paa den ene Side og andre med Naboerne paa den anden, idet der som Regel ikke synes at have været saa mange Gaarde, der havde Del i et Skifte. I Skiftet Lille Donbiere, der var paa 56 Agre, havde saaledes 4 Gaarde Del. Møllegaard havde Agrene Nr. 1—9 og 26—27, Præstegaarden havde Nr. 10—19, 36—38 og 52—53, Damgaard havde Nr. 20—25, 28—35, 39—51 og 56 og Vester Katkær Nr. 54—55. Enkelte Gaarde havde endog alle sine Skifter for sig selv, f. Eks. Sønder Raabjærg, Nørre Raabjærg havde en Del Skifter for sig selv, men dog ogsaa nogle fælles med andre Gaarde.

I andre Sogne i Vandfuld Hd., f. Eks. Trans, Ferring, Fjaltring, Hove og Hygum var Forholdene noget lignende. Herregaardene her Damsgaard og Herpinggaard havde deres Jord for sig selv. Det synes især at være mod Vest og Nord, at der var Fællesskab, det var mindre Tilfældet i Sognene inde i Landet. I Dybe Sogn synes der at være mindre Fællesskab end i de nævnte, og i Ramme Sogn havde de fleste Gaarde vist Jord for sig selv, dog havde de 3 Gaarde i Rammeskov indbyrdes Fællesskab.

I Skodborg Hd. var der gennemgaaende min-

dre Fællesskab end i Vandfuld Hd. I Heldum og Fajbjerg Sogne havde Gaardene mest deres Jord samlet og dette synes ogsaa at være Tilfældet i Nissum og Gudum Sogne. Præsten i det sidstnævnte Sogn skriver 1759, at »enhver Gaard ligger for sig selv med sin dertil hørende Mark rundt omkring Gaarden«. I Nes Sogn kaldtes den sydlige Del af Sognet med et fælles Navn Skalstrup, men noget synderlig Fællesskab herskede der ikke mellem Gaardene her. Øster Bøvling By bestod af en Del Gaarde og Bol, der til dels hver havde sit eget Navn, men desuden havde flere andre Gaarde Del i Byens Mark. Men mange Fald tilhørte udelukkende enkelte Gaarde. De 3 første Fald tilhørte saaledes Gd. Nr. 1, i det fjerde havde denne Gaard tilligemed Nr. 3 og 4 Del og saaledes videre. Rysensten havde sin Jord samlet med Undtagelse af de foran nævnte Agre i V. Højsig Mark.

Det er vanskeligt at faa Oplysninger om Fællesskabet i Engene, men der synes her ofte at have været mere Fællesskab end i Agerjorden. Af Lavhævden paa Holmegaard og Gods fra 1503 synes det at fremgaa, at Engene laa vidt fordelte. Ligeledes skriver Præsten i Ramme Sogn 1785: »Ellers er ingen i Ramme Sogn trykt af Fællesskab, hvad Agerjord angaar, men vel i Henseende til Eng, der ligger vidt adspredt næsten over det hele Sogn.« Ved Bøvling Fjord, den nordre Del af Nissum Fjord, var der en Del Mærskenge, hvori Bøvling og Fjaltring Sogne havde Del.¹⁾

I Hjerm og Ginding Herreder findes særlig mod Øst en Del Sogne og Byer med vel udviklet Fællesskab, hvorimod der i de vestlige Sogne mest er Enestegaarde og Smaabyer uden videre Fællesskab. Ejeren af Avsumgaard skriver 1785 om Vejrum Sogn:

¹⁾ O. Nielsen, Skodborg og Vandfuld Herreder. S. 263.

»Dette Gods her i Sognet er som meldt Eneste Steder, som ingen synderlig Fællig har med tilgrænsende, uden hvad nogle enkelte Jordstykker eller Agre angaar, der forhen har været Eng og brugt til Høslæt, men nu ved Bøndernes Stræbsomhed opbrudt og bruges til Agerland, som vel kan være noget adsplit og ligge mellem andens Jord.« Noget lignende siges ogsaa om Hjerm og Gimsing Sogne. Ogsaa andre Steder havde man opløjet Engene og brugte dem til Agerland. Saadan Eng kaldtes furskiftet Eng og blev 1683 opmaalt og anføres derfor i Markbogen. Den laa undertiden udenfor Sognets Grænser. Navr Sogn havde saaledes en Del furskiftet Eng i Sir Sogn, tilhørende forskellige Gaarde, i Navr, Lund, Vognstrup, Alstrup og Krunderup. Præsten havde for sig Part alene ca. 20 Tdr. Land saadan Eng, men til Præstegaardene hørte ofte Jord i andre Byer skænkede Præsterne af fromme Mennesker. Dalgaard i Navr og en Gaard i Alstrup havde hver ca. 8 Tdr. Land saadan Eng. Om Maabjærg hedder det i Markbogen: »Til de meste Gaarde og Bol i denne By findes Agerjord paa andre Marker i Sognet, saavel som til nogle uden Sognet, hvoriblandt største Delen er Engagre.«

Ogsaa mod Øst fandtes Byer, der havde Jord i andres Marker, saaledes havde Gaardene i Aale og Hasselholt gensidig noget Jord i hinandens Mark, dog langt fra i alle Skifter. Det drejede sig dog kun om nogle faa Tdr. Land for hver Gaard, og Gaardene i Aale havde mere Jord i Hasselholt Mark end omvendt. Ligeledes havde Gaardene i Estvad og Kisum gensidig noget Jord i hinandens Marker.

K y s t s o g n e n e Syd for Storeaaen skiller sig fra Vandfuld Hd. ved at have en Del Byer eller i alt Fald Samlinger af Gaarde, der betragtedes som Byer og

havde Fællesskab og fælles Navn. Dog fandtes ogsaa her Enestegaarde, der helt eller delvis havde deres Agerjord for sig selv. I Sønder Nisum Sogn var der et vidtløftigt Fællesskab i Mark og Eng mellem Gaardene i Sognets østre Del. Herregaarden Udstrup havde dog sin Jord samlet i sin egen Mark med Undtagelse af en Ager, men i Marken eller i alt Fald indenfor det Dige, som omgav den, havde et Par Gaarde noget Jord. Jorden til de øvrige Gaarde var delt i forskellige Marker, f. Eks. Sønderby Mark, der bestod af 9 Skifter, Øster- eller Søndermark, der havde 6 Skifter, Sudergaards Mark o. s. v., men de enkelte Gaarde havde ofte Jord i flere af disse Marker. I Sudergaards Mark, der bestod af 2 Skifter med 31 Agre, havde 2 andre Gaarde ialt 8 Agre, selv havde Gaarden Del i 6 andre Byers og Gaardes Marker. Annekspræstegaarden var alene om sin egen Mark, der bestod af 4 Skifter med 62 Agre og inkluderet Toft ved Gaarden, desuden havde den Jord i 7 andre Byers og Gaardes Marker. Det lille Bol Ondaften, der laa mod Syd afsides fra det øvrige Sogn, havde sin Jord for sig selv omkring Bolet. I den vestlige Del af Sognet havde Nørklit, en Gaard i Klitterne, sin egen Jord og Fjand By ligeledes. Dog havde Gaardene her indbyrdes Fællesskab. De fleste af Engene ligger mod Sydøst i Sognet og her havde de fleste af Gaardene Del, ogsaa Gaardene i Vang og Torup, der dog ligger et Stykke Vej derfra. Hovedgaarden Udstrup havde ogsaa Enge her, men om de laa fraskilt de andre Enge kan ikke ses. Gaardene i Torup havde nogle Enge ved Byen foruden de nævnte. Fjand og Nørklit havde hver sine egne Enge.

I Vedersø Sogn havde Husby og Trankær fælles Mark, disse to Byer er vel kun at betragte som 2

Dele af een By. I deres Mark havde Hovedgaarden Aabjerg noget Jord, der dog laa for sig selv i den ene Side af et Fald. En Del af Hovedgaardens Enge laa i indbyrdes Fællesskab med Bøndernes, dog havde den første største Delen af sine Enge liggende for sig selv.

I Stadil Sogn havde Kolby og Stadil fælles Marker. Dog var der enkelte Fald, hvori kun den ene By havde Del, ligesom der var adskillige Fald, hvori ikke alle Gaardene havde Agre. Præstegaarden havde en Del Jord for sig selv; ved Gaarden, der ligger i Kolby, en indgrøftet Toft, der var maalt i 15 Stykker, samt Nord for Laden 11 Agre, endvidere ude paa Marken et Fald, der kaldtes Præstegaardens Nørremark, paa 21 Agre. Flere af Gaardene i disse 2 Byer laa forøvrigt ude paa Marken og havde deres eget Navn.

Mejlby og Halkær i samme Sogn havde ligeledes fælles Mark, men den førstnævnte By havde en Del Fald, hvori den anden ingen Del havde. Paa disse Byers Mark havde Gaarden Toft eller Søtoft et Fald paa 28 Agre, hvilket var alt, hvad den havde af Jord. En Gaard i Mejlby, der vist laa i Nærheden af Søtoft, havde en Del Særjord, og kun Del i 9 af Markens 32 Fald. Ogsaa nogle udenbys Gaarde havde Del i Marken, saaledes Store og Lille Bjerregaard, en Gaard i Dybkjær, der havde et Fald paa 15 Agre for sig selv, og Østertoft, der havde ca. 50 Agre liggende spredt i 5 Fald af Areal ca. 10 Tdr. Land. Denne Gaard havde desuden 35 Tdr. Land i sin egen Mark og 7 Tdr. i Opstrup Mark. Desuden fandtes i Sognet Byerne Opstrup og Fuglbjærg, der hver havde sin egen Mark, som de dog ikke var ene om, da der var flere udenbys Gaarde, som havde Agre i dem. Enestegaarden Kamp havde saaledes $1\frac{1}{2}$ Td. Land i Opstrup Mark

foruden 29 Tdr. i sin egen. Udenfor Fællesskabet med det øvrige Sogn i Agerjorden var Herregaarden Søndervang.

Engene i Sognet laa ogsaa i Fællesskab, en Del af dem var Mærksenge og laa mod Syd, Syd for Søndervang. Denne Gaard havde en stor Del Eng for sig selv men desuden 102 Skifter, hvorpaa kunde avles 111½ Læs Mærskhø, liggende blandt Bøndernes i Volderum og Halkær Enge, der laa sydlig i Sognet. Præstegaarden havde en Eng kaldet Præstholm ved Stadil Aa østlig i Sognet og 5 Skifter i Halkær. De fleste af Gaardene i Kolby, Stadil, Opstrup, Fuglbjærg og Halkær samt Kamp havde Engskifter i de nævnte Enge eller i en af dem. Derimod havde Mejlby sine Enge liggende mod Nord, bl. a. i Nørkær, hvor ogsaa Opstrup, Østertoft og Halkær havde Enge. Ogsaa enkelte Gaarde udenfor Sognet havde Enge i Stadil Sogn, saaledes Aabjærg Hovedgaard, der havde lidt Eng i Volderum Enge, og 2 Gaarde i Tambjærg i Ny Sogn paa Holmsland, der havde Eng i Halkær. Alrum, der ligger noget afsides paa en Halvø, havde sin Ager og Eng for sig selv.

I en Indberetning fra 1759 fra Søgaard paa Holmsland, der omfatter de 2 Sogne Gammel og Ny Sogn, siges det, at den østlige Del af Gammel Sogn havde sin Mark indhegnet for sig selv ved Diger, og at det samme var Tilfældet med den vestre Del af Sognet tilligemed Sønder og Nørre Moseby i Nysogn. Et tredie Fællesskab udgjorde Sønder og Nørre Bandsby, Sønder og Nør Rødklit, Tambjærg, Pugflod og Vejlgård. Hovedgaarden Søgaard havde sin Jord for sig selv. Nogle af Ejendommene, maaske mest de mindre, synes dog at have haft deres Jord nogenlunde samlet ved Gaarden. Derimod havde Vejlgård,

der havde 55 Agre eller Parter af Agre, disse liggende paa 34 Steder. Et enkelt Sted havde den 10 Agre samlet, ellers intet Sted mere end 3. Engene laa især mod Øst, og her havde begge Sognene deres Eng, tildels imellem hinanden. Ogsaa Søgaard havde en Del af sine Enger liggende her imellem Bøndernes. Det omtales, at der var enkelte mindre Enger, som denne Gaard kun havde hvert andet eller tredie Aar. I et Skifte havde Gaarden det ene Aar 4 Skaft, det andet 8 Skaft, men det tredie Aar havde Gaarden hele Skiftet. Desuden havde den Ret i nogle Enger, der gik i Græsskifte, hvilket enten vil sige, at Udbyttet blev delt i Forhold til hvers Part, eller at Engene blev omfordelte hvert Aar. Dette var dog kun mindre Enger, thi Gaardens Part blev ikke anslaaet højere end til 1 Læs Hø aarlig. Ellers forekommer saadanne Enger vist meget sjældent.

I Rindum Sogn var der ogsaa noget indbyrdes Fællesskab mellem Byerne. Rindumgaard havde sin meste Jord for sig selv. I Velling Sogn var der lignende Forhold. Vennergaard havde sine egne 2 Marker uden Fællesskab med andre. Derimod laa Rybjærggaards Jorder i Fællesskab med Kirkeby og Astrup, og Gaardens Jord laa temmelig spredt. Endvidere havde Vesttarp og Kovstrup Byer indbyrdes Fællesskab. I disse Byers Mark havde desuden nogle Mænd i Kirkeby, Astrup og Klaptoft Agre. De første 3 Fald i Marken ialt 57 Agre, tilhørte en enkelt Gaard i Vesttarp.

I Stavning Sogn i Bølling Hd. var der ligeledes ikke alene Fællesskab mellem Gaardene i samme By, men ogsaa mellem Byerne indbyrdes. I Markbogen hedder det om Sønderby og Hedeby, at de havde deres Jord og Agre liggende »iblandt hinanden Ager om Ager alle Stederne udi Markerne, saa ingen

Markskel der imellem er«. Til de 2 Byer hørte desuden en Del Agre liggende paa Bovsø Mark, nogle af Gaardene havde ogsaa Jord i Langkær og Hølld Byers Marker. I Østerby Mark havde Mejlby og Halby Mænd og Koldinggaard en Del Agre, Halby havde Jord i Mejlby Mark. I Sognet findes nogle Enestegaarde, nogle af dem havde dog Jord i en Bys Mark, saaledes Bjerre Hedegaard og Søgaard i Andrup Mark, dog liggende nogenlunde samlet. Den foran omtalte Koldinggaard opføres i Markbogen lige efter Mejlby i samme Protokol som denne By, dens Jord opføres som liggende paa Byens Mark, men laa dog mest i egne Fald. Gaarden havde desuden 9 Agre paa Østerby og 2 paa Halby Mark. I Stavning Sogns Enge og de øvrige Enge ved Skern Aa var der et meget vidtløftigt Fællesskab. I Stavning Sogns Enge havde ikke alene Sognets Gaarde Enge liggende mellem hverandre, men ogsaa udensogns Gaarde havde her Enge, saaledes et Par Gaarde i Hanning Sogn. For Skern Enge haves en Vide og Vedtægt fra 1653¹⁾, og heri nævnes Lodsejere ikke alene fra Skern Sogn men ogsaa fra Hanning, Faster, Bølling, Dejbjærg og Stavning Sogne. Endnu 1785 havde Beboerne i en Del Sogne f. Eks. Sæding, Bølling og Faster Enge her. Ligesaa Hovedgaarden Slumstrup, som havde »nogle faa Dages Slæt paa Skern Enge, som paa 3 a 4 Steder ligger iblandt andres Enge.«

Kommer man fra Kysten ind i Landet, finder man i H e d e e g n e n e oftest Enestegaarde og Smaabyer, der hver havde sin egen Mark. Dog laa enkelte Steder et helt Sogn i indbyrdes Fællesskab, saaledes Madum Sogn, dog havde Madumflod sin egen Mark.

I de frugtbarreste Egne fandtes dog ikke saa faa

¹⁾ Danske Vider og Vedtægter. 2, 533.

Byer. I Hammerum Hd. var 1683 de største Gellerup og Sunds, den første havde 12 Gaarde og 1 Hus med ca. 53½ Td. Hartkorn og ca. 336½ Td. Land Agerjord, Sunds havde 8 Gaarde og 1 Hus med ca. 45 Td. Hartkorn og ca. 337¼ Td. Land dyrket Jord. Mod Vest i Sognene nærmere Kysten var Byerne eller Ejerlavene i Reglen større af Hartkorn, men paa Grund af den bedre Jord mindre af Areal. Byen eller Ejerlavet Søndermose i Ny Sogn havde saaledes ikke mindre end 136 Tdr. Hartkorn, men den dyrkede Jord udgjorde kun 494 Tdr. Land. Byerne her er altsaa kun smaa i Sammenligning med de sjællandske, som ofte havde over 1000 Tdr. Land Agerjord og flere Hundrede Tdr. Hartkorn.

Enkelte Steder fandtes Markfællesskab mellem nogle Gaarde eller en By og en eller flere Gaarde, f. Eks. havde de 2 Gaarde i Agerskov Markfællesskab med Hammerum. I Hedesognet Vind var der kun et Par mindre Byer Vind og Røjkær. Resten af Sognet bestod af Enestegaarde, hvoriblandt Gammel Vind, der hver havde deres egen Mark. I Nørre Omme Sogn var ligeledes Smaabyer og Gaarde, og kun i nogle faa Tilfælde havde en Gaard nogle Agre i en anden Gaards eller en Bys Mark. Selv Gaarde, der bar samme Navn, kunde hver have sin egen Mark. De to Gaarde i Store Spaabæk havde Fællesskab, men Vester og Øster Lille Spaabæk havde hver sin Jord for sig selv. Store Skraastrup havde sin egen Mark og i Lille Skraastrup havde den Halvgaard og de 2 Bol, som »Byen« bestod af, hver sin Jord for sig selv. Det samme var Tilfældet andre Steder. Ejstrup i FASTER Sogn bestod af 3 Gaarde, men hver af disse havde sin egen Mark, uden at der var noget Fællesskab.

I Engene var Fællesskabet paa sine Steder, som foran er vist, mere udbredt end i Agerlandet. Selv hvor der fandtes Enestegaarde uden Fællesskab, kunde der dog være Fællesskab i Engene. I Gaarden Pogagers Mark i Vinding Sogn, hvor ingen anden Gaard havde Agerland, var der derimod endnu ca. 1820 Enge, som tilhørte 4 Gaarde i Strade, en Fællesbetegnelse for nogle Enestegaarde i Sognet, 4 Gaarde i Vognstrup, 1 i Koldkær og den over 1 Mil borte liggende Gaard Store Sals i Tvis Sogn.

Fordi en Gaard havde sin egen Mark uden Fællesskab med andre, var Fællesskab egentlig ikke udelukket, skønt der i det foregaaende intet Hensyn er taget dertil. Thi der kunde ofte være flere, 2, 3, 4 eller maaske endnu flere Beboere paa en Gaard, der hver havde sin egen Besætning og sin Del af Jorden. De behøvede forøvrigt ikke at have lige meget af denne, en kunde f. Eks. besidde Halvdelen og 2 hver en Fjerdedel. I Markbøgerne er altid angivet, hvor mange Beboere, der var paa en Gaard, men i Reglen er det ikke specificeret, hvilke Agre enhver af dem havde. Undertiden er det dog Tilfældet, idet Gaarden i Markbogen er bleven betragtet som 2 Gaarde. Gaarden Stougaard i Stadil Sogn og By havde 1683 2 Beboere, hvis Parter var eller skulde være lige store. I Vester Ask Agre havde den ene faaet Agrene Nr. 9 og 14 og den anden Nr. 17, 24, 27 og 28, i Flesk Agre havde den ene 3 Agre og den anden ingen og saaledes videre. Beboerne har altsaa ikke her delt hver Ager og ej heller Agrene i et Fald ligeligt mellem sig. Og noget lignende har det vel været andetsteds.

I det foregaaende er omtalt Fællesskabet i Ager og Eng, men disse Dele optog mange Steder og ikke

mindst i Vestjylland kun en mindre Del af Landet. Herforuden fandtes der Moser, Kær, Heder, Klitter og paa nogle faa Steder Skov eller Krat, som mere eller mindre laa i Fællesskab, selv om ogsaa enkelte Gaarde kunde have sin Part for sig selv. Medens Fællesskabet for Ager og Eng hovedsagelig bestod i, at Jorden laa spredt rundt omkring paa mange Steder, medens enhver dog kendte sin Del og havde udelukkende Brugsret over denne, Græsningen, naar Sæden var indhøstet, dog som Regel undtagen, saa kendte i den øvrige Del af Jorden ingen sin Part, maaske enkelte Tørve- og Skovskifter undtagen.

Det udyrkede kunde være fælles for Gaardene i en By, men kunde ogsaa være fælles for flere Byer eller et helt Sogn. Og selv om 2 Byer havde hver sin Hede, saa var det ikke altid, at man vidste det rette Skel, undertiden vidste man kun, at Heden skulde strække sig til en eller anden Høj. Saaledes siges det 1759, at Skaaphus i Sunds Sogn fra gammel Tid af tilholdt sig Heden til en Høj Grønhøj. Ved denne Høj eller lige i Nærheden støder endnu Gaardens Hede sammen med flere andres paa Grænsen af Hammerum og Ginding Herreder lidt Syd for Gedhuset.

Det er muligt, at der i ældre Tid har været flere Skel end senere, thi Ejeren af Sindinggaard skriver 1759, at ifølge gamle Sandemands- og Ridemandsbreve fra det 16. Aarh. havde der tidligere været Mærker, som nu var bortkomne. Han mener, at man har ringeagtet Hedernes og Mosernes slette Græsning og derfor ikke brudt sig om at huske eller forny Skelstenene.

Hederne og Overdrevene til de enkelte Gaarde og Byer kunde være af højst ulige Størrelse og Godhed. I de gode, frugtbare Egne var de for det meste smaa,

i golde Hedeegne ofte meget store, men rigtignok ikke synderlig bevendte, især hvor der ikke var Moser og Kær, thi disse gav meget mere Udbytte end den bare Hede. I Indberetningerne fra 1759 regnes der ofte kun med dem som Græsning. Størst i Forhold til den dyrkede Jord var maaske den Hede, som hørte til Gaarden Lille Nørlund i Ikast Sogn. Gaarden eller Gaardene, thi der var da 2, havde ca. 1820 3751 Tdr. Land Jord. I 1683 maa Arealet vel have været noget lignende, men da var heraf kun 73 Tdr. Land opdyrket, der oven i Købet blev takseret som allerværst Jord, det vil sige den laveste Takstklasse; desuden var der Enge eller Kær, der aarlig ydede 16½ Læs »ondt« Hø. Resten af Jorden var Hede. Om Gaarden siges 1683 i Engtaks. »Ringe Uddrift og mesten eftergroet med Lyng, saa der kan ikke græsses uden 2 Heste og 6 Fæhoveder.« Men i Modelbogen siges det 2—3 Aar senere: »Ingen Græsning uden paa den hvilende Jord«, det vil sige den Agerjord, som ikke var besaaet. En Del af Gaardens Hede har forøvrigt været ødelagt af Sandflugt. Hele denne Herlighed af Ager, Eng og Hede takseredes 1688 til 5 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb. Hartkorn.

I det følgende skal nævnes nogle af Endels- og Fælleshederne. I Rom Sogn er den sydlige Del Hede og maa have været fælles for Sognet, for 24. Maj 1647 blev mellem Sognemændene indgaaet en »Vide og Vedtægt paa vores fælles Sognehede, Rom Hede.«¹⁾ Dog maa Ørs, der laa helt mod Syd i Sognet, have haft sin egen Hede Syd for Rom Hede, thi i Engtaks. siges det, at Fabjærg Hede grænsede baade til Rom Hede og til Ørs Hede. I Fabjærg er den sydlige Del ligeledes Hede, som ifølge Markbogen var

¹⁾ O. Nielsen, Skodborg og Vandfuld Herreder. S. 195.

Sognets fælles Hede, hvori det havde Tørvegrøft og Lyngslæt. Ifølge Matrikelskortet havde dog nogle Gaarde, der laa i Heden, deres egne Endelsheder. I Møborg Sogn laa mod Vest en fælles Hede, Sognet eller det meste af dette tilhørende; Herregaarden Holmegaard havde dog sin egen Hede og siges ligeledes ifølge en Indberetning i Markbogen at have Ildebrand af Sogneheden; muligvis har Sognets Gaarde eller de fleste af dem tilhørt Gaarden, og den havde Ret til at grave Tørv paa deres Grund eller at fordre Tørv som Landgilde eller Hoveriydelse. De mod Nord i Sognet liggende Gaarde havde ligeledes deres egen Hede. Disse Gaarde, men ikke Holmegaard, siges desuden i Markbogen at have Ret til Græsning i den fælles Hede, men da de ligger langt fra denne, er det maaske noget, der er løbet Skriveren i Pennen. I Sognet ligger et Kær Donskær, Græsningen i dette tilhørte nogle af Sognets Gaarde.

I Gudum Sogn ligger Klosterhede, der har Navn af det i Sognet liggende Gudum Kloster, hvor dette og Sognets Beboere havde Lyngslæt og Tørveskær, det sidste særlig af en i eller ved Heden liggende Mose Angelands Mose. Ejeren af Vejbjærggaard klagede 1759 over, at Gudum Klosters Ejer, skønt han ikke længere var eneste Lodsejer i Sognet, solgte Tørv for Betaling til alle og enhver, ligesom den Gang han var Eneejer, Sognets egne Beboere undtagen, der kunde tage saa meget de lystede uden Betaling.

Om Græsningen i denne Hede haves et gammelt Vidnesbyrd. Hans Olufsen til Trabjærg i Gudum Sogn paastod 1492 Ret til Græsning i Klosterheden, men Klosteret lod tage Vidne paa Gudum Kirkestævne, at nogle af Klosteret ejede Gaardes Marker laa mellem Hans Olufsens Jord og Klosterets Hede, hvorfor hans

og hans Tjeneres Fæ ikke kunde komme til Heden, uden at deres Kvæg blev drevet over disse Bymarker til Skade for Sæd og Eng. Hans Olufsen havde heller ikke noget Byggested paa Heden.¹⁾ Trabjærggaardene har nu deres Andel af denne. I Indb. fra 1759 fra Gudum Præstegaard, Præsten var Ejer af Gudum Kloster, siges det, at de tilgrænsende Steder græssede nogle Faar paa Heden men ingen Fæhøveder, da Heden var for ringe og der ingen Moser var, der var bekvemme til Græsning. De Syd for Heden liggende Hestbækgaardene havde deres egen Hede, thi 1759 siges det, at Klosterhede mod Syd grænsede til Hestbækhede.

Ifølge en Indb. af Præsten i Sal Sogn indhæftet i Markbogen havde Sal, Aale og Hasselholt Ildingsbjærging i Nørhede tilligemed Norddelen af Ejsing Sogn. I samme Hede sagde Beboerne af Agerbæk sig ligeledes at have samme Ret. I Sevel Sogn ligger den store Hjelmhede, men hvor mange der havde Ret til Græsning her, er vanskeligt at faa oplyst. Derimod siges det i Markbogen, at Hesselbjærg i Estvad Sogn havde Lyngslæt i Hjelmhede tilligemed det øvrige Sogn, skønt de havde en halv Mil at hente det; derimod havde Byen og Sognet næppe nogen Græsningsret der. Hele Sevel Sogn havde formodentlig ogsaa Ret til Lyngslæt i Heden eller i Sognets øvrige Heder. Hjelmhede skulde ellers ifølge gamle Adkomstbreve tilhøre Stubbergaard. Der var vist mange flere, der havde Ret til Lyng og Tørv i en Hede end til Græsning, thi det synes at have været en Regel, at man maatte ikke drive sine Kreaturer gennem andre Byers Kornmarker. Derved blev Retten til Græsning indskrænket til de nærmest en Hede liggende Byer og

¹⁾ O. Nielsen, Skodborg og Vandfuld Herreder, S. 88.

Gaarde. I den foran omtalte Indberetning fra Præsten i Sal 1683 siges det saaledes om Agerbæk: »Fædrift paa de hvilende Agre item Sønderhede, naar det ej hindres, formedelst Korn i deres egne og Sal Mark.«

Syd for Storaæn fandtes rimeligvis ogsaa saadanne fælles Sogneheder som Nord for den. Her fandtes dog ogsaa mange Heder og Overdrev til enkelte Byer og Gaarde. Tanderupgaard i Snejbjerg Sogn havde 1759 sin egen Hede, hvis Grænser kendtes, den var ikke særlig god, idet den kun bar Mos og lidt vissen, skallet Lyng. Det kom dog rimeligvis af, at den en Gang var brændt, hvad der berettes i Markbogen fra 1683. Af Gaardens Bøndergaarde havde bl. a. Albæk og Krogstrup deres egne Heder, hvorimod Volsgaard havde fælles Drift med Amstrup, Giersumgaard og Studsgaard. Haunstrup havde ifølge Indb. 1785 fra Sindinggaard en Hede, hvis Skel vidstes mod Albæk og Abildtrup men ikke mod Møltrup og Store Alle.

Vest for Karupaa fandtes og findes endnu store Hedestrækninger, forsaavidt de ikke er beplantede. I Haderup, Bording, Sunds og maaske flere Sogne fandtes en stor Hede, som 1759 kaldtes Krag- eller Skaaphus Hede, hvori de omliggende Gaarde havde Del. Der vidstes ialt Fald tildels Skel, idet den foran omtalte Grønhøj var et saadant. Ifølge Indb. 1759 fra Herningsholm gik saaledes Fædriften til Gaarden Kølvraa i Haderup Sogn til denne Høj og ligeledes Nørre Agerskovs Fædrift i Bording Sogn. Endvidere havde Over og Neder Simmelkær sin Græsning her tilligemed Skaaphus under Herningsholm. Denne Gaard tilholdt sig for Skaaphus af gammel Tid Græsningen i Nord til den tidligere omtalte Høj Grønhøj og i Øster og Vester fra Simmelskær til Ilsgaard, der ogsaa havde Part i Heden. Samme Hede omtales og-

saa i en Indb. fra Stamhuset Lundenæs, der siger, at Ilsgaard, der her kaldes Ildhoved, havde Del i Kragssø Hede, Agerskov Hede, Østerhede og Søndermark, formodentlig Betegnelser for mindre Partier af Hede, og efter Landmaalingen [1683] skulde Græsningen til Gaarden være takseret til 24 Høveder, men ifølge Indb. fra 1759 siges det »kan ej vel græsses«. Skaaphus's Part skulde være takseret til 40 Høveders Græsning; denne Gaards Jord udgjorde, da den sidste Matrikulering fandt Sted, 2739 Tdr. Land. I samme Indb. fra Lundenæs siges det, at i Heden skulde være lodtagne Linneberg, Riskær, Munkelinde, Agerskov, Uhr, Grove, Sunds og Skaaphus. I Nærheden af denne Hede, hvis Størrelse i Følge Indb. fra Herningsholm skulde være 3 Mil i Længde og $1\frac{1}{2}$ til 2 Mil i Bredde, laa i Sunds og andre Sogne flere Heder, der ogsaa var meget store, der tilhørte de omliggende Byer.

Foran er omtalt den store Hede til Lille Nørlund, som denne Gaard ene ejede. Derimod havde nogle Nabogaarde Over Isen, Bøgeskov, Hedegaard og Drantum endnu ved sidste Matrikulering ca. 1820 efter deres Hartkorn Andel i en fælles Hede, der var 2557 Tdr. Land stor. Men mærkeligt er det, at nogle af disse Gaarde nemlig Bøgeskov og Over Isen, der maa være den Gaard, der 1683 kaldes Store Isen, tidligere laa i Vrads Hd., medens Drantum derimod laa i Hammerum Hd. Hedegaard er muligvis af nyere Oprindelse. Denne Hede nævnes ogsaa i Indb. 1759 fra Herningsholm, i hvilken det siges, at Drantum havde fælles Græsgang med Over Isen og Bøgeskov i en Hede til Gludsted Skel. Der var kun slet Græsning paa Heden, en Del af den bar 1759 ingen Lyng, men alene hvidt Mos.

Mod Vest i Sognene langs Kysten og Fjordene var

Overdrevene mindre og bestod ofte af Kær og Moser. I Stavning Sogn nævnes 1759 i Indb. fra Lundenæs, at Halby og Mejlby havde en Fælle, Sønderkær og Nørkær, $\frac{1}{4}$ Mil lang og indtil 300 Favne bred. Østerby havde til for nogen Tid siden haft sin Overdrift for sig selv, men nu blev den »overdrevet« af Anderup Byen til Skade. Endvidere havde Langkær, Høllet, Sønderby, Bovsø, Hedeby og Voetkær og maa-ske flere Gaarde, som ikke tilhørte Lundenæs, en Fælle kaldet Nørkær, Langkær Fælle og Sønderby Fælle, der var $\frac{1}{4}$ Mil lang og ligesaa bred.

Af Engtaks. fra Hind Hd. faar man tildels Oplysning om Overdrevenes Størrelse, Beliggenhed og om hvilke Byer, der havde Del i dem, medens de øvrige Engtaks. i Reglen kun oplyser, hvor mange Hoveder en Gaard kunde græsse paa sin Del af Overdrevet. Paa Holmsland fandtes følgende Overdrev eller Forter, som de ogsaa kaldtes her. Gammel Sogn havde en Forte mellem Sønder Bandsby i Ny Sogn og Gammel Sogn, hvorpaa kunde græsses 20 Bæster, 30 Fæhoveder og 50 Faar. Til Nørre Bandsby var en Forte norden for Byen, hvorpaa kunde græsses 12 Fæhoveder og 1 Snes Faar. Til Sønder og Nørre Rødklit var en Hedeforte, som strakte sig mod Vest til Sandene, der kunde græsses paa den 30 Fæhoveder. Tambjærg havde en mindre Forte til 4 Fæhoveder og 20 Faar. Pugflod med flere Gaarde havde en Forte, der ogsaa strakte sig mod Vest til Sandene, hvorpaa kunde græsses 25 Fæhoveder og 15 Bæster, og endelig havde Brølling en lille Forte til 4 Nød ved Gaarden I Indb. 1759 fra Søgaard nævnes disse Forter tildels med andre Navne nemlig: »1. Nørre Bandsby Forte ungefær 1500 Favne i Længden og 200 Favne i Bredden. 2. Sønder Bandsby $\frac{1}{4}$ Mil i Længden og 200 Favne

i Bredden. 3. Sønder Moseby 1600 Favne i Længden og 2 til 300 Favne i Bredden. 4. Gammelsogns kaldet ellers Pinholm 1600 Favne i Længden, 2—300 Favne i Bredden. 5. Et Sted kaldet Lodberg ved Sønder og Nørre Rødklit ungefær $\frac{1}{2}$ Mil i Omkreds. Desuden havde begge Sognene Ret til Gæsning paa Holmsland Klit, der 1759 opgives at være ca. 3 Mil lang og dels $\frac{1}{4}$, dels $\frac{1}{8}$ og dels $\frac{1}{10}$ Mil bred. Klitten blev 1683 takseret til at have Græsning til 60 Bæster, 250 Fæhøveder og 100 Faar. I Indb. 1759 siges det, at disse Overdrev ikke var ordentlig takserede, man har formodentlig ikke kendt Taksationen fra 1683, men enhver havde Frihed til at sætte saa mange Kreaturer derpaa, som han om Vinteren kunde føde i sin Gaard baade af Faar og Kvæg, og at det hidindtil ej havde været anderledes brugt. Paa et stort Fæhøvedes Græsning regnedes her almindeligt 10 Faar.

I Stadil og de andre Sogne her fandtes ligeledes saadanne mindre Forter. Kolby og Højstadil, hvorunder maaske ogsaa skal forstaas de øvrige Gaarde i Stadil, havde 1683 en ringe og ond Forte, hvorpaa kunde græsses 28 Fæhøveder. Mejlby og Dybkær, men som det synes ikke Halkær, der dog havde Markfællesskab med Mejlby, havde en Forte, ligeledes ringe og ond, hvorpaa kunde græsses 1 Snes Nød. Fra Dejbjærglund berettes det 1759, at Godset mest bestod af Enestegaarde, der havde deres Overdrift for sig selv eller i Fællig med en eller anden nær liggende Gaard.

Foruden disse og mange flere her ikke nævnte fælles Græsninger, Overdrev, Moser, Kær og Heder fandtes ofte ved en Gaard Lykker eller Havgaaarde, hvor der kunde græsses eller gaa et Svin eller 2, eller nogle Kalve eller andre Smaakreaturer.

I Vestjylland findes nogle faa Skove og ikke saa faa Kratt. Skovene ligger mest ved Herregaardene mod Nord og hører til disse. Krattene er mere spredte og findes mange Steder i Hedeegnene. De laa enten paa Enestegaardes Jord og tilhørte da formodentlig disse eller paa en Bys Jord og tilhørte da vel Beboerne i Fællesskab. Lægdsgaard i Ikast Sogn havde saaledes et Kratt, der alene tilhørte Gaarden. Hasselholt og Aale havde Fædrift i et Kratt Aalskov.

Ifølge jyske Lov ejede Kongen, hvad ingen andre ejede, det vil sige Skove, Heder og lignende uopdyrkede Strækninger. Megen Rest af denne Ejendomsret var der imidlertid ikke senere tilbage i Hardsyssel. Betragter man f. Eks. Klitterne, da fik Beboerne af Holmsland 14. Juni 1631 Stadfæstelsesbrev paa deres gamle Ret til Græsgang paa Holmsland Klit, men helt udelukket er det dog ikke, at Klitten en Gang har tilhørt Kronen, og at Bønderne har maattet svare Afgift for Græsningen, som i Middelalderen ligesom andre Skatter maa være bortfalden for Adelens og Kirkens Bønder.

I Husby Sogns Klit, der forøvrigt ligger et Stykke fra Sognet og er skilt fra dette ved noget af Vedersø Sogn, laa 1683 8 Steder, der da tilhørte Rysensten, tidligere det kongelige Slot Bøvling og i Middelalderen i Ribebispens Eje, men om de da hørte til Gaarden vides ikke. Den Del af Husby Klit, der ligger lige ved Sognet, har vel altid været Græsning for Sognet og de nærmest liggende Byer og Gaarde. Det samme har vel ogsaa været Tilfældet med den Del af Nissum Sogns Klitter, der ligger lige ved Sognet. I Klitten mellem Nissum Fjord og Vesterhavet laa i Nissum Sogns Andel 1683 en Gaard, der 1683 tilhørte Rysensten, men som tidligere synes at have været delt

i flere og tildels tilhørt adelige. I Bøvling Sogns Andel laa 1683 8 Bolshuse, der ligeledes tilhørte samme Gaard, og ligesom denne og det meste af Sognet fra gammel Tid har været Bispegods. Længere mod Nord var Harboøre Krongods, indtil Sognet 1255 overgik til Ribe Bispestol. Øst for Harboøre ligger i Vandfuld Hd. nogle Enge kaldet Plet, der maaske er identisk med det Plettæ, der nævnes i Kong Valdemars Jordebog som Krongods. Inde i Landet ejede Kronen Simmelkær i Haderup og Ørre Sogne, hvorpaa Slotsfogeden paa Lundenæs 1499 gjorde Lavhævd.¹⁾

I Midten af det 18. Aarhundrede søgte Kronen at gøre Krav paa nogle af Hederne, og en Kommission blev nedsat, som bl. a. ogsaa befattede sig med Heden om Skaaphus og Tinkerdal Hede. Om den fik noget Resultat ud af det for disse Heders Vedkommende er mig ubekendt, og ligesaa om de 2 Kronheder i Lomborg og Thorsted Sogne har tilhørt Kronen, eller engang er blevet tilkendt denne. I Markbøgerne siges intet om, at her skulde være Heder, som ingen ejede.

Hvad Bosættelsen paa og Opdyrkning af udyrket Jord og Hede angaar, da har det utvivlsomt i ældre Tid staaet enhver frit for at bosætte sig der og opdyrke Jord. Kongen og Kronen fik jo i Form af Skatter og Afgifter fuld Erstatning for Jorden. Senere er denne Ret vel bortfaldet, og det har alene tilkommet den, som boede her og ejede eller dyrkede Jord, at optage ny Jord til Dyrkning. At en Gaard baade har Jord i en Bys Mark og desuden sin egen Særjord omkring Gaarden er et Bevis for, at der maa have bestaaet en saadan Ret. Og det har sikkert lige til Fællesskabets Ophør været lovligt, at en eller flere Mænd

¹⁾ O. Nielsen, Hjerm og Ginding Herreder. S. 540.

i en By eller et Ejerlav har opbrudt mindre Dele af den fælles Hede. I mange Fald havde ofte kun en Del af en Bys Gaarde Del. Og naturligvis havde Beboerne i en By efter fælles Overenskomst Lov til at opbryde Heden. Der findes mange Eksempler i Markbøgerne paa, at Hedejord er blevet opbrudt. En jævnlig forekommende Betegnelse paa saadan Jord er *Gammeljord*, der ofte udtrykkelig betegnes som opbrudt Hedejord.

Derimod synes man at have set skævt til, at nogen uberettiget nedsatte sig paa Heden, og deres Ejendom fik ofte et Navn, som udtrykte dette. Knorborg i Ulvborg Sogn var paa de 3 Sider omgivet af Vium Mark og paa den fjerde af Heden. Huset siges i en Jordebog fra 1662 ikke at være regnet i Hartkorn, da det var bygget paa Vium Ejendom. Samme Navn finder man ogsaa i Hover og Nr. Omme Sogne. Navnet Trængsel forekommer i Sal Sogn, Klem findes baade i Hjerm og S. Nissum Sogne, og maaske hører Trodsborg i Maabjærg Sogne ogsaa til disse Navne.

Hederne har vel oprindelig været fælles for alle og er først senere blevet delt mellem Byerne og Gaardene. Hvad Regler man har fulgt derved vides ikke, men Resultatet synes at være, at de Byer og Gaarde, der ligger ved eller i Heden har faaet den største Part af dem. Klosterheden udgjorde omkring Aar 1820 ca. 5500 Tdr. Land, hvoraf Gudum Klosters Part, forudsat at intet var bortsolgt, udgjorde 1220 Tdr. Land. Men Hestbækgaardene Syd for Heden havde et Jordtilliggende af 1300 Tdr. Land, hvoraf 1683 kun 76 var opdyrket. Ørsgaardene Syd for Rom Hede havde et Areal af 1165 Tdr. Land, det opdyrkede Areal udgjorde 1683 kun 68 Tdr. Foran er nævnt de store Hedearealer til Lille Nørlund og Skaaphus. Il-

skov havde ca. 1820 et Areal paa 3437 Tdr. Land, Haunstrup i Snejbjerg Sogn havde 2641 Tdr. Land, Vovlundgaard 2126 Tdr., Tanderup 1700 Tdr. Land. Det dyrkede Areal til disse Steder var 1683 henholdsvis 102, 114, 29 og 107 Tdr. Land.

Her skal ikke drøftes om Bebyggelsen i Enkeltgaarde eller Byer er ældst. I ufrugtbare Hedeegne er vel Enestegaardene ofte fra forholdsvis sen Tid. Man ved jo forøvrigt ikke noget om, hvorledes Bebyggelsen har været, førend Byerne fremstod, disse kan jo oprindelig have været Gaarde. Forskellen mellem de to Arter af Bebyggelse er vel egentlig kun en Gradsforskell, idet Gaardene det ene Sted ligger noget længere fra hverandre end det andet. Der findes i Vestjylland jo utallige Overgange mellem dem. Bynavnene giver ingen Oplysning i saa Henseende. Samme Navnetype kan man finde baade, hvor der er Byer og hvor der er Enkeltgaarde. Navnene paa -inge betegner vel oprindelig Beboerne og kan derfor bruges saavel om Folkene i en By som om dem, der boer mere spredt i Enestegaarde. Ejsing er Navn paa en By, Stavning er Navn paa et Sogn, hvor der findes flere Byer, men om Navnet har været baaret af en af disse eller af hele Sognets Befolkning vides ikke. Hering er en By, men Nørre Felding er Navn paa et Sogn, hvor der findes Enestegaarde og kun en eller to smaa Byer. Olling i Assing Sogn var 1683 kun 2 Gaarde, og selve Kirkebyen eller Bebyggelsen ved Kirken bestod kun af 2 Gaarde uden indbyrdes Fællesskab. Navnet Ginding blev 1683, foruden af Herredet, kun baaret af en enkelt Gaard Gindingsskov i Haderup Sogn, og denne har sikkert Navn af en Skov, der paa en eller anden Maade er blevet opkaldet efter Herredet. De Navne, der nu ender paa -um eller un-

dertiden endog forkortet til -m, f. Eks. Tim, Hjerm, har i mange Tilfælde været et oprindeligt -heim og har været baaret af større Gaarde. Disse Navne kan man derfor vente at finde som Navne baade paa Byer og Gaarde, og saaledes er det ogsaa i denne Egn. Kisum og Hammerum er Byer, Sønder Nissum Sogn var en Samling Gaarde med indbyrdes Fællesskab, hvorimod der i Nørre Nissum Sogn var meget lidt Fællesskab. Gudum Kloster har formodentlig oprindeligt været en Gaard, i samme Sogn ligger Enestegaardene Vium, Store, Lille og Mellem Bjerrum. I Nørre Nissum Sogn ligger Store og Lille Borum. Disse 6 Gaarde er alle Enestegaarde uden Fællesskab med andre Gaarde. Endelsen -sted findes i Raasted og Torsted samt maaske ogsaa i Holstedbro. De 2 første Navne bæres af Sogne, hvor der intet videre Fællesskab er; Gammel Raasted er Navn paa en Gaard. Holstedbro er nu Navn paa en Købstad, men hvor megen Bebyggelse her tidligere var vides ikke. By har vist oprindeligt haft Betydningen Gaard og er først senere blevet Navn paa en Samling Gaarde og Huse. Mange af Navnene med denne Endelse er i Vestjylland sammensat med Navnet paa et Verdenshjørne og er vel af senere Oprindelse. Andre er sammensat med Ordet Kirke og maa da være unge, andre med endnu kendte Ord som Mose, Kær og andre igen med nu udøde Ord som Ølby. Flere af disse Navne kan godt være gamle. De fleste af disse Navne bæres nu af Landsbyer eller Samlinger af Gaarde, hvor der dog ikke altid er Fællesskab. Om nogen Gaard bærer et Navn sammensat med Endelsen -by¹⁾, er uvist. Bynavne med Endelsen -torp (-rup, -trup) og Naturnavne,

¹⁾ Store Gammelby er Navnet paa en Gaard i Mejrup S.

baade korte og sammensatte, kan ligeledes bæres baade af Byer med Fællesskab og Enestegaarde, samt af Samlinger af Gaarde uden synderlig indbyrdes Fællesskab. Af dette synes at fremgaa, at det gør ingen Forskel med Hensyn til Fællesskab, om en By eller en Samling af Gaarde bærer et Navn med den ene eller den anden Endelse.

BØVLING AMT OG EGN SAMT FISKERI VED VESTER-KANTEN.

Auctor Studiosus Lassen.

Efter Jac. Langebeks Excerpter paa det kgl. Bibliotek
ved *P. Storgaard Pedersen.*

Skodborg Herred bestaar af 17 Kirker, som sees af den geistlige Stats Calender.

Den vestre Kant i Herredet fra Sønden til Norden udgjør = Nees Sogn, som gaar til Havet,

Bøvling Sogn, som har Fjaltring vest for sig,
Lomborg Sogn og dets Annex Rom,
Heldum og dets Hovedsogn Tørring

og Harboe-Øer, som med den venstre Side følger Havet. Altsaa indeslutter dette Herred Vandfuld Herred, hvis hele Strækning neppe udgjør $1\frac{1}{2}$ Miil. Imellem Nees og Bøvling er en Fjord, i hvis østre Ende flyder en Aa, og mod Vester falder den i Havet igennem en Minde. Denne Fjord er bredest mod Havet, og den følger et langt Stykke med Siden af Havet, saa at Havbakkerne gaar imellem Fiorden og Havet hen forbi Enden af Nees Sogn, og gaar da ud af Mindet, som meddelt er. Denne Minde har tilforn været saa viid eller saa forstoppet, som den nu er blevet af Havet, hvorfor der nu ikke heller er saa god Laxe-fangst, som der tilforn har været.

! Fjorden fiskes ellers Lax, som er undertiden næ-

sten saa gode som Randers Lax, et Slags smaa Torsk, som er meget fede, Helt, Flynder. Især haver den Herregaard Ulsund, som ligger, hvor Aaen falder i Fjorden, godt Fiskeri af Aborrer, Gjedder, Helt og Flynder.

Ved Nordvest, Vester og især Sydvest Storm skyl-ler Havet over Havbakkerne i Fjorden og gjør der-ved undertiden 3 Minder. Anno 1717 skylte Havet saa stærk op, at det tog nogle Bøndergaarde bort, og der er paa det Sted nu intet andet end Hav. Mændene, (om alle ved jeg ikke) som boede der, blev af Baro-nen Hr. Juul forflyttet til Bøvling Sogn, hvor de endnu bor i nogle Gaarde, som kaldes Krogshede; somme fisker endnu paa de ordinære Tider ved Havet ligesom tilforn.

Siden den Tid har Havet ikke skyllet saa stærk ind førend 1756, da Vandet forjagede en Mand med Folk fra sin Gaard |: Fjordside kaldet, da den ligger ved Fjorden paa et temmelig udsat Sted :| om Natten. Vandet gik da endog op i Rūsenstens Grave over Engene, igiennem hvilke der gaar en Aa, som ende-lig falder i Fjorden. Siden den Tid har Havet faaet mere Passage ind i Fjorden og gaar derfor nu noget oftere ind end tilforn, endskiønt ikke saa høyt.

Ved Fjorden ud mod Havet i Bøvling Sogn ere store Enge, hvorover Hav- og Fjordvandet gaar om Vinteren. Dersom der ikke kommer Regnvand om Foraaret, som kan skylle dette salte Vand af tillige med den efterladte Skorpe, bliver Græsset ikke meget det følgende Aar og af liden Vext, saa at naar man ex: gr:¹⁾ til Præstegaarden har avlet 96 Læs Høe, da har der været stærk Regn i Martio og April; men i dets manglende Tilfælde har de maatt lade sig nøye

¹⁾ exempli gratia = for Exempel.

med 26 a 30 Læs formedelst anførte Aarsag. Disse Enge, delte mellem Baronen, Præsten og Bønderne, kaldes Heus Øre, dets Høe kaldes Mersch-Høe og blivers laget førend det andet Giest-Høe. Jorderne i Bøvling Sogn er sort Muld mestendeels. I saadanne Aar, da der falder ikke meget men maadelig Regn, avles her bedst.

I Annex-Sognet Flynder er der mest sandig Jord, siden det og ligger højt, og følgelig en god Rug-Mark. I Bøvling Sogn voxer godt af de 3 Slags Korn Rug, Byg og Havre. Ærter og Boghvede saas her intet af. Bygget og Havren voxer nok saa godt som Rugen. Græsningen kommer her betids, men tager igien desto snarere Afsked, saa at, naar deres Græsning her er forbi, begynder først Græsningen i Vandfuld Herred at florere.

Man haver ingen synderlig Tørveskjær, hvorfor saavel Rūsensten som andre i Sognet maa have Tørv fra andre Sogne østen for. Lidet Lyng bruges kun, hvilket og hentes fra andre Sogne ex: gr: Faare-Lyng. I Stedet for Brænde-Lyng bruges mest Tørv foruden til Bagovnen.

Er det tilladt at anføre, erindrer jeg, at man har fortalt, at paa Harboør, hvis Jord er meget sandig og steenig og har allermest Mangel paa Brænde, maa fattige, som ej har Raad at indkiøbe og afhente fra de langt fraliggende Heeder, opsamle om Sommeren i Heeden, hvad deres Creaturer efterlader paa Marken, hvilket de behandler som Tørv med at sætte i Stakke og samle i Hus, ja endog bruger det til at tørre og ryge deres Kiød med. Kirken ligger længst vester i Sognet |: undtagen Rūsensten :| hvorfor de, som boer længst borte i Sognet, søger mest Annex-Kirken, hvortil de har meget nærmere. I Bøvling Kir-

ke staar ved den vestre Side af Alteret en prægtig hvid Marmor-Statue paa en dertil indrettet Trappe, som forestiller den bekiendte Baron Rüse, hvoraf Baroniet her har sit Navn og Oprindelse, og han skal desuden være bekiendt af Citadellets Anlæg i København. Denne Statue skal foruden sin kunstige Arbeide ligne sin Herre meget naturlig, og man vil sige, at Mage til denne skulde staa paa Kunstkammeret her, det jeg ikke kan sige for vist.

I Annex-Kirken Flynder staar en lang Sten opsat i Muren, hvori en Admiral Juel med sin Frue i en ældgammel Dragt udhugget med meget fint Arbejde; tilige staar en lille Hund Cepsesse kaldet ved Fødderne af dem; Aarsagen skal være denne, at da den svenske Flaade vilde eller søgte at anfælde ham uformodentligt om Natten, vakte Hunden dem op, og de overvandt deres Modstandere.¹⁾

Neden under er en aaben Begravelse, hvori samme Admirals Been ligge foruden Kiste, som er bortraadnet; men aldrig har jeg seet saa store Been af et Menneske som disse, slutter altsaa, han maa have haft en temmelig og mer end sædvanlig Størrelse.

Her have de ikke saa megen Torden som anden Steds, hvilket man tillægger Havet. Ofte falder her en tyk Taage, som kaldes Havsue; denne Taage er saa tyk, at naar man vil sætte Tungen ud, kan man smage dens salte Partikler, den kan og svie i Øjnene; men allermest befrygter man den paa den Tid af Aaret, da Rugen staar i Dræ, fordi Dræet visner, og der bliver svangt Rug og tomme Ax. Den kan komme med en Fart og ogsaa snart gaa over igien. Hvor lang Distance i Luften, der behøves, inden disse salte

¹⁾ Stenen i Flynder Kirkes nordre Kormur er over Christen Juel til Bækmark og Udstrup († 1585). Red. Anm.

Partikler tabes, ved jeg ikke. Om Vinteren fornemmes her en stærkere Kulde end anden Steds, og man maa forsyne sig med varme Klæder; ellers synes mig, at Luften igien er sundere.

Physisk Observation: 1) Naar det er varmt om Sommeren og ganske stille Vejr og tillige østlig Vind, kan Havet ses paa de Steder, hvor man ellers andre Tider ikké engang med Kikkerter, som er smaa, kan se det. Havbakkerne, som andre Tider synes da meget smaa, og Vandet at være mange Alen over, saa at en ubekjendt maatte tænke, at det vilde bryde ind. Saaledes har jeg set det $\frac{1}{2}$ Mil fra Havet, og at det engang stod saaledes i 3 Dage. Derimod kan der være stærk Vestenvind og dog ikke ses paa samme Sted om Sommeren, endskiønt Bølgerne da slaar mod Landet.

2) I stille Vejr, ihvor end Vinden er, naar det er mod østlig Vind og Blæst, synes Vandet tydelig fra de Steder, hvor man ellers andre Tider neppe kan see det, ja Østenvind kan gøre det ellers oprørte Hav ganske blikstille og som et skinnende Spejl.

3) Om Natten, naar der falder Rimfrost, ihvor stille det end er og har været tilforn, bruser Havet forskrækkeligt, alt eftersom Rimfrosten er stærkere eller mindre til.

4) Naar det regner i Havet og er tørt Vejr paa Landet, saa kan man sikkert vente sig en god Bløde.

5) Naar Vinden vil enten gaa til Vesterkanten eller forandre sig i Vesterkanten, ex: gr: gaa fra Nord til Sydvest, kan det høres i Havet. Thi vil Vinden gaa til Sydvest, saa lyder de søndre Strømme; vil den gaa til Nordvest, lyder de nordre Strømme, og endskiønt Vinden er Nordvest, saa lyder dog kuns de søndre Strømme, naar Vinden vil gaa til Sønder, og ikke de

nordre, et vice versa.¹⁾ Dette maa forstaaes, naar man staar et godt Stykke fra Havet; thi hvorledes det er, naar man staar ved Havbredden, og om man da kan høre den ene Strøm for Bølgerne, som kommer til Landet, veed jeg ikke.

At der her existerer et farligt Syrtes,²⁾ har den bedrøvelige Erfarenhed vist saa mange 1000 Mennesker, som her har maattet forlise Liv, Gods og Skib. I Havet mod Landet er og ligge i Vandet skjulte 3 Revler, det er Sandbakker ligesom en tredobbelt Mur med en god Distance mellem hver, men hvor megen kan jeg ikke bestemme. Naar nu ubekendte eller vildfarende søge Landet i Storm for at frelse sig, kan det ofte skee, at de ved de kogende og skummende Bølger, hvis Højde overgaar langt den højeste Landsby-Kirketaarn, kan komme uskadte inden den første Revle, og er de da forsigtige, kan de ved den tilbage-slaaende Bølge liste sig uskadte ud fra Revlen igien, men kommer de indenfor den anden Revle, som er Landet nærmere, saa er der ingen Haab til Frelse, men maa de enten svømme til Land og saaledes salvere sig, om de kan, eller og begraves i Havet, thi Skibet sønderslides da i mange Parter.

Ofte bringer Havets Urolighed adskillige spolia marina³⁾; for nogle Aar siden skylte Havet op en 50 Viinfade paa Baronens Leen, som var endel bedærvende af det salte Vand, foruden Skib og Folk med videre.

Her er godt Fiskeri. I April begynder Fiskerne at oprejse deres Fiskehytter af Grøntørve ved Havsiden, hvori de ligge om Natten, thi om Dagen sætte de ud

¹⁾ et vice versa = og omvendt.

²⁾ farlige Steder i Havet. Sandrev.

³⁾ Rov eller Bytte fra Havet.

i Havet deres Garn med Krøge, hvorpaa de sætter et Stykke fersk Sild, derved de fanger de store Torske, Helleflyndere og Hvillinger, som her faaes. Saasnart Fisken lugter Grøden tilgavns, er og Fangsten betydeligst. Dette varer til St. Hansdag, saa bryder de op med at fiske, nedbryder deres Hytter og forføjer sig til de Byer, hvor de er bosiddende.

Imellem Mikkelsdag og Mortensdag falder der dog noget Fiskeri, men ikke saa overflødig som om For-aaret, da man fra langt fraliggende Steder afhenter Fisk ved Havet; tilmed er Fiskeriet paa denne Aarets Tid meget farlig for Fiskerne, thi det hændte sig for endeel Aar siden, at da Fiskerne vare satte ud paa deres Fiskebaade, som er større end de ordnaire, rejste sig en Storm, som drev dem saa langt i Søen, at de bleve forvildede, og de havde ej noget Proviant med sig undtagen noget Tobak, som de tyggede. Efterat de havde omdrevet i nogle Dage, traf de et Skib i Søen, hvorfra de havde ventet noget til Livsophold; Skibsfolkene vare saa ubarmhertige, at de intet vilde give dem men sagde, at de vilde række dem et Tov, at de kunde binde sig fast ved Skibet; men dette fandt disse fordrevne meget suspect,¹⁾ besluttede derfor hellere at betro sig til den almægtige, og efter 8 Dages Forløb landede de ved Amsterdam, og saaledes opholdte Livet ved Tobak undtagen et Par Mennesker, som var blevne forkumrede. Jeg haver selv talt med tre af dem, hvoraf den enes Tæer vare i den Fare alle affrosne, den anden derimod ganske frisk og sund og er endnu, hvis han ej fornylig er død.

Det er fornøjeligt at se om Sommeren i stille Vejr og Havblik de mange store Skibe, som passere og kan

¹⁾ mistænkelig.

ses nogle Mile ude i Havet, ja man har undertiden paa een Dag kunnet tælle 40 Stykker. Jeg har for nogen Tid siden haft den Efterretning fra Egnen, at Beboerne har i disse urolige Tider seet, at de engelske og franske Capere har været i Batailler med hinanden ikke ret mange Mile ude i Søen.

3 Mile fra Havet har jeg om Aftenen kunnet høre Vesterhavets Brumlen.

VESTJYSKE TROLDDOMSSAGER¹⁾

Af J. Aldal.

Selv om Troen paa, at Mennesker ved at forskrive sig til Fanden, kunde opnaa hans Hjælp til enten at skaffe sig selv Fordele eller tilføje sine Medmennesker ondt, ogsaa var kendt i den katolske Tid, er det dog særlig i de første 150 Aar efter Reformationens Gennemførelse, at Trolddomssager raser i Danmark og andre protestantiske Lande, idet Øvrigheden ansaa det for sin Pligt at kæmpe imod Djævelen og tilintetgøre dem, der havde sluttet Pagt med ham.

Grundlaget for Kampen mod Djævelpagter og Troldfolk saavel i lutherske og reformerte som i katolske Lande var Innocens VIII's berygtede Pavebulle »Malleus maleficarum« (Heksehammeren) 1484, hvorefter Trolddom betragtedes som Kætteri og straffedes med Død paa Baalet, efter at Tilstaaelse i Reglen var fremskaffet ved pinligt Forhør.

Pinebænk anvendtes ogsaa her i Landet for at faa

¹⁾ Jeg bruger ikke, som de fleste der har skrevet om Trolddom, Betegnelsen »Hekseprocesser« eller »Heksefølgelser«, da Ordet Heks, der jo desuden kun anvendes om Kvinder, ikke forekommer i en eneste Sag i det omhandlede Tidsrum og næppe er kommen i Brug før omkr. 1700. De anklagede kaldes Troldmænd, Troldkarle, Troldkvinder og Troldkoner (endnu i Kristian V's da. Lov 1683).

Troldkarle og Troldkvinder til at bekende. Senere bestemtes dog, at de først maatte pinligt forhøres, efter at de var overbeviste om Trolddom eller selv havde bekendt, for at man kunde faa at vide, om de havde medskyldige. Dette lykkedes saa godt som altid. Dels øvede Troldfolkene tit deres Kunster i »Selskaber« med en »Rodemester« som Fører, dels havde de anklagede Uvenner, som de kunde hævne sig paa ved at udlægge dem, dels var Staklerne villige til at angive andre i Haab om at slippe for yderligere Pinsler.

Naar en Trolddomssag var tilstrækkelig oplyst ved Forhør og Vidneførsel opkrævedes Kirkenævninge, 12 Mænd fra den anklagedes By eller Sogn, der enten svor vedkommende Kirkenævn over (dømte skyldig) eller sagde dem for Trolddomssag kvit at være.

Denne Afgørelse paa By- eller Herredstinget var nok indtil 1576. Var den anklagede kendt skyldig i Trolddom, optændtes et Baal paa Galgebakken, hvortil brugtes mange Læs Ved. Den dømte bandtes til en Stige og kastedes paa den ind i Ilden. Stundom forkortede man Staklens Pinsler ved at binde en Pose Krudt paa Ryggen. Det hændte dog, at Forbryderen var død forinden paa Pinebænken, men Baalstraffen udførtes alligevel.

Den kalundborgske Reces 1576 indførte imidlertid den Bestemmelse, at Dommen ikke maatte udføres, førend Sagen var bleven prøvet ved Landstinget (Overretten), da det tit og ofte var befundet, at de som for Trolddom var henrettede, havde været uskyldige.

Da der saa godt som ingen By- og Herredstingsprotokoller er bevarede før 1576 — i hvert Fald ingen fra de Egne, hvorom her er Tale — kan man ikke give nogen fuldstændig eller samlet Oversigt over de

ældre Trolddomssager. Men af Vidnesbyrd andensteds fra og af tilfældig Omtale til enkelte Tider kan man skønne, at de i sidste Halvdel af 1500 Tallet har været mindst lige saa talrige som senere.

Den ivrige Biskop Peder Palladius, der tilraaber Menighederne: »Du maa ikke tie med nogen Troldkvinde!«, siger: »De brændte jo lidt tilforn en Hob af dem udi Malmø, udi Køge og andensteds; og høre vi til, at der sidder atter en Hob greben i Malmø og skulle brændes. Udi Jylland og Smaalandene er de paa Jagt efter dem som efter Ulve, saa der blev nu nylig greben og brændt paa Als og paa de andre smaa omliggende Lande ved tolv og fyrretyve Troldkvinder. Den ene røber den anden, saa at de følges ad hen til hin Verden.«¹⁾)

Altsaa omtr. samtidig er der paa Als og omliggende Smaaøer brændt 52 foruden Hobe i Malmø og Køge, medens de flokkevis jages som Ulve i Jylland. Det er ogsaa kendt, hvorledes flere historiske Begivenheder under Kristian III og Frederik II skulde være faldet ulykkeligt ud ved Troldkvinders Indgriben. Men de fleste Trolddomssager trindt i Landet haves der ingen Efterretninger om, før Bestemmelsen kom om, at saadanne Sager skulde bringes for Landstinget.

Dog skete det ogsaa før 1576, at Trolddomssager indankedes for Landstinget. I den ældste Dombog C, som indeholder Sager fra det nordvestlige Jylland findes under 15. Juni 1569 en Trolddomssag fra Hjerm Herred mod M a r e n O l u f s d a t t e r, der havde lovet Folk ondt, som skulde være dem vederfaret. Da dette findes bevist og Kirkenævninge har kendt hende skyldig, ved Landstingsdommerne ikke mod samme

¹⁾ Peder Palladius: En Visitatsbog, udg. af S. Grundtvig, S. 94.

Vinder (Tingsvidner) eller Nævningesed at sige eller magtesløs dømme. — Dødsdommen stadfæstedes altsaa, og Maren Olufsdtr. er sikkert bleven brændt.

Af Landstings Dombøger C findes der kun et Par mellem 1569 og 1616, nl. for 1608 og 1612. I det sidste Aar er der Trolddomssager mod Maren Nielsdatter Kneppis og Mette Peder Murmesters Datter, der har været hos Maren Kneppis og baaret Voksbarnd i 20 Uger; begge er for Landstinget deres Ed og Bekendelse bestændig, saa Dommerne ved ikke nogen Aarsag at fælde (omstøde) Kirkenævningenes Ed og Toug, og begge dømmes til Baalet.

Snart bryder Trolddomsraseriet ud i Viborg og nærmeste Omegn, og fra Fjends Herred breder Farsoten sig til de tilstødende Ginding og Hammerum Herreder osv., hvorom nærmere nedenfor.

Samtidig gaar det livligt til med Trolddomssager nede i Varde Egnen, særlig i Herrederne Nord for Varde. I April 1616 er der en Sag for Landstinget mod Thamis Jensens Hustru Anna i Gjedbjerg (V. Horne H.). I Septbr. 1617 indankes to Trolddomssager fra Skads Herred; den ene mod Niels Christensen m. fl. i Hostrup Sogn afvises, da Kirkenævnet var vidnet om Rygte og Tidende; den anden mod Dines Sørensen i Alslev udsættes til Oktober, da han dømmes, efterat Anklagerne har lagt deres Hænder paa hans Hoved og sigtet ham for en vitterlig Troldmand, og efterdi Nævninge har ham Kirkenævn oversvoret.

Kristian IV var som kendt meget ivrig i Kampen mod Djævlbesættelser og Trolddom. Den 12. Oktbr. 1617 udstedte han sin Forordning om hemmelige Kunster. Heri hedder det: Dersom nogen befindes at

være kyndige i hemmelige Kunster, som Signen, Maanen, Maalen, Karakterer o. l. og dem at øve og bruge, da skulle de, som er af Adel, stande til Rette og straffes, eftersom af os og Rigens Raad kendt og afsagt vorder; men de, som ikke er af Adel, skulle have deres Boslod forbrudt og rømme vore Riger og Lande. De, der er Medvidere og benytte sig af deres Raad, stande aabenbart Skrifte og straffes efter deres Formue. »Hvad rette Troldfolk belangende er, som med Djævelen sig befundet have eller med hannem omgaas, med dennem skal forholdes efter Loven og Recessen, medens de, som sig med saadant Folk indvikler og ved deres Trolddom noget sig understaar at lade forrette, skal straffes paa deres Hals uden al Naade.« Altsaa overbeviste Troldfolk skal brændes, de der »indvikler sig« med dem halshugges.

I hvert Fald den første af disse Straffedomme udførtes til Punkt og Prikke i det Trolddoms Uvejr, som efter de ovennævnte Tilløb rasede over Midt- og Vestjylland i Aarene 1618, 19 og 20 efter nogen Sagtnen paa ny tager til i 1625.

I 1618 tager Heksesagerne Fart i Viborg og Egnen Vest derfor til Skive og i 1619 gaar det rigtig løs i Fjends Herred med Trolddomssager mod Mænd og Kvinder. Herom har Dr. phil. Villads Christensen skrevet en interessant Afhandling: Hekseprocesser fra Midtjylland, hvortil henvises.¹⁾

Men fra de sydligste Sogne i Fjends Herred, Vridsted, Vrou og Resen, bredte Farsoten sig til Nabo-sognene paa den anden Side af Karup Aa i Sevel Birk, Ginding og Hammerum Herreder. Det var særlig de Bekendelser, som Sognedegnen til Vrou og Resen Mikkel Vistesen i Torp fravristede Anders Munk og

¹⁾ Saml. t. jydsk Historie og Topografi, 3. R. VI. S. 313—78.

hans Hustru Gertrud Scholder i Resen og en Kone i Sevel Maren Vævers, der bragte ogsaa andre i Ulykke.

En af de i Fjends Herred for Trolddom sigtede Kvinder var Maren Jensdatter Boes i Ørum, der af en adelig Dame Else Juel til Ørslevkloster anklagedes for at have forgjort nogle Kreaturer og lovet en Kone ondt, saa hun fik daarlige Øjne. Maren var rømmet, da det rygtedes, at hun skulde paagribes, hvad man altid var tilbøjelig til at opfatte som Tegn paa, at den sigtede var skyldig. Da hun senere blev grebet og forhørt, bekendte hun og udlagde bl. a. Gertrud Sørensdatter Scholder, gift med Anders Sørensen Munk i Resen.

Til Ulykke for Anders Munk og hans Hustru optraadte nu ogsaa Degnen Mikkell Vistesens som deres Anklager. Han lod Ægtefællerne og deres Søn Niels fængsle i sit Hus, og skønt Anders Munk udtalte, at »hans Kone ikke kunde Trolddom og han selv kun lidet,« fik Degnen ham dog til at bekende en hel Del. Han havde en Fugl, der kom til ham hver 14. Dag og kunde sige ham alt, hvad han ønskede at vide; det var Maren Boes, som havde lært ham det, han kunde. S. Valborg Nat var han og hans Hustru paa Bjerrelide med 700 Troldfolk. Hans Dreng hed Fuguel; det var en slem Hundjævel, der kunde føre ham til Bjerrelide og hjem igen paa to Timer. Han havde taget Helbredet fra Laurids Høgild og forgjort hans Kvæg ved at hensætte en Gryde med Trolddomskunster udi Fædriften. I sine Bekendelser udlagde han en hel Del andre Mænd og Kvinder i Fjends Herred og i de tilstødende Herreder i Hardsyssel. Anders Munk og hans Kone Gertrud blev dømt til Døden og brændt, medens Sønnen Niels slap fri, — »indtil anderledes bevises.«

Blandt de af Anders Munk udlagte var Maren Vævers i Trandum Skovgaard, Sevel Sogn. Mod hende optraadte Sognets Præst Hr. Bertel Lauritsen som Vidne; han forklarede, at da han var hos hende for at tage Kvægtiende, var de bleven uenige om Lam-mene. Det ene Ord tog det andet, og Maren havde da sagt til Præsten, at han skulde faa en levende Djævel. Straks efter blev han syg, og Maren Vævers, som nu frygtede Følgerne af sin slemme Mund, underskrev en Forpligt, hvori hun lovede at være Hr. Bertel ubevart (d. v. s. ikke give sig af med ham), og hvis hun blev overbevist om at have voldt ham Skade, da at straffes. Et andet Vidne fortalte, at hans Øg ved hendes Kunster var blevet troldredet og døde. Ogsaa hun blev dømt til Baalet.¹⁾

De her omtalte Heksesager afgjordes af Landstin-get i Sommeren 1619.

Samtidig var Degnen i Vrou og Vristed ivrig op-taget af ogsaa at faa andre dømt, som Anders Munk og hans Lidelsesfæller havde udlagt for Trolddom. Den 9. Juli 1619 fremstod Mikkell Vistesens »som hav-de Anders Sørensen Munk og hans Hustru Gertrud Sørens-datter hægtet og fængslet«, paa Sevel Birke-ting og vidnede med oprakt Finger og Ed, at Anders Munk den 2. Juli for ham havde bekendt ved sin høje-ste Ed, at Birgitte Mikkelsdatter i Tran-dum Skovby (Sevel Sogn) var en vitterlig Troldkone og havde været med i tre Aar paa Bjerrelide. Paa Gin-ding Herredsting d. 5. August lagde Mikkell Vistesens i Torp sin Haand paa Birgitte Mikkelsdatters Hoved, svor med oprakt Finger og Ed og bad sig Gud til Hjælp, at hun var skyldig og vitterlig en Troldkone,

¹⁾ Chr. Villads Christensen: anf. St. S.

ligesom Anders Munk var en Troldmand efter sine egne Ord og Bekendelse.

Den 20. Aug. bekendte Birgitte Mikkelsdatter, at hun var en Troldkone; Maren Vævers havde for 7 Aar siden lært hende Trolddomskunst i Birgittes eget Hus og flyede hende der en Dreng, som hed Frönis; han gav Maren, alt hvad hun vilde, og ham paa kaldte og raabte hun altid til i sin Nød. Birgitte og Maren Vævers havde efter den sidstes Trætte med Hr. Bertel i den førstes Stue taget en sort Stob,¹⁾ slaaet Haar og smaa Bændler af alle Slags deri, læst derover og derefter sat det hele ned i en liden Hul, som de grov i Trandum Skovby for Hr. Bertel. Da kom Maren Vævers Dreng i Birgittes Stue i Skikkelse af en rød Støver og spurgte, hvad hun vilde; da svarede Maren: »Vi ville forgøre Hr. Bertel,« og han svarede: »Det maa vel saa være.« Det var tre Dage efter Trættten med Præsten.

Endelig bekendte Birgitte Mikkelsdatter paa Ginding Herredsting d. 27. Aug., at hun kunde signe, hvortil hun brugte en Læsning, som hun oplæste paa Tinget. Hun havde signet Mikkil Bødkers liden Datter Mette med samme Læsning.

Derefter svor et 12 Mands fuldt Kirkenævn ifølge de optagne Tingsvidner hende Trolddomssag over, hvorfor hun tvende Gange var udlagt, først af den Misdæder Anders Munk og siden af Maren Vævers.

Knud Gyldenstjerne til Vosborg, der ejede Stubbergaard, hvorunder Birgitte Mikkelsdatter hørte, stævnedede saa Kirkenævningerne for Landstinget, hvor Sagen behandles paa tre paa hinanden følgende Retsmøder i September og Oktober 1619. Hidstævnet var ogsaa Birkefoged Peder Christensen paa Stubber-

¹⁾ Stob = lavfodet Bæger, Ølkande af Træ.

gaard og Mikkel Vistesen og hans Medhjælper i Forfølgelserne Visti Pedersen, ligesom Birgitte Mikkelsdatter og hendes Søn Mikkel Skrædder var til Stede. Mikkel Vistesen var sin Beskyldning bestændig, medens Birgitte benægtede med højeste Ed sig udi Trolddoms Kunst og Bedrift uskyldig og ubrødelig at være. Den 23. Oktober afsagdes Landstingsdommen: Efterdi Vidnerne har vundet alene efter Røgt (Rygte) og ikke efter deres egen Vitterlighed (hvad de selv ved), og Mikkel Vistesens og hans Medbrøders Vidne er vundet efter andres Ord, og det ikke bevises, at Birgitte Mikkelsdatter har lovet Folk ondt, som er paa Liv og Helbred vederfaret, og Anders Munks og Maren Vævers Bekendelse som Misdædere efter Recessen ikke staar til Troende, da finder Dommerne ikke Vidner, Bekendelser og Nævningernes Ed saa nøjagtige at være, at de maa komme Birgitte Mikkelsdatter til Forhindring paa hendes Liv, førend anderledes bevises. Men da hun selv har bekendt at kunne signe og har misbrugt Guds hellige Navn, da dersom det kan bevises, at hun har brugt det, siden kgl. Majestæts Mand derom er udgangen, omgaaes til hendes Værneting, hvis Ret kan findes.

Slutningen af denne Dom sigter til Kristian den Fjerdes Forordning af 12. Oktober 1617 om Troldfolk o. lign. Heri bestemmes, at de, som gav sig af med Signen, Manen og Maalen, skulde have deres Boelod forbrudt, og rømme Kongens Riger og Lande.

Med denne halve Frikendelse slap altsaa Birgitte Mikkelsdatter foreløbig. Om hun senere er bleven tiltalt paa Birke- eller Herredstinget for at have signet og misbrugt Guds Navn, kan ikke ses, da Underretsprotokollerne ikke findes; men hendes Sag ses ikke senere at have været for Landstinget. I øvrigt synes

Dommene gennemgaaende at falde noget gunstigere ud for en anklaget, naar Herremanden som sin Fæsters Forsvarer indankede Sagen for Landstinget.

Endnu en Sag fra Fjends Herred, der vist stod i Forbindelse med de foran omtalte, er for Landstinget i 1619, idet Niels Ibsen i Vrou anklages for Misgerning og Trolddoms Bedrift. Den 25. Septbr. afsiges følgende Dom: Saasom af Vidner forfares, at Niels Ibsen har lovet Folk ondt og i langsommelige Tider ondt Trolddoms Rygte har paahængt ham, og han af tvende Misdædere (Anders Munk og hans Kone?) tilforn er besigtet, og Præsten oplyser, at han i langsommelig Tid har holdt sig fra det højværdige Sakrament, ligesom det bevises, at han for Trolddoms Gerning er af Jærn udbrudt og heden rømt og selv bekender at være skyldig og brøden, og Kirkenævninge har ham Trolddom oversvoret, da vide vi efter saadan Lejlighed ikke nogen Aarsag deres Ed og Toug at kunne fælde eller derimod at sige. — Niels Ibsen blev altsaa dømt og rimeligvis brændt.

Endnu to andre Kvinder fra Sevel Sogn havde Maren Vævers udlagt for Trolddom i sine Bekendelser, og begge Sager forhandles for Landstinget d. 6. November 1619, men den ene afgøres først i et følgende Retsmøde.

Den ene af disse anklagede var Jakob Christensens Hustru i Sevel Maren Poulsdatter Jakobs-kone, om hvem Maren Vævers paa Sevel Birketing d. 20. August havde bekendt, at hun var en Troldkvinde. Maren Poulsdatter havde fire Dragedukker til at samle Gods og Penge med; de var taget under en Galge, hvor en Tyv havde pisset, og hun havde sat dem i sin Stue; de var skikket som Børn og ikke

større end smaa Dukker. Den hidstevnede Anklager Niels Jensen i Trandum Kirkegaard mente, at denne Bekendelse var ret, men Jakob Christensen hævdede, at det ikke var bevist, at hans Kone havde lovet nogen ondt. Præsten i Sevel Hr. Bertel Lauridsen og navngivne Mænd i Sevel havde afgivet et 24 Mands Vidnesbyrd i Sevel Kirke d. 22. August, at de havde kendt Maren Poulsdatter, siden hun blev født, og hun havde skikket og forholdt sig ærligen og kristeligen udi al Omgængelse.

Landstingsdommerne frikendte i Henhold dertil Maren Poulsdatter, eftersom ingen udædisk Menneſke (i Tilfældet: Maren Vævers) efter Recessen staa til Troende, og det ikke bevises, at Maren Poulsdatter har lovet nogen ondt eller tilforn været berygtet for Trolddom.

I samme Retsmøde behandlede Landstinget Sagen mod M a r e n C h r i s t e n s d a t t e r, gift med Chr. Christensen i Bederholm i Sevel. Maren Vævers, der er »heden rettet for hendes (sine) Misgerninger«, havde ogsaa udlagt Maren Christensdatter vistnok for at hævne sig fordi »Chr. Christensen skal have ladet for^{ne} [forskrevne] Misdæders (Maren Vævers) Søster sætte for Tyveri«. Birgitte Mikkelsdatter havde, sagde Maren Vævers, fortalt hende, at hun selv, Kirsten Fassi (en af Heksene fra Viborg) og Maren Christensdatter skulde have forgjort sal. Kjeld Juel (til Stubbergaard). Men Chr. Christensen, der bragte Konens Sag for Landstinget, fremhævede, at det var 14 Aar siden Kjeld Juel var afgaaet ved Døden, men Maren Vævers havde bekendt, at det ikke var 6 Aar, siden hun lærte Trolddoms Gerning; det var ikke i nogen Maade bevisligt, at hans Kone havde øvet Trolddom, og ingen Misdæders Vidnesbyrd skulde staa til Troende.

Herimod fremlagde Niels Jensen Maren Vævers Bekendelse i Dommen af Sevel Birketing d. 20. August (1619), at Kirsten Fassi i Viborg, Birgitte Mikkelsdatter i Trandum Skovby og Maren Christensdatter i Bederholm forgjorde sal. Kjeld Juel til Stubbergaard i Viborg; Kirsten Fassi havde givet Maren Christensdatter Haar og Ben, finstødt som Mel, som hun skulde indgive Kjeld Juel udi Brød, og var der nogen Læsning over læst; deres Dreng skulde spy ondt derpaa. Birgitte Mikkelsdatters Dreng havde i Skikkelse som en Mynde fortalt Maren Vævers det for 7 Aar siden.

I et Tingsvidne af Sevel Birketing erklærede imidlertid Folk fra Sognet, der havde kendt Maren Christensdatter fra Barndommen, at hun i den Omgængelse, de havde haft med hende, havde forholdt sig ærligen og kristeligen og som en god Dannekvinde; de vidste ikke af, at hun havde brugt nogen Trolddom eller nogen Tid været berygtet derfor.

Landstingsdommerne afsagde 6. Novbr. 1619 følgende Dom:

»Saa efterdi udi Recessen formeldes, ingen misdædiske Mennesker eller andre, som forvunden er for nogen uærlig, Tyv, Forræder, Troldkarl eller Troldkvinde, staar til Troende udi Vidnesbyrd eller udi andre Maader, hvad de sige eller vinde paa nogen, og forⁿe Maren Vævers, som samme Bekendelse gjorde, findes at have vundet (som) en udædisk Menneske, som for sin Misgerning er heden rettet, og ikke ved noget Vidnesbyrd bevises, at Maren Christensdatter har lovet nogen ondt eller for nogen Trolddom tilforn været berygtet, meden(s) med endrægtige Stoknævn, Sognevinde og Kundskab bevises hende sig ærligen og kirsteligen og vel at have skikket og forholdt, da finde vi efter saadan Lejlighed samme Be-

kendelse, saa vidt som den Maren Christensdatter an-
langer, magtesløs at være og ej komme hende paa
hendes gode Rygte og Navn til Hinder eller Skade i
nogen Maade.«

Men trods denne fuldstændige Frikendelse maa Chr.
Christensen fire Uger efter (6. Decbr.) stævne for
Landstinget Christen Pedersen i Dueholm og Hustru
for et Vidne til Sevel Birketing d. 3. Septbr. 1619 om
adskillige Ulykker, som Chr. Pedersen mistænkte Ma-
ren Christensdatter for at have voldt ham, atter her
efter den Misdæder Maren Vævers Bekendelse. Men
ogsaa for denne Anklage frikendes hun, idet Maren
Vævers Vidnesbyrd mod Maren Christensdatter alle-
rede er kendt magtesløst.

En af dem, som den henrettede Anders Munk havde
udlagt for Trolddom i de Bekendelser, som Degnen
Mikkell Vistesen i Torp (Vrou S.) havde fravristet ham,
var Christen Nielsen i Vaade, Ikast S. Foruden
at han var udlagt af Anders Munk, rettedes der Sig-
telsler imod ham fra flere Sider. Paa Hamrum Her-
redsting havde et 14 Mands Nævn d. 27. Novbr. 1619
vidnet, at Christen Knudsen i Toftlund (Ikast S.) hav-
de rystet paa Hoved og Haand i 16 Aar; og at han
havde klaget over, at Christen Nielsen i Vaade havde
lovet ham ondt og en Ufærd. Andre Vidnesbyrd er-
klærede ligeledes, at Chr. Nielsen havde lovet Chr.
Knudsen en Ufærd og en Ulykke, og redegjorde for
Aarsagen til Vreden, som stammede fra den Tid, da
Chr. Knudsen skulde »skikke (istandsætte) Huse« i
Vaadegaard mellem Chr. Nielsen og hans Søn Peder
Christensen, som boede i Gaarden. »Jeg skal gøre
det saa, at din Haand ikke skal blive saa let efter
den Dag«, truede Chr. Nielsen, »at du skal hugge i
nogen Mands Stolpe«. Siden den Tid havde Chr.

Knudsen taget stor Skade og Afbræk paa Liv og Lemmer, paa Øg og Fæmon, og han troede, at Chr. Nielsen havde forvoldt hans Ulykke og Skade med Trolddoms Kunst. Da Toftlund Manden havde købt en Bul (Stud) i Stedet for en, som var død, var Chr. Nielsen kommen til og havde sagt, at han skulde miste alt, hvad han havde. Derefter mistede Chr. Knudsen et halvt Hundrede Faar og Geder, og siden havde han ingen Lykke haft, og det tiltroede han Chr. Nielsen. — En Karl i Vilbjerg Præstegaard vidnede ligeledes paa Herredstinget, at Chr. Nielsen havde været i Skænderi med Chr. Knudsen i Vaade Skov.

Tre Mænd fra Aastrup (Føvling S., Tyrsting Hrd.) vidnede, at de Fredagen før S. Volmersdag (7. Juli) 1617, da de drog fra Holstebro Markend, hvor de havde købt nogen Heste og Foller (Føl), havde de paa deres Hjemvej fra Holstebro bedet med Hestene og Follerne paa Chr. Niensens Engslet ved Vaade Skov. Saa kom Chr. Nielsen til og spurgte, hvem der havde givet dem Lov til at bede der, og gav dem onde Ord. De drog da til Bredlund Mark (Vrads S. og H.) og bedede der med deres Heste og Føl i Hælder og Tøjre og gik til deres Vogn og fik nogen Mad; men i det samme blev deres Heste og Føl løbske, stødte Tøjre og Hælder sønder og løb tilbage igen; de standsede ikke, før de kom til Gryde Mark og Korn, som laa Vest op til Vaade Skovs Mark, og der maatte de udgive deres Penning, før de fik Hestene igen. Denne lille Markedsidyl kunde naturligvis kun forklares ved Trolddom.

Chr. Nielsen, der maa have været en stridbar Mand, havde ogsaa ligget i Klammeri med sin Søn, den ovennævnte Peder Christensen, og beskyldtes for at have voldt hans Død. En Misdæder (Troldkvinde) Maren

Jensdatter bekendte paa Vrads Herredsting den 21. April 1619, at hun havde hørt, at Chr. Nielsen i Vaade havde forgjort sin egen Søn, og dennes Enke Jahan Jeppesdatter i Vaade vidnede d. 30. Oktbr. paa Hamrum Herredsting, at hendes Husbond før hans dødelige Afgang kom i nogen Tvist og Uenighed med sin Fader om en Vej, som han vilde lukke Sønnen ude fra. Hun fortalte tillige en Historie om en død Kylling, som de gensidig kastede ind til hinanden, og efter den Tid blev Peder Christensen syg og kraftløs og led stor Pine, indtil han døde. I sin Skrøbeligheds Tid havde han søgt Raad to Gange hos en Præstesøn i Salling, der havde sagt, at han var forgjort, og at hans næste (nærmeste) var ham værst. »Nu har du i dette Aar mistet 18 Kalve,« sagde den kloge Præstesøn, »og naar du nu kommer hjem, har du mistet den 19. til; de Kalve er dig forgjort.«

Konen forklarede endvidere, at hendes Mand »var og om Raad udi Lante Holsten hos en Præst, og samme Præst havde sagt til ham, at han var forgjort, og hans næste var ham værst.«

Anders Munks Bekendelser paa Fjends Herredsting d. 13. Aug. gentog kun disse Rygter om, at Chr. Nielsen var en Troldmand, der havde forgjort sin egen Søn og Chr. Knudsen i Toftlund, og føjede til, at Chr. Nielsens Moder var en Troldkvinde, der var med at forgøre Peder Juel¹⁾ til Alsted (Øster Nykirke S., Nørvang H.), fordi han vilde have hende af Gaarden, for en Vindfælde (omblæst Træ).

Det var jo Vrou Sogndegn Mikkell Vistesens, der havde faaet Anders Munk (eller Karup, som han ogsaa kaldes i denne Sag) til bl. a. at udlægge Chr. Nielsen, og Degnen og dennes Fælle vidnede den 11.

¹⁾ Han døde 1612.

Novbr., at han havde givet dem 4 Daler — een Mark ringere, siger Degnen — for at de skulde faa Misdæderne til ikke at røbe ham; Chr. Nielsen havde lagt Pengene paa Mikkel Vistesens Kaalgaardsdige i Torp, men denne havde givet dem tilbage. Mikkel Vistesen fortalte ogsaa, at Chr. Nielsen havde lovet ham en Tønde Rug for at tie.

Erik Juel til Hundborg, under hvis Forsvar Chr. Nielsen hørte, stævnedede imidlertid dem, der havde vidnet mod ham for Landstinget, hvor Sagen kom for i Januar 1620. Her fremlagde Chr. Nielsen adskillige Tingsvidner, som sagde god for ham, bl. a. af Mads Iversen i Grove Kær og Mads Nielsen i Snebjerg, der havde tjent den anklagede, da han boede i Bjerregrav (Rinds eller Sønderlyngs H.?) og lille Nørlund. Endvidere vidnede Mikkel Jensen i Hamrum, Jep Laursen i Ure og Jens Sørensen i Fjederholt, at de havde kendt Chr. Nielsen, fra han var en liden Dreng; han var en ærlig Ungkarl og trofast Danne- mand i alle Maader. Jep Mortensen i Fjederholt havde kendt ham i 36 Aar og tjent ham. Mikkel Poulsen i Rind og Chr. Andersen i Kollund (Rind S.) erklærede ligeledes Chr. Nielsen for en Dannemand i alle Maader. Desuden havde 16 Nævninge den 27. Novbr. 1619 paa Hamrum Herredsting svoret ham kvit for Trolddomssag, og den 18. Aug. havde 24 Mænd paa Vrads Herredsting erklæret ham for en god, from og ærlig Dannemand.

I de udførlige Præmisses til Dommen frakender derfor Landstingsdommerne de fremlagte Vidnesbyrd imod Chr. Nielsen i Vaade Gyldighed, da de ikke tilstrækkelig bekræftes og flere af de hidstævnedede Vidner, bl. a. Sønnekonen Jahan Jepsdtr., stillede deres Vidnesbyrd i Tvivl. De fremlagte Sogne- og Stokke-

nævn fra Givskud og Ø. Nykirke Sogne var vundet efter Røgt og Tidende og kunde ikke kendes saa nøjagtige, at de kunde have nogen Magt, medens de Vidnesbyrd, der var afgivet til Gunst for Chr. Nielsen, tilkendtes Vitterlighed og burde staa ved Magt. Chr. Nielsen frikendes da, indtil ham anderledes overbevises kan.

I Sommeren 1618 indankes for Landstinget et Par Heksesager fra Holstebro, som de høje Dommere efter Sagernes Indhold at dømme næppe har taget videre højtideligt, selv om den ene fylder 17—18 tætskrevne Sider i Dombogen.

I den første Sag vidnede Maren Rasmusdatter, værende hos Niels Christensen Kræmmer, at Niels Jensens Hustru Kirsten Christensdatter havde kaldt Niels Kræmmers Hustru Kirsten Pedersdatter en Tyv og Troldekvinde, medens en anden vidnede, at hun havde kaldt hende en Trolldunge. Da Kirsten Christensdatter ikke vilde være sin Beskyldning bestændig og benægtede den ved højeste Ed kunde Dommerne ikke kende Vidnerne mod Kirsten Pedersdtr. saa noksom (gyldige), at de burde have nogen Magt.

I den anden Sag, som jeg har omtalt udførligt andetsteds,¹⁾ beskyldte Jørgen Jensen paa Sønderland og hans Hustru Maren Madsdatter Christen Jepsen Langes Hustru Else Offersdatter for at have voldt Maren Sygdom med Trolldom. Der havde først været Skænderi mellem de to Koner, og da Chr. Jepsen vilde tage af noget Hø, som han havde fælles med Jørgen Jensen, og Konen havde forbudt ham at tage Høknipperne, var der sendt hende en

¹⁾ Af Holstebros Saga I, S. 9—14.

ond Aand paa Halsen i Skikkelse af en Fugl, der først viste sig i Lyngtaget paa Udhuset, derefter da hun gik ind, kom skraalende og skrabende paa Døren og tredje Gang skraalede og peb paa Vinduerne og til sidst, da hun havde bedt den fare ad Helvede til, fløj neder ad Gyden nær paa til Aaen.

Da Jørgen Jensen, der havde siddet hos sin Grande og drukket en Kande Øl, kom hjem, fik hun et nyt hysterisk Anfald. Nu beskyldte hun og Manden Chr. Jepsen Lauges Kone for at have paaført hende »Sygdom og Rasenhed« ved Trolddom. Paa Bytinget vidnede flere mod Else Offersdatter, og Nævninge svor hende et Kirkenævn over efter Jørgen Jensens og hans Hustru Sigtelse.

Men da nogle af Vidnerne stillede deres Vidnesbyrd i Tvivl, og andre havde vundet om Røgt (Rygte) og Tidende og efter en død Mands Mund, og Jørgen Jensens og hans Hustrus Sigtelse ikke med nogen nøjagtig Vinde bestyrkedes, medens Else Offersdatter med Stokkenævn af Holstebro Byting beviste sig ærligen og kristeligen at have forholdet, kunde Dommerne ikke kende samme Vinder og Sigtelser som noksom og nøjagtige at være, og Kirkenævningernes Ed burde ikke komme Else Offersdatter til nogen Forhindring, før hende anderledes overbevises kunde.

I 1620 rejser Niels Jensen i Gaarden Bastrup i Asp Sogn Sigtelse for Trolddom mod *K a r e n T h a m i s d a t t e r* i Timling, samme Sogn. Han lod paa Hjern Herredsting optage trende Synsvidner, det første 24. Maj 1620 om noget Græs fundet i hans Havegaard, det andet 7. Juni, at der var fundet noget Boghvede paa hans Mark (d. v. s. henlagt der for at forgøre hans Avl), og et tredje den 26. Juli om, at der laa en

Ko død i Niels Jensens Kohus, og som (noget) af hans Havre skulde være hvidagtig. Sidstnævnte Tingdag vidnede desuden Jens Madsen i Lundsmark, Niels Graversen og deres Medbrødre, 16 Mænd, at Niels Jensen havde mist paa (lidt Tabt paa) hans Fæmon og Kvæg i 5—6 Aar.

Paa Holstebro Byting vidnede Gravers Nielsen (vel en Søn af ovennævnte Niels Graversen), som tjente der i Byen, den 25. Juli 1620 at han for 10 Aar siden havde hørt, at Karen Thamisdatter skulde have lovet Niels Jensen ondt. Maren Persdatter, Borgerske i Holstebro, erklærede i samme Tingsvidne, at for 16 Aar siden da hun tjente i Bastrup, var der nogen Kvinde i Timling, som N. J. skyldte for hans Kornøde. Samme Dag og Sted vidnede Niels Knudsen i Holstebro, at for 2 Aar siden, da han var i Bastrup, kom en Kvinde med nogen Fæmon i Gaarden, og da sagde N. J., at det var Karen Thamisdtr. i Timling.

Til disse vage Vidnesbyrd om Skader, der laa flere eller færre Aar tilbage, føjede Niels Jensens egne Børn (!) et Vidne om, at de otte Dage før Pinsedag havde hørt Karen Th. love deres Fæmon en ond Færd, og derefter skulde deres Fader have mistet en Ko. Jens Pedersen og Hustru i Lundsmark vidnede, at N. J.s Kone havde til og fra en lang Tid været syg, men hvad hun skadede, vidste de ikke. Andre havde været med N. J. at drage en død Stud af hans Stald. Og endelig skyldte Bastrup Manden selv den 6. Septb. paa Hjerm Herredsting Karen Thamisdtr. for, at hun var en vitterlig Troldkone. For nogle Aar siden havde hun lovet hans Søn Jens Nielsen ondt, og han var derefter død.

Lensmanden paa Lundenæs Ulrik Sandberg, under hvem den anklagede hørte, stævnedes ved sit »visse

Bud« Jens Sørensen i Tinggaard Niels Jensen og de anførte m. fl. Vidner til Landstinget, hvor Sagen kom for d. 20. Oktbr. 1620. Lensmanden mente ikke, at disse Vidner var saa nøjagtige, at de burde komme kgl. Majestæts Tjener Karen Thamisdtr. til nogen Forhindring eller Skade paa hendes Liv, Ære og Rygte. Til Gunst for hende fremlagdes baade Stokkenævns og Sognevidne, som hendes Anklager dog mente »mere haver anset Vild (Partiskhed) og Venskab end Lov og Ret.«

Dommen i Sagen, der fylder 22 Helsider i Dombogen, frikender Karen Thamisdtr., da det ikke i de trede Synsvidner er gjort bevisligt, at hun havde lagt hans Korn o. a. paa de nævnte Aasteder, og de andre Vidner heller ikke udførligt melder, at hun har lovet nogen ondt, som dem derefter paa Liv og Helbred er vederfaret, medens Sognevidner beviser, at hun har forholdt sig ærligt og dristeligt.

I Nabosagnet Naur rejstes samme Aar, 1620, en Trolddomssag mod P e d e r J e p s e n i F a s s i e (= Falsig?, jfr. den ovennævnte Kirsten Fassi i Viborg). Thue Willumsen i Kolsøe beskyldte Peder Jepsen for at være en vitterlig Troldmand, der havde forgjort hans Fæmon og Kvæg. Og Christen Mogensen vidnede, at P. J. havde forgjort hans Fader, der senere var død. Jens Ebbesen i Frøjk, Christen Jensen i Blæsbjerg og deres Medbrødre, 24 Mænd, aflagde imidlertid paa Hjerm Herredsting d. 31. Maj 1620 det Vidnesbyrd, at de havde kendt Peder Jepsen fra hans første Barndomstid, og at han altid havde skikket sig i Liv og Levned som en ærlig Dannemand. Et lignende Vidnesbyrd havde paa Bur menige Sognemænds Vegne 8 Mænd givet ham, og paa Herredstinget d. 2. Oktbr. 1619 vidnede andre navngivne Mænd i Egnen,

at de ikke vidste andet end, at Per Jepsen havde skikket sig som en Dannemand.

Sagen var to Gange for Landstinget. Ved dens første Behandling her erklærede Dommen af 26. Aug. 1620 Sigtelsen og Klagen for magtesløs, indtil Sagen blev stævnet paa ny. Da den atter kom for paa Hjemtinget, svor Niels Jensen i Vognstrup, Jens Madsen i Alstrup, Christen Jensen i Krunderup, Jens Thruelsen ved Bjerg og deres Medbrødre Kirkenævninge i Naur Sogn d. 4. Oktbr. Per Pepsen kvit for Trolddomssag. Da Thue Willumsen atter indankede denne Afgørelse for Landstinget, afsagde Landsdommerne d. 7. Oktbr. 1620 den endelige Dom: — — — efterdi Vidner havde vundet om Skændsord og ikke om nogen Vitterlighed, det (at) Peder Jepsen skulde have gjort nogen Trolddomsgerning, og Chr. Mogensen heller ikke vil beskyldte ham for, at han med Trolddomskunst skulde være skyldig udi hans Faders Død, ligesom denne ikke i levende Live havde klaget paa P. J., eftersom Thue Willumsen i langsommelig Tid havde været i Trætte med Per Jepsen om deres Eng og andet, saa han fordi (derfor) kan være ham hadsk, og da Nævninger har svoret ham kvit for Trolddomssag, saa vide vi ikke denne deres Ed at modsige.

I Februar 1619 stævnedes Iver Juel til Villestrup, Befalingsmand paa Bøvling, tre Mænd, repræsenterende et Kirkenævn fra Rom Sogn ved Lemvig, for et Vidnesbyrd, de havde afgivet paa Skodborg Herredsting, at de havde oversvoret *Mette Jensdatter Hjort* i Rom for Trolddom. Der var optraadt en Række Vidner dels paa Skodborg Herredsting, dels paa Lemvig Byting. Først havde Søren Jensen i Kvistrup (Rom Sogn) vidnet, at da han Mandag og Tirsdag

(skal vel være: Natten mellem M. og T.) næst for hellig tre Konger, idet han gik ud af Lemvig, og han kom paa Toften mellem Jens Christensen Borgmesters Toft og Ove Hansens Toft, da saa han foran paa den venstre Side en Lue brænde ligesom af Blaalys; saa gik han frem og vilde se, hvad Lue der var. Da saa han, at det var udi en Dal kaldet Jordbjerg Dal. Han saa fem Kvinder der udi en Strøm i samme Dal til Fjorden, de havde fem Blaalys, og blandt dem var Mette Jensdatter Hjort. De havde hinanden i Hænderne, og hendes Lys var størst. Han gik nærmere, og i det samme kom Mette Hjort rygendes imod ham; men han sagde: »Mette, jeg haver den levende Guds Søn med mig.« I det samme tog det ham ligesom en Hvirvelvind med Ild, rød og blaa Lue, førte ham fra det Sted og heden ved deres Stenes Kast; der blev han liggendes paa Jorden, og der han blev saa stødt, kunde han imidlertid intet sanse. Da han kom noget til sig selv igen, var han ilde faren, og hans Hest og Vogn blev borte (han har altsaa været kørende), og han fik dem aldrig igen eller kunde finde dem hverken om Aftenen eller anden Dags Morgen. Siden den Tid havde han aldrig haft sin Førlighed, hvad enten Mette eller de, hun havde med sig, var Skyld deri.

Den gode Søren Jensen har sikkert haft en ordentlig Donner paa, da han den Aften forlod Lemvig, har set Syner og er i Fuldskab bleven liggende Natten over, medens Hestene er stukket af med Vognen.

Bertel Nielsen, Borger i Lemvig, havde vidnet paa Bytinget den 22. Januar (1619), at Paaskeaften sidst forgangen Aar kom Mette Hjort ind til ham og spurgte, om han vilde købe nogen Hønseæg. Da han spurgte, hvad hun vilde have for Æggene, svarede hun: »3 Rdl. for en Snes.« Man kan ikke undre sig

over, at Bertel Nielsen sagde, at han ikke vilde købe saa dyre Æg; han havde desuden købt samme Dag. Da Mette gik, satte hun et Hønsæg bag hans Stuedør; om hun vilde ham ondt dermed, vidste han ikke. Straks efter kom Mads Aggers Datter Kirsten ind og sagde: »Haver I saa mange Hønsæg, at I sætter Æg bag eders Dør?« Hun tog saa Ægget og kastede det ud paa Gaden; men om hun havde vederfarets ondt eller godt derefter, vidste han ikke. Derimod vidnede Faderen, at hans Datter snart efter var bleven syg; dog vidste han ikke, om Mette eller Gud havde givet hende det.

Mikkel Lauridsen i Sodborg havde d. 18. Januar (1619) vidnet paa Skodborg Herredsting for 8 Mænd, at forgangen Sommer over et Aar (d. e. 1617) var Mette Jensdatter hjemme til hans og fik nogen Sødmælk af hans Kvindfolk, og da blev hun noget usamdrægtig med dem; saa blev deres Mælk slet fordærvet, og de slog den i deres Svinetrug, men deres Svin vilde ikke æde den. Lignende Historier fremførtes af andre Vidner. I Henhold til disse Anklager havde et 12 Mands Kirkenævn gjort deres Toug, og da Mette Hjort var sigtet og anholdt, vidste de hende ikke for Trolddomssag at skære (rense) og befri, men svor hende et fuldt Kirkenævn over og bad dem derpaa Gud til Hjælper.

Men da Nævningerne ikke havde bevist, at Mette Jensdatter Hjort havde lovet nogen ondt, som dem paa Liv og Velfærd var vederfaret, medens Vidnesbyrdene en Part efter Røgt (Rygte) og Tidende, en Part deres Vinde udi Tvivl havde lagt, saa vidste Landsdommerne ikke samme deres Ed at følge, »førend anderledes bevises kan« — Mette Hjort blev alt-saa frikendt. Man lægge atter her Mærke til, at det

er den kgl. Lensmand, der har Lenets Fæstere »i Forsvar«, som har indanket Sagen for Landstinget.

I den sydlige Del af Hardsyssel og i Egnen omkring Varde gaar det i 1619—20 endnu livligere løs med Trolddomssager. For Landstinget er der i de to Aar Sager af den Art fra Oddum og Baggessaard i Nørre Horne Hrd., fra Oksbøl, Kjelst, Gjedbjerg og Hemme (dengang Kjærgaard Birk) i Vester Horne Hrd., fra Atrup, Vostrup, Hostrup og Hesselholt i Skast (Skads) Hrd., fra Lindknud og Drostrup (2) i Malt Hrd., fra Gjesten, Anst og Veerst i Anst Hrd.

Da der andetsteds er gjort Rede for Hekseprocesserne i Egnen omkring Varde,¹⁾ skal jeg kun omtale Sagen fra Gjedbjerg, der har Forbindelse med Trolddomssager fra Oddum.

Præsten i Oddum paa den Tid, Hr. Christen Peder sen, synes at have været ivrig til at forfølge Hekse. Dels som hans Hjælper i Anklagen mod nogle af Heksene, dels som andre udlagtes og anklagedes Forsvarer optræder Lars Nielsen i Bindsbøl. Hovedpersonerne blandt de sigtede er M a r e n C h r i s t e n s, gift med Christen Hvid, der tidligere har boet i Obling i Sønder Bork og hendes to Døtre J a h a n (Johanne) og M a r g r e t h e H v i d s d a t t e r, endvidere A n n e, M a r g r e t h e og K i r s t e n S t a f f e n s d t r., alle fra Lundsby i Oddum Sogn og rime ligvis Søstre. Af disse er Anne Staffensdtr. allerede brændt for Trolddom 1619.

Dernæst kom Turen til J a h a n H v i d s d t r. fra Gjedbjerg i Aal Sogn, Vester Horne Hrd., og hendes Moder Maren Christens, hvis Sager begge stævnes

¹⁾ H. K. Kristensen: Hekseprocesser i Vardeegnen i »Fra Ribe Amt« 1929 og 30.

for Landstinget i 1619. Det er Hr. Christen i Oddum, der først stævner Kirkenævningene til Viborg for at faa deres Dom bekræftet. Anklagen gik ud paa, at Jahan og hendes Søster Margrethe i langsommelig Tid havde taget Mælk og Øl fra Las Bingesbøl og Anders Frandsen. Da Jahan var kommen i usattes Maal (Skænderi) med sidstnævnte, fordi han havde slaet hendes Ko, havde hun ved Trolddom taget Livet af tvende Øg. Desuden beskyldtes hun for med sin Trolddoms Kunst og Bedrift at have voldt Præsten Hr. Christens Sygdom og hans og Las Vistisens Moders Død. Men det værste Bevis imod hende var, at hun var »rømt og siden tvende Gange af Fængsel udbrudt og undvigt, hvilket hun og selv er gestendig (tilstaar) og i saa Maade Gerningen vedgaaet.«

Lensmanden paa Asmild Kloster Niels Krag til Agerkrog (Tistrup S.), under hvis Forsvar Jahan Hvidsdatter maa have hørt, lod paa Herredstinget optage et 8 Mands Vidne over, at hun, før Dommen fældedes over hende, i Las Nielsen i Bingesbøls Nær-værelse bekendte med Helgens Ed og oprakt Finger, at første Gang hun bortrømte fra Oddum Kirke, var Las Bingesbøl Aarsag derudi, idet han befalede hende at drage ned til hans Gaard, den Dag Anne Staffensdtr. blev brændt. Da hun blev spurgt, af hvad Aarsag hun forraadte ham, sagde hun, at det var for 12 Tavler Bly, som han tog fra Oddum Kirke og lod kaste over i Groben paa Degnens Have. Jahan Hvidsdtr.s Husbond (Mand) Christen Grøn bekræftede for Landstinget denne Tilstaaelse; det var af det Bly, som var taget ned af Kirken, før Blymesteren af Niels Krag blev sendt til Kirken. Men Las Nielsen benægtede højliggen denne Bekendelse.

Landsdommeren tog intet Hensyn til Jahan Hvids-

datters Beskyldning mod Las Bindsbøl. I Henhold til den brændte Anne Stafensdtrs Bekendelse (skønt en Misdæders Ord ifl. Recessen ikke skulde staa til Troende), og da Jahan intet Vidnesbyrd fremlagde om, at hun havde forholdt sig ærligt og kristeligt medens et ondt Rygte for Trolddom havde paahængt hende, og da Nævningene, som var opkrævet for at skære eller skylde hende, med deres Ed havde oversvoret hende Kirkenævn, vidste Landsdommerne ikke mod deres Ed at sige. — Jahan Hvidsdtr. blev altsaa dømt til Baalet.

Ikke bedre gik det Moderen Maren Christens, hvis Sag er for Landstinget senere s. A. (1619). Det er atter Las Nielsen Bindsbøl, der optræder som Anklager, idet han stævner Kirkenævningene, der har oversvoret Maren Christens Trolddom, for Landstinget for at faa deres Ed og Tøg kendt ved Magt. Hun var udlagt af tre andre Troldkvinder: Karen Christens, Anne Stafensdtr. i Odderup og Datteren Jahan Hvidsdtr. i Gjedbjerg. Som nævnt havde Maren og Manden Christen Hvid før boet i Obling, Sønder Bork Sogn, hvor hun havde lært Trolddom af en gammel Kvinde. Der havde hun for over 20 Aar siden taget Mælkind og Fløde fra Chr. Nielsen Skrædder. Hun anklages for andre Ting, der var sket for 14—15 Aar siden. En Kone vidnede, at hendes første Mand Per Ibsen havde nægtet Chr. Hvid noget af en Stud, han havde stukket ihjel for denne, og 4 Aar efter mistede de deres bedste Svin, og det havde Maren Christens gjort ved Trolddomskunster. Hun og Jahan Hvidsdtr. var to vitterlige Troldfolk. Hun var saa rømmet fra Sdr. Bork ad Oddum, og her optræder Las Bindsbøl som Hovedanklageren mod hende: Maren havde lovet ham ondt, og straks derpaa blev

et af hans Øg sygt osv. I Dombogen gengives ialt 12 Vidnesbyrd imod hende.

Landstingsdommen hævder, at Vidnerne beviser, at Maren Christens har lovet Folk ondt, som dem i adskillige Maader er hændet; de fremmødte Vidner har været deres Vidnesbyrd bestændig, og Las Nielsen Bingesbøl har for Landstinget med oprakt Finger og Helgens Ed sigtet hende som en vitterlig Troldkvinde og trende Misdædere har sagt hende skyldig i Trolddomsbedrift. Da intet fremlægges om, at hun har skikket sig ærligt og kristeligt, men hun i langsommelig Tid har haft Trolddomsrygte og derpaa er rømt, ved Dommerne ikke at sige mod samme Bekendelse eller mod Nævningernes Ed, der har oversvoret hende Kirkenævn.

Hun fulgte altsaa Datteren og Anne Stafensdtr. paa Baalet.

Den Oddum Præst Hr. Christen, der havde ladet Jahan Hvidsdtr. fængsle, havde været ivrig efter at faa at vide, hvem hun var i Ledtog med om sine Trolddomskunster, og det lykkedes ham i fuldt Maal. Hun bekendte i Oddum Præstegaard den 29. Juni 1619 en hel Hoben om Kvinder og en enkelt Mand i Sognet, som havde været med til hendes Kunster, og alt dette lod Hr. Christen tage beskrevet paa Tinge, men han døde 1619, inden Sagen kom for Landstinget.¹⁾

Jahan Hvidsdtr. bekendte for Præsten i Godtfolks Nærværelse, at Anne Jørgensdtr., Maren Thamisdtr., Niels (Christensen) Bjerg i Lundsby og hans Kone Apelone Niskone, Margret, Anne og Kirsten Stafensdtr.

¹⁾ Om Hr. Christen Pedersen, se Oddum Sogns Hist. ved P. Storgaard Pedersen i Hardsyssels Aarbog 1925, S. 31.

og deres Dreng havde været forsamlede paa Oddum Kirkegaard. Anne Jørgensdtr.s Dreng hed Grumi, Maren Thamisdtr.s hed Knægt, Nis Bjergs hed Krøgfalle, Apelone Niskones hed Buggi, Maren Stafensdtr.s Dreng Satan, Anne Stafensdtr.s Ragi og Kirsten Stafensdtr.s Fylli, og da forsvor hun (Jahan) Daab og Kristentro, og de andre — hun vilde altsaa give det Udseende af, at de havde forledt hende til at være med — sagde til hende, at hun skulde give sig tilfreds. Saa havde de under Nis Bjergs Ledelse løbet rundt om Kirken, og deres Dreng, der naturligvis var lige saa mange Smaadjævla, hentede Øl til dem i Bindsbøl. Jahan fik saa ogsaa sin Dreng, der hed Palli, og saa snart hun vilde tale med ham, kom han til hende ligesom de andres Dreng.

Noget efter var de alle samlede med deres Dreng og Kærester udi Gundesbøl Aa østen for Hans Iversens i Lille Vinding, og de havde — naturligvis ved Drengenes Hjælp — taget hans Mælkind; hun fik 3 Mark¹⁾ Smør, hver af de andre Kvinder 2 Mark, men Nis Bjerg og hans Kone fik hver 10 Mark Smør. Siden havde Drengene ogsaa hentet andres Mælkind til dem og havde flyet dem en Kærnestav at kærne med. Lang Tid derefter havde de været samlede ved Graahede Aa og kærnet mellem Graahede og Skodsbøl, da havde de taget disse to Bebyggelsers og Puglunds Mælkind, og hun fik 3 Mark Smør.

Senere havde alle med deres Dreng været samlede ved Sønder Bindsbøl Bro og kærnet i Bækken den Mælk, som deres Dreng hentede i Bindsbøl. Endvidere havde Kirsten Lauridskone i Gyris, hvis Dreng hed Fouer, og Maren Christens i Odderup, hvis Dreng hed Lillie, m. fl. været i Røde (Selskab) med dem. De

¹⁾ 1 Mark (Datidens Vægtenhed) = $\frac{1}{2}$ Pund.

skulde give hverandre Hjælp, naar de vilde kaste nogen Sygdom og Ulykke paa.

De i denne Bekendelse nævnte Personer Maren Christens i Odderup (hun kaldes i Indledningen Mette, sikkert en Fejlskrift), Kirsten Lauridskone i Gyris, Niels Christensen (Bjerg) i Lundsby og hans Kone Apelone, Margrethe og Kirsten Stafensdtr. smst., alle fra Oddum Sogn, stævnedede, efter at Hr. Christen Pedersen var død af den Sygdom, som Jahan Hvidsdtr. bl. a. beskyldtes for, hans Enke Anne¹⁾ og 8 Børn, for Landstinget, hvor Sagen behandles den 22. April 1620. Mærkværdig nok optræder Las Nielsen i Bindesbøl, der havde virket saa stærkt til at faa Jahan Hvidsdtr. og hendes Moder dømt, nu som de sigtedes »visse Bud«, d. v. s. Fuldmægtig og Forsvarer. Det kan kun forstaas saaledes, at han har staaet i Venskabsforhold til en eller flere af disse sine Sognefæller. Han erklærer uden videre Jahan Hvidsdtr.s Udlæggelse for løgnagtigt Digt og Paafund, og deri giver Landstingsdommen ham Medhold. Jahan Hvidsdtr. var en Misdæder, som var heden rettet for Trolddoms Bedrift, og det var ikke bevist, at Maren Christens, Kirsten Laskone, Niels Christensen og Apelone Niskone, Margrethe og Kirsten Stafensdtr. havde lovet nogen ondt, som dem var vederfaret og Bekendelsen var ikke saa nøjagtig, at den burde have nogen Magt eller komme dem til nogen Forhindring.

Altsaa blev alle de udlagte fuldstændig frifundne, og den stakkels Præsteenke har vel maattet bøde for sin Mands Iver ved at give dem Kost og Tæring.

¹⁾ saaledes kalder Domborg C. hende, medens Storgaard Pedersen har Karen Lauridsdatter.

I de næste 4—5 Aar efter 1620 er der forholdsvis Ro for Trolddomssager i Vestjylland, medens der i Skive og Viborg Egnen endnu gaar Dønninger af Stormen i 1618—20. I 1622 brændtes f. Eks. Hekse i Kølsen og Løvel.

Men i 1625 blusser Farsoten op paa ny, selv om den ikke naar saa stort et Omfang som tidligere. Jeg skal i det følgende nøjes med at omtale dem, der reføres i Landstingets Dombøger fra det senere Ringkjøbing Amt.

Kristian den Fjerdes Hofmester Christen Thomissen (Sehested) til Skanderup stævnedes d. 2. Juli 1625 ved sit visse Bud (Sagfører) Peder Ibsen i Viborg Anders Persen i Øster Høgild (Rind S.), Anders Andersens i Elmholt og deres Medbrødre, 12 Kirkenævninge for Landstinget, fordi de den 30. April paa Hamrum Herredsting havde oversvoret Ane Nielsdatter Povls i Vognbjerg (efter Sammenhængen i Snebjerg S.) Kirkenævn for Trolddomssag.

Ifølge Tingsvidne af Hamrum Herredsting den 2. April 1625 havde Ane Povls for 8 Aar siden lovet Magdalene Christensdtr. i Snebjerg ondt, og snart derefter blev hun meget syg og skrøbelig, indtil Gud for kort Tid siden kaldte hende bort; hun havde klaget højt paa Ane Povls, at hun var Skyld i hendes Sygdom og havde gjort det med sin Trolddoms Kunst. Peder Christensen i Tougstrup (Snebjerg S.) havde for nogen Tid siden mistet tvende Sønner, og de havde Mistanke til Ane Nielsdatter Povls i deres Sygdom. Søren Stafensen i Snebjerg beskyldte hende for at have taget Livet af en Ko. Lauge Andersen i Studsgaard beskyldte Ane for, at hans Broder Jens Andersen smst. havde ligget i usædvanlig Sygdom og Pine, og de havde i Studsgaard haft Skade paa

deres Fæ, som de ogsaa skyldte Ane i Vognbjerg for.

Men da Landsdommerne ikke fandt, at Ane Nielsdatter for Kirkenævninge var fuldkommen sigtet med oprakt Finger og Ed for nogen Trolddoms Gerning, ej heller at det hende saa udførlig overbevistes, som det burde, kunde de ikke kende Kirkenævningernes Ed saa noksom, at den burde komme Ane Nielsdtr. til nogen Forhindring paa hendes Liv, førend hende anderledes lovlig overbevises kunde.

Værre gik det to Kvinder i Trabjerg, Borbjerg S., Maren Svendsdatter Norre og Ane Sørensdatter, der begge dømtes af Landstinget den 10. Septbr. 1625.

Maren Svendsdtr. Norre anklagedes af adskillige for at have brugt Trolddomskunster. Hun var f. Eks. kommen til Niels Olufsen i Trabjerg og havde bedt ham om at age Tørv for hende. Han svarede, at han vilde age for hende, naar han var færdig med en Stak, som han var begyndt paa. Herover blev Maren vred og sagde, at han selv eller hans Fæmon skulde faa en Djævels Færd, og straks derefter mistede han en Ko og to Svin, hvilket bekræftedes af andre Mænd i Trabjerg. Christen Pedersen og hans Hustru i Trabjerg fortalte, at de havde nægtet hende Mælk, fordi de havde Mistanke til hende, og straks derefter blev deres Mælk ond og fordærvet. Maren Christensdtr. i Trabjerg vidnede, at hendes Mand Jørgen Nielsen og Maren Norre sidste Høst havde været i Tvist med hinanden om hans Foller (Føl), der havde været i hendes Havre, og da lovede hun ham, at han skulde faa en Ufærd. Straks efter blev han syg og klagede paa Maren Svendsdtr.

Hun havde den 11. Aug. staaet paa Ginding Herredsting og lovet, dersom det tilstedtes hende, at drage saa langt bort, at ingen skulde opdage hende,

og at hun ej vilde gøre mere ondt. Til denne indirekte Tilstaaelse kom, at hun var bortvigt samme Dag, som Anna Sørensdtr. blev fængslig greben; men Per Christensen i Borbjerggaard og Christen Nielsen i Hesel fandt hende i Skodborg Hrd. i Humlum Sogn i en Gaard kaldet Nørgaard.

Da Flugtforsøg altid opfattedes som Tegn paa, at den anklagede følte sig skyldig, undres man ikke over, at Knud Villadsen i Svenstrup, Søren Villadsen i Nold og deres Medbrødre Kirkenævninge af Sal Sogn den 18. Aug. (1625) paa Ginding Herredsting oversvor Maren Norre Kirkenævn for Trolddoms Kunster.

Lensmanden paa Lundenæs Ulrik Sandbjerg til Kvelstrup stævnedede derefter Kirkenævningene for Landstinget ved sin sædvanlige Fuldmægtig Jens Jørgensen i Risum (Borbjerg S.). Landstingsdommerne fandt, at det var bevisliggjort, at Maren Svendsdtr. Norre havde lovet Folk ondt, hvilket dem en Del paa deres Liv, en Del paa deres Helbred var hændet, og at Jørgen Nielsen indtil sit yderste havde anklaget hende for sin Sygdom. Da hun var sigtet for at være en vitterlig Troldkvinde, og hun ingen Vidnesbyrd fremlagde om, at hun har forholdt sig ærlig og kristelig, og da Nævningene, som har været opkrævet for hende for Trolddomssag at skyldede eller skære, havde hende Kirkenævn oversvoret, saa vidste Dommerne ikke deres Ed og Toug at fælde, men ved Magt at blive.

Samme Udfald fik Trolddomssagen mod A n e S ø r e n s d a t t e r i Trabjerg, der dømtes samme Dag af Landstinget (10. Sepbr. 1625).

Hun anklagedes ligeledes for at have taget Livet af den samme Jørgen Nielsen i Trabjerg, hvis Syg-

dom og Død Maren Norre havde voldt. Den stakkels Jørgen Nielsen havde haft et særligt Uheld at komme i Klammeri med to Troldkvinder, saa det er ikke saa sært, at han maatte bukke under. Ane Sørensdtr. havde lovet ham en Djævels Færd, og engang hun havde været i hans Hus, strøg hun ham tre Gange langs hans højre Arm; siden da havde han ingen Taalmodighed haft, men Sygdommen formerede sig daglig. Las Vistesen i Borbjerggaard, Laust Jensen, Chr. Poulsen, Anders Svendsen og Hustru Kirsten Christensdtr. og Anders Persen i Trabjerg svor alle, at Jørgen Nielsen havde det Mundheld, at han klagede paa Ane Sørensdtr. og hendes Selskab og beskyldte dem for sin Død.

For Landstinget, hvortil Ulrik Sandberg ved Jens Jørgensen i Risum ligeledes indankede denne Sag, svor Ane Sørensdtr. sig udi Trolddoms Kunst aldeles uskyldig og ubrødelig at være, medens Jørgen Nielsens Hustru Maren Christensdtr., der ogsaa var til Stede, svor at Ane Sørensdtr. havde taget Livet af hendes Husbond. Andre tilstedeværende svor ogsaa, at hun var en vitterlig Troldkvinde, der havde øvet Trolddom i 26 Aar, siden hun lærte den af en ved Navn *K a r e n F ø l*. (Om denne er bleven dømt, vides ikke, da Dombøgerne 1591—1611 mangler).

Kirkenævningenes Dom kendes da ved Magt med den sædvanlige Begrundelse, at Ane Sørensdtr. har lovet Folk ondt, som dem paa Liv og Helbred er vederfare; hun vedkendes at være en vitterlig Troldkvinde, der for 26 Aar siden havde lært Trolddoms Bedrift af *Karen Føl* osv.

Hun og Maren Norre er da sikkert brændt paa samme Baal.

Samtidig med disse Trolddomssager var der i 1625

Anklager mod nogle Troldkvinder i Bølling Herred.

Den 4. Juli 1625 behandlede Landstinget en Sag mod Kirsten Mikkels i Rabjerg, Dejbjerg S. Bertel og Knud Pedersen i Rabjerg sigtede hende for deres Faders Sygdom og Død, og Sognepræsten i Dejbjerg Hr. Jens Hansen havde den 16. Maj i Herning (d. e. Vester Herning = nuv. Hanning) Kirke for Herredsprovsten afgivet et Vidne om Per Poulsen (de to Anklageres Fader) i Rabjerg, som var død for 8 Aar siden. Paa Kirstens Vegne møder Niels Villadsen i Lyager (Dejbjerg S.).

Da Vidnerne imidlertid havde vidnet dels i deres egen Sag, dels efter andres Ed og Sagn, Rygte og Tidende, og det ikke var bevist, at Kirsten Mikkels havde tilføjet nogen ondt med Trolddoms Bedrift, saa burde Vidnesbyrdene ikke komme hende til nogen Forhindring paa hendes Liv, og Dommerne vidste ikke at sige imod Kirkenævningenes Ed, som havde hende kvit svoret.

De to andre Trolddomssager fra Bølling Herred bringes begge for Landstinget af Jakob Skram til Fruergaard i Sønder Felding S. (Hamrum H.) i den Hensigt at faa anklagede Kvinder dømte.

A n e L a u r i d s d a t t e r, som boede ved Borris Kirke, sigtedes paa Bølling Herredsting den 30. Maj 1625 af Jakob Skram ved Fuldmægtig for hans Sygdom; hun havde truet ham og sagt, at han skulde ligge saa længe paa sin Seng, at Orme og Maddiker skulde æde ham op. Inger Jenskone i (Borris) Krog, Inger Jesdtr. og en Mængde Mænd og Kvinder i Aagaard, ved Borris Kirke, i Dalager, Sønderby osv. (Navnene fylder en hel Side i Dombogen) havde til adskillige Tider paa Bølling Herredsting vidnet om Ane Lauridsdatters Trolddoms Kunster og Bedrift.

Selv havde hun paa Herredstinget den 16. Maj vidnet, at for 3 Aar siden, da hun var i Krog, spurgte Jens Thamisens Kone i Krog, hvor hun havde været. Hun svarede, at hun havde været i Fruergaard, om Fru Dorthé vilde give hende en Almisse, men Fruen var ikke hjemme, og hun fik intet; Jakob Skram skulde faa Skam derfor, han skulde ligge paa sin Sygeseng, og Orme og Maddiker skulde æde ham op. Dette Udsagn bekræftede Inger Jenskone. To Mænd vidnede, at Jakob Skram til S. Hansdag havde ligget i to Aar paa sin Sygeseng og ikke kunde komme af den uden Hjælp.

Las Christensen i Gaasdal (Borris S.) og hans Kone Gjertrud vidnede den 23. Maj, at de havde mistet nogle Heste og en Ko, og det sigtede de Ane Lauridsdtr. for at have gjort med sin Trolddom. Chr. Pedersen i Odderskær (Gaard i Borris S.) vidnede, at Mandagen efter S. Voldborg Dag blev to af deres Køer syge og var syge i 8 Dage; men da Præsten lyste det op paa Prædikestolen, fik de det bedre igen.

Iver Nielsen Skrædder vidnede den 16. Maj paa Bølling Herredsting: »S. Voldborg Aften som jeg havde ligget i min Seng og laa vaagen med aaben Øjen, kom der nogen sort Fugl syngendes i min Stue og holdt sig udi Sengen til mig og fik mig fat om Livet og krystede mig forderlig; saa paa det sidste, der jeg kom til at tale, nævnede jeg Ane Lauridsdatter, saa hjalp det mig. Og det tager jeg hende for og hendes Medbrødre, at det var hende, der saa krystede mig. Siden om Eftermiddagen paa S. Voldborg Dag gik jeg til hende og sagde, hvorfor hun saa krystede mig, om hun vilde have Livet af mig. Da svarede hun: Hvorfor gik du da til Ting og vandt (vidnede) paa mig?«

Christen Knudsen i Sønderkov (Borris S.) vidnede, at han ikke havde hørt, at Ane Lauridsdtr. længe havde standet i Rygte for Trolddom, før nu hun er kommen i Trætte med Folk. Peder Bendtsen i Heldgaard (Borris S.) vidnede, at Ane i en Aarstid, siden han kom til Borris, havde standen i Rygte for Trolddom. Andre erklærede, at hun i 7—8 Aars Tid havde haft Rygte for Trolddom. Niels Christensen, Degn i Borris, havde den 25. Juli paa Herredstinget fremlagt skriftlig Sigtelse, at hun havde lovet Knud Mouritzen, hans Hustru og alle i hans Hus ved Borris Kirke, at han aldrig skulde lykkes og trives, men alle skulde faa Skam og Skade inden Langfredag; dette kunde bevises ved Tingsvidne, og Degnen sigter hende for Trolddom. Præsten i Borris Hr. Christen Hvid afgav efter Krav af Provsten Vidne om, at i de fire Aar, Ane Lauridsdtr. havde boet ved Borris Kirke, havde hun været mistænkt og berygtet for Trolddoms Kunster.

Jakob Skram bragte Sagen for Landstinget; men d. 2. Juli 1625 afviste Dommerne den, til Nævningene havde gjort deres Ed. Jens Pedersen i Aagaard, Niels Nielsen i Houelbjerg og deres Medbrødre svor saa Ane Lauridsdtr. Kirkenævn over for Trolddom, og samtidig fremskaffedes de ovenfor gengivne Erklæringer fra Præsten og Degnen. Jakob Skram indankede derefter Sagen paa ny, idet han mente, at Kirkenævningernes Ed og Toug burde blive ved Magt, medens til Gengæld Søren Lauridsen i Kodbøl (Borris S.) paa sin Søsters Vegne indstævnedes Jakob Skram for hans Sigtelse.

Den 27. Aug. 1625 fældede Landstinget flg. Dom: Efterdi Ane Mouridsdtr. og Inger Jeskone udtrykkelig have vundet at have hørt, at Ane Lauridsdtr.

lovede Jakob Skram ondt, at Maddiker skulde æde ham, hvilket Vinde de ved deres Ed her have været bestændig og med Ane Nielsdtr.s og hendes Medfølgers Vidnes bevisliggøres, at Jakob Skram saadan sælsom Sygdom med Orme og Maddiker er paakommen, hvorom han og haver ladet hende advare, og derefter med hannem noget bedret, for hvilken Sygdom han med hans forseglede Brev til Tinget har besigtet ved sin Ed, og Fru Dorothe Friis nu her for Retten paa hendes Husbonds Vegne samme Sigtelse har været bestændig og med hendes Ed sigtet Anc Lauridsdtr. for en Troldkvinde, og Ane Lauridsdtr. har lovet Folk ondt, som dem er en Del paa deres Gods, en Del paa deres Liv vederfaret, og samme Sigtelser bestyrkes og bekræftes, og ingen nøjagtige Vinder imod saadan deres Beskyldning og Sigtelse fremlægges, da vide vi ikke imod at sige. Da Nævninge, som udi Sogn hos Ane Lauridsdtr. boendes er, er opnævnet hende for Trolddoms Sag at skære (rense) eller skylde og de ved deres Ed har kendt Vinderne ved Magt, da vide vi ingen Tilgang dem deres Ed og Toug at fælde, men ved Magt at blive.

Medens saaledes den ene af de Kvinder, Jakob Skram anklagede for Trolddom, endte paa Baalet, slap den anden mærkelig nok med Skrækken.

A n e P e d e r s d a t t e r i Døffuilmose (nu Debelmose, Sdr. Borrís S.) anklagedes for ved Trolddom at have taget Livet af Knud Mouridsens Hustru Ane Thamisdtr., som boede ved Borrís Kirke (se forr. Sag) og var frugtsommelig. Ane P. havde i Vidners Nær-værelse paa Fruergaard d. 9. Septbr. 1625 bekendt, at Ane Skrædderkone (den ovennævnte Ane Lauridsdtr.) var Rodemester (d. e. Fører) for dem alle, og hendes Dreng hed Rusz; de havde forraadt Knud Mou-

ridsen og hans Hustru, og hun (Ane Pedersdr.) havde gjort Jens Sørensen i Bølling hans Skrøbelighed, for han pløjede hendes Mark.

Ane Pedersdr. blev den 24. Oktbr. 1625 af Kirkenævninge Trolddomssag oversvoret, og Jakob Skram til Fruergaard indbragte derefter ved Jens Jørgensen i Risum (Borbjerg S.) Sagen for Landstinget, hvor hun svor sig udi Trolddoms Kunst aldeles uskyldig og ubrødlig, og at hun var saadant af sin Uvenner paa-vundet og efter en Misdæder (Ane Lauridsdr.s) Bekendelse sigtet og beskyldt.

Landstingsdommerne skønnede, at Vidnerne havde svaret efter Rygte og Tidende og tilmed i deres egen Sag, »og eftersom Jakob Skrams og de andres Sigtelse er efter en Misdæders Bekendelse og ikke med nøjagtige Vidnesbyrd, da kunne vi ikke kende samme Bekendelse og Sigtelse, ikke heller den Nævninged derefter er svoret, at maa komme Ane Pederdr. paa hendes Liv og Ære til nogen Forhindring, førend hende anderledes overbevises kan.«

Herefter synes der atter at være kommen et Ophold i Trolddomssagerne. Landstingets Dombøger C, der omhandler Sager fra Vestjylland, mangler imidlertid for Aarene 1626—30; men Justitsprotokollerne, der i Korthed nævner Sagens Parter, og hvorom den drejer sig, synes efter et løseligt Gennemsyn ikke at anføre Trolddomssager fra de her omhandlede vestjyske Egne. Vi er jo nu inde i de Aar, da Kristian den Fjerde deltog i Trediveaarskrigen (1625—20), og fra Efteraaret 1627 til Maj 1629 var Jylland oversvømmet af Wallensteins Tropper.¹⁾ Folk har da haft andet at

¹⁾ Se min Afhandling: Det 17. Aarhundredes Krige i Hards. Aarb. 1928.

tænke paa i disse Aar end at søge efter og forfølge Troldkarle og Troldkvinder. Men Troen paa, at saadanne fandtes og bragte Ulykker over dem, som de havde noget imod, levede stadig, og det er muligt, at der ogsaa i Krigsaarene er dømt og brændt Troldfolk. Vi hører saaledes i den Sag fra Holstebro i 1631, hvormed jeg skal slutte, at Erik Spill der i Byen var anholdt og Sidsel Møller brændt for Trolddoms Bedrift. Dette er rimeligvis sket i 1630.

Det er rimeligvis efter disse to Misdæderes Udlægelse, at der blev rejst Trolddomssager mod Maren Olufskone i Holstebro 1631. Adskilligt af det, hun anklagedes for, laa langt tilbage i Tiden. Saaledes vidnede Kirsten Persdatter, at for 13 Aar siden, da salig Mads Jepsen Lind havde rejst det Hus, han siden iboede, mente Christen Olufsen (Marens Søn), at det stod ham for nær. De blev dog forligte om, at Chr. Olufsen skulde give Mads Lind 4 Daler for at lade Tømmermanden rykke Huset noget tilbage; men Chr. Olufsen sagde, at Mads Lind gjorde ham Uret, at han vilde have saa meget af ham. Da svarede hans Moder Maren Olufskone: »Lad ham faa Pengene, han skal aldrig ske Lykke af dem,« og siden den Dag havde Mads Lind ingen Held eller Lykke af sit Købmandskab, Haandtering og Bestilling i nogen Maade.

Kirsten Persdatter vidnede fremdeles, at 5 Aar før end Fjenderne kom her i Landet (d. e. 1622) om Skt. Mikkeldags Tid klagede Mads Lind sig, at hans Mandheld og Lønlighed var tagen fra ham, og fra den Tid blev det værre og værre med ham, og han havde Smerte i sin Arm, til han døde deraf.

Mette Persdatter, sal. Mads Linds Hustru vidnede, at siden Christen Olufsen gav hendes sal. Husbond de 4 Dlr., og hans Moder Maren Olufskone lovede, at

de ikke skulde faa nogen Lykke i Købmandsskab, Brug og Haandtering, vilde intet trives for dem. Og 5 Aar førend Fjenderne kom i Landet, blev hans Mandheld og Lønlighed tagen fra ham osv. (som Kirsten Persdtr.s Vidne). Mette Persdtr. vidnede endvidere, at Maren Olufskone vilde lære Anna Jensdatter (Sønnedatteren) Trolddom det sidste Aar Fjenderne var her i Landet (1629). Maren havde lovet Mette Persdtr. ondt, og hun havde ligget paa sin Sygeseng siden Snapsting og haft stor Pine og Plage i alle sine Lemmer. For sin Sygdom og for sin afgangne Husbonds Skrøbelighed og Død sigtede og beskyldte hun Maren Olufskone, at hun og hendes Selskab havde gjort og paalagt dem saadant med deres Trolddoms Kunster.

Den 24. Maj 1631 gentog Kirsten Persdtr. paa Bytinget sit ovennævnte Vidnesbyrd, at Maren Olufskone havde lovet Mads Jepsen Lind og hans Hustru Mette Persdtr. ondt, og at dette var dem vederfaret. Og mærkeligt nok, det samme Vidnesbyrd afgav Sønnedatteren Anna Jensdatter imod sin Bedstemoder.

Anna Jensdatter, der synes at have været et hysterisk og forvirret Pigebarn, er egentlig den første, der (foruden rimeligvis Erik Spill og Sidsel Møller) offentlig vidner imod Maren Olufskone, idet hun den 19. April (1631) paa Holstebro Byting fremsatte følgende Beskyldninger mod sin Bedstemoder.

Udi forgangen Ufreds Tid, det sidste Aar Fjenderne var her i Landet, da havde hendes Farmoder Maren Olufskone hende tvende Gange paa Holstebro Kirkegaard om Nattetid og vilde lære hende Trolddom. Den første Gang var en Søndag Nat to Stunder før Dag om Vinteren (1628—29). Da bad hendes Far-

moder hende stande op og gaa til Kirke med sig, og der de kom til Kirkedøren, bad hendes Farmoder hende gaa tre Sinde (Gange) om Kirken, saa skulde hun blæse ind ad Nøglehullerne paa Kirkedørene; da skulde der komme en (den onde), og siden skulde hun faa, hvad hun vilde have. Men hun vilde ikke gøre efter hendes Begæring, men løb straks til sin Fader Jens Olufsen og bad ham hente hendes Kappe, som faldt af hende paa Kirkegaarden. — Den anden Gang, Maren havde hende paa Kirkegaarden, var paa vor Frue Nat derefter. Da kom hun der sig selv uvitterligt, og stod hun paa de Gravstene, som ligger udenfor Holstebro søndre Kirkedør al nøgen, der hun opvaagnede, og hendes Farmoder var hos hende, saa og en Hob Katte og Hunde omkring dem, som hende syntes. Hun bad Gud om Naade, saa forsvandt hendes Oldemoder (d. e. Bedstemoder) og de Katte og Hunde fra hende, og hun gik hjem til sin Farmoders Hus.

Noget derefter en Nat ved 10 Slet havde hendes Farmoder hende i Albert Rinnekes Kaalhave, uden at hun vidste, hvordan hun kom der. Da sagde hendes Farmoder: »Du skal ride med mig, vi vil fange nok inden Dag.« I det samme kom Abraham Hattemager ud af sin Dør, saa forsvandt Farmoder fra hende.

Anna Jensdatter bekendte fremdeles, at hendes Farmoder havde begæret af hende, at hun skulde bære tvende Voksborn under sin venstre Arm. Farmoderen havde haft nogle Tingester udi en Sølvkande, som var forgyldt indeni; det var nogle Skarns Karlspersoner, og naar hun vilde have dem i samme Kande igen, tog hun en liden hvid Vol (Kæp) og gennede dem ind med.

Byens Kæmner Jens Eriksen havde den 28. Febr. 1631 paa Holstebro Raadhus ladet læse et Anklage-

skrift mod Maren Olufskone i Borgmestrene Knud Jensens og Anders Sørensens og i Raadmændene Erik Christensens, Peder Christensens og Christen Lassen Solgaards Nærværelse.

Den 24. Maj vidnede Raadmændene Erik Christensen og Chr. Lassen Solgaard, Christen Sivikær, Christen Mikkelsen og deres Medbrødre, 24 Mænd, i Holstebro, at siden Maren Olufskones Søn Christen Olufsen fik Schødte Simens Datter til Ægte, og siden Erik Spill var anholden, og Sidsel Møller blev brændt, havde Maren Olufskone været berygtet for en Troldkvinde og haft ondt Trolddoms Rygte paa sig. Hun skulde forgangen Aar ved Nattetid have fejlet paa Gaden udenfor Albert Rinnicks Hus.

Desuden beskyldte Jep Christensen Gall paa Bytinget Maren Olufskone for, at for tre Aar siden, da hendes Søn sad fængslet i Raadhuskælderen, gik der to store Svin af Chr. Olufsens Hus til Raadhusets Kælderløb; men Jep Christensen slog samme Svin og jog dem bort. Da kom Maren Olufskone til ham og lovede ham ondt og Ulykke, og siden havde han mistet sit Helbred.

Den 6. Juni 1631 oversvor saa Christoffer Christensen, Christen Jepsen Linde (Fader til den kendte Storhandelsmand Chr. Christensen Linde), Milter Sørensens og deres Medbrødre 12 Kirkenævninge paa Bytinget Maren Olufskone Kirkenævn for Trolddoms Kunster og Bedrift.

Byfogden i Holstebro Jørgen Jensen stævnedes derefter Nævningene og Vidnerne for Landstinget, hvor Sagen behandledes den 18. Juli 1631. Mette Persdatter gentog her sin Beskyldning, at Maren Olufskone var en vitterlig Troldkvinde, der havde været Aarsag i hendes Husbonds Sygdom og Død og hendes egen

Skrøbelighed. Jep Christensen var ligeledes til Stede og beskyldte Maren for hans Skrøbelighed.

Landstingsdommerne fandt det da bevisliggjort, at Maren Olufskone havde lovet Mads Lind ondt, og at det var hændet ham paa hans Helbred og Liv, saa vel som ogsaa vederfaret hans Hustru Mette Persdatter paa hendes Helbred og Førlighed, for hvilken Trolddoms Bedrift hun her for Retten er beskyldt og af Jep Christensen for hans Skrøbelighed er sigtet og vedkendes. Hendes Sønnebarn Anna Jensdatter har udi lige Maader udlagt hende, at hun vil have tilnødt hende at lære Trolddoms Kunst og begæret af hende, at hun skulde bære Voksborn, hvilket og bevises med andres Vidnesbyrd. Maren Olufs havde intet derimod fremlagt, men fast mere bevises med Stokkenævn hende ondt Rygte for saadan Gerning at have paa-hængt. Hun har og tilforn for saadan Utilbørlighed været paagreben. »Og da Nævninge, som udi Holstebro boendes er og bedst hendes Lejlighed vide, fordi de have været opkrævet hende at skære eller skylde, ved deres Ed have hende Kirkenævn oversvoret, da vide efter saadan Lejlighed ikke nogen Aarsag eller Tilfald for denne for deres Ed og Toug at kunne fælde, meden ved sin Magt at blive.«

Maren Olufs har da endt sine Dage paa Baalet ude paa Galgebakken.

Af de her omtalte 36 Personer i Egnen mellem Limfjorden og Varde Egnen, som i 1569 og i Aarene fra 1616 til 1631 anklagedes for Trolddom var de 8 anklagede Mænd — Forfølgelserne gjaldt altsaa ikke »Hekse« alene — og de 28 Kvinder. Af Mændene dømtes 3 (mulig 4) som Troldkarle, medens Resten frikendtes. Af Kvinderne dømtes 13 (mulig 14) som

Troldkoner eller Troldkvinder, medens 15 frikendtes enten helt (de færreste), eller »indtil dem anderledes overbevises kan.« Af disse sidste ses dog ingen paa ny at være bleven anklaget for Landstinget, saa de har vel taget sig bedre i Agt for Fremtiden. Der er altsaa i alt i de omhandlede Aar brændt 15—18 Personer for Trolddom i disse vestjyske Egne.

Men samtidig luer Heksebaalene i andre Egne af Jylland og i det øvrige Danmark. I 6—7 Aar af 1630-erne er der dog forholdsvis Stilstand i Trolddoms-sagerne. Men i 1637 begyndte den berømte Sag mod Maren Spliids og de andre Kvinder i Ribe, og i 1638 iværksætter Peder Munk paa Rosborg en omfattende Forfølgelse mod Troldfolk Vest for Viborg. Endelig har vi i 1686 Jørgen Arenfeldt paa Rugaards Forfølgelser. Saa først gør fornuftigere Anskuelse sig gældende.

GAMMEL SOGNS VIDE

Ved Kristen Klastrup.

Den her optegnede Vide og Vedtægt for Gammel Sogn paa Holmsland findes i Original dateret 1ste Marts 1727 i det ret fyldige Godsarkiv fra Søgaard paa Landsarkivet i Viborg. Originalen, hvorefter nærværende Gengivelse er en nøjagtig Afskrift, er skreven med P e d e r P e d e r s e n B a g g e s karakteristiske Haand, og Skriften har holdt sig uden anden Udviskning end de faa Bogstaver, og Ord, jeg har anført i skarp Klamme. Peder Pedersen Bagge var paa den Tid Ejer af Søgaard, og de mindre skrivekyndige Bønder har saaledes maattet ty til »Herren« for at faa deres Vide sat op.

Da Holmslands Historie i flere Henseender har særlig Interesse og ogsaa er behandlet af forskellige, uden at Godsarkivet fra Søgaard synes kendt eller benyttet, henledes derfor herved de lokalhistoriske Forskeres Opmærksomhed paa denne righoldige Kilde til Egnens Historie, som jeg selv kun paa et bestemt og meget begrænset Omraade har haft Brug for og benyttet.

Den her gengivne Vide er i sin Art særpræget og ejendommelig, hvorfor den bør kendes og derfor er optegnet, som følger:

»G a m e l S o g n s V i d e.

Vi eftterschrefne alle boende i Gammelsogn paa Holmsland, kiendes og gjør vitterligt, at vi af Velberaad Hue med hverandre have indgaaet og samtöcht, denne Viide og Vedtegt, saasom vi og til fællis Gaun og Nötte hermed indgaar, at aldt hvad samē omñelder, af os og vore efterkomñere ubrödeligen schall holdes og eftterkomñes under vedbørlig Strafv, og bestaar i følgende

1. Otte dage førend Voldborgdag schall aarlig optages 4 Mænd af Sognet, som schall beseer hver mands Diiger, Gaardsleder og Eng Kaster og dersom noget findes bem^e Tiid uforsvarlig og iche oplugt, som det bør at være, schall dend schyldige betale for hver heel lucke 1 Mk. og for hver skaar 4 Sk. og dog strax fuldfærdige sin Lucke under 8 Sk. brøde, for hver dag dend er uoplugt. Og dersom derefter komñer skaar paa nogens Diger, og Eiermanden eftter advarsel dem iche strax oplucher, da bøde 8 Sk. til Sognemændene hver dag dend ligger uoplucht eftter hand er advarit; Om der bliver lagt dröfttbroe over nogens Enggraab, da schall hver mand lade en Hielp gaae med, dend at opkaste naar til siiges, under 8 Sk. betaling til dem som samē broer opkaster, under lige Strafv schall enhver være forpligtet at kaste for sin Engs ende naar Graaben er tør. Item maa ingen tage Søier af Digerne eller Digerne nedstøde, scheer det da betale dend schyldige 1 Mk. til Sognemændene hver Gang hand dermed betrædes, mens scheer det af Børn, da straffes de af deres ForEldre eller Hosbunder med Hug.

2. Ingen maa have Fæmon eller Qvæg og Bæster Norden, Vesten eller Synden Synder Eng i Hegnetid, uden det holdes i Tyre og hver mand uden skade un-

der 4 Sk. brøde for hver Høved som findes løfz og skaden at betale, Ei heller maa nogen have uskaarne Plagge løfze i Piinholm. Item maa ingen tyre, drive, eller slaae noget løfz i NørEnge eller Synder Eng med Forsætt, førend hver mands Høe er afagget, under brøde 2 Mk., ei heller kiøre over Synder Eng [mens] dend er blød under 1 Mk. brøde.

3. Ingen maa søge, drive eller tyre anden Mands Jord, uden hand det haver i Eiermandens Minde, under brøde 6 Sk. for hver Høved og hver gang saaledes befindes, Item maa ingen tage tegte Faar, Fæe eller Bæster at holde paa fællig under brøde 1 Sldr.: Ei heller maa nogen samle Møg af vores Enge eller Førte under 1 Mk. brøde hver gang det befindes, og dersom ingen Engvogter kand faaes da schall Sognemændene skifte sig det imellem at vogte engene Natt og dag; saaledes som de vil være ansvarlig for schaden som skeer.

4. Hves Bæster, Qvæg eller Fæemon som findes til uhegne i Hegne Tiid paa Eng eller Korn schall gives for hver Høved 1 Sk. hvergang, for 3 Faar 1 Sk., 1 Sviin 1 Sk., 3 gaafz 1 Sk. og desforuden betale hvad schade giøris af samē quæg, Og om nogen er motvil lig og iche vil hendte sit Fæe og betale bem^{te} brøde, og Qvæget bliver staaendes og kommer til skade eftter hand er advaret, da schall Eiermanden have selfv schade for hiemgiold, Item om noget løs Qvæg komer fra Klitten i Hegnetid i Eng eller Korn, da schall enhver det forekomer være forpligtet, at optage det, og føre det til Oldermannen som dermed lader gaaes efter Kongl: anordning. Enhver schall og holde sine Sviin forsvarlig i Tyre, paa sin egen Grund, eller i uhegne tid saaledes ringet, at ingen fanger skade under 4 Sk. brøde for hver som findes en dag

uringet, og vilde nogen eftter advarsel iche bedre det, da betaler dend schyldige for motvillighed 2 Mk.

5. Ingen maa drive imellem Kornet med deris Kiør, enten med Veie eller endelangs paa deris Jord, uden Kiørne have muulkurve paa, og saaviidt muelig drive uden schade under 6 Sk. brøde, Item om nogens quæg bliver syg af smitte, da schall Eiermanden holde samē quæg til siide fra andris eller have forbrutt 1 Mk. 8 Sk. og dog holde sit Fæe fra andris, naar hand er advarit.

6. Ingen schall hereftter grave eller lade grave nogen brendtorv ved nogen mands diger paa 20 schaft nær digen under 2 Mk. brøde og samē Torv at leges paa digen, Ei heller schall nogen grave brendtørv i grønningen, Vesten, Norden eller østen de grøfter og mercher som har været af arilds tid, saa maa og ingen grave Flagtorv viidere end til sin egen behov, dog hverchen at selge eller at brende under brøde 2 Mk. for hver gang og Torven forbrutt.

Indtet maa graves i Fælles Førte kaldes Piinholm, Synden dend graab, som løber fra Closter damē og til Aaen kaldes piinholm graab, ei heller østen dend vesterste graab, som løber for forn^{te} piinholm graab og til Engegraab undtagen Søier til Digen, som graves fra Closter damē og til Aaen, hvo herimod gjør [brøde] til sin Herskab 2 Sldr. og til Sognemændene 4 Mk.

7. Hvo som enten fla . . . kiær ploier eller kaster sin Naboe for nær i agger eller Eng, og iche efter 4re Uvilliges Töcke vil legge tilbage uden viidere Trætte, da schall dend som iche vil rette sig imod sine Reevesbrødre, bøde til sin Herskab 2 Rdr. og dog giøre sine Reevesbrødre Fyldest. Og naar fornøden gioris at damēne paa Klitten schall opkastes, da schall hver

mand som Fæemon haver paa Klitten, lade en færdig Hielp gaa med eller kiøre om fornøden giøris, ellers bøde 2 Mk. penge til dem som opkaster sāne dāne. Og om nogen findes som haver Hunde der bide faar eller Gaafz, og iche raader bood derpaa naar hand bliver advaret, da schall hand betale schaden som Hunden giør efter hand er advaret.

8. Ingen maa tyre Hæste, Kiør eller noget Fæemon paa sine eller andres Stubber, langt mindre slaae noget løfz, eller i nogen maade opgive Hegne i Agger eller Eng, førend hver mands Høe eller Korn er inde, under 1 Mk. at betale for Indtegt for hver, og schaden eftter uvillige Mænds sigelse, med mindre een sidder overhørig og eftter advarsel iche vil Høste eller indføre sit Korn naar det dertil er bequem.

9. Hvis andet, som her kand være forglemt om Drøftt eller grøftt i Forrte eller march, eller om Tiden naar man schall begynde at saae, slaae, schiære eller Høste som kand være paa meenige mands beste i Sognet, da schall vi derudi rette os eftter hvad som af de meeste paalægges og holdes for godt. Og hvo som befindes mod nogen af disse articler at have forset sig og ei eftter denne Viides indhold vil udlegge strafvbøderne, naar paaesches, da schall Oldermænden med 2de Mænd have frie forlov uden ald Lovmaal og dom, at udpante fra dend schyldige, hvis hand saaledis med resterer, og hvo som iche gaar med Oldermænden at pandte, Hand er falden til 8 Sk. brøde: Om nogen overfalder dem som panter med Hug, Trusel eller schieldsord, schall derfor bøde til sin Hosbonde 2 Rdr. og derforuden svare schaden, som schee kand eftter Loven, og hvis brødepenge som i saa maade faaes schall af Oldermænden ved registrering forvaris, og eftter Sognemændenes anordning til

Sognets og Fattiges Nötte anvendes, undtagen schadebrøden som dend alleene oppebærger, som schaden faaer.

Denne forskrefne Wiide brefw ville vi uryggeligen hafve holden og til des Bekræftning underscriver og forsegler dette: Datum Gammel Sogn d. 1. Marty 1727.

I. T. S. T. G. S. M. C. S. N. M. S.
 Mogens Pedersøn. Ifver Pedersen. [Iffv]er Pedersøn.
 P. L. S. Jacob Pedersøn. Jep[pe Ifver]søn. C. G. S.
 N. T. S. Jens grafuersøn. P. I. S. Christen Nielson.
 I. M. S. I. M. S. N. I. S. I. C. S. I. I. S. P. I. S.«

MINDER FRA 1864

Af Provst *Thomas Møller* i Grundfør.

De Minder fra 1864, som jeg vil fortælle om, er mest knyttet til min Fødegaard Vejbjerggaard i Humlum Sogn. Den ligger en Fjerdingsvej Syd for Oddesund paa en Bakke ved Fjorden med vid Udsigt over hele den vestlige Del af Limfjorden med Harboøre, Thy, Jegindø, Mors, Salling og Venø i Baggrunden og var derfor en Tid paa Grund af sin Beliggenhed Sæde for Officersstaben for de østrigske Tropper der paa Egnen. Den ejedes af mine Forældre Proprietær Jacob Christian Møller og Hustru Dorothea Benedicte, født Herzog. Begge talte godt Tysk, hvad der blev til megen Nytte baade for dem selv og andre under den fjendtlige Indkvartering.

Jeg mærkede det første Pust af det kommende Uvejr, da Moder noget over Midten af November 1863 en Dag trak i en sort Kjole, og jeg fik at vide, at Grunden var, at Kongen, Frederik VII, var død, og samtidig lagde der sig noget tungt over Landet, noget som kunde udtrykkes med den gamle Linie i en af Folkeviserne: »Nu stander Landet i Vaade«. Kort efter kom vor Nabos Søn Jens Gottrup for at sige Farvel, fordi han var indkaldt til Militærtjeneste. Det var ogsaa et tungsindigt Farvel, og vi skulde ikke se ham mere. Han laa i Fredericia under Belejringen. Saa

havde han været kvartersyg paa Grund af stærk Tandpine. Han boede paa en første Sal; men da han var kommet sig og lige havde taget Uniformen paa og vilde gaa ned for at melde sig til Tjeneste, kom en Granat ind i Stuen, hvor den sprang og dræbte ham paa Stedet.

De første Soldater, vi fik at se, var første Eskadron af femte Dragonregiment fra Randers. De kom en Dag i Foraaret vistnok i et Antal af ca. 125 Mand. Datoen husker jeg ikke; men jeg antager, det var omkring ved første Maj. Jeg tror nok, Fader kendte Ritmesteren, som førte dem, da han havde ligget som Dragon i Randers i 1850. Da disse fremmede kom, sendte Fader en Pige ned i Kælderen for at tappe et Krus Øl til dem; men da Øllet flød noget langsomt af Tønden, fo'r Pigen hen til Kældervinduet for at se efter Dragonerne. Hun stod med Tappen i Haanden og blev saa optaget af at se efter Jensenne, at hun glemte at holde Øje med Kruset, og da hun endelig vendte sig om, var alt Øllet løbet ud paa Gulvet.

Moder og Pigerne gav sig straks til at smøre Mellemmader til Soldaterne, hvad de blev ved med, saa længe de velsete Gæster var paa Gaarden. Soldaterne kom noget over Middag og var paa Gaarden i tre-fire Timer. Derefter red de Nord paa og blev sat over Oddesund, hvorefter de vist foreløbig blev indkvarterede paa Thyholm. — Da vi kom lidt længere frem i Tiden, rykkede de fjendtlige Tropper stadig længere mod Nord og nærmede sig tilsidst Limfjordsegnene. Der blev saa givet Ordre til, at alle Baade og Skibe paa den søndre Side af Fjorden skulde sejles over til Nordsiden for at vanskeliggøre de fjendtlige Styrkers Overgang. Paa Vejbjerggaard havde vi en Sejlbaad, en Robaad og en Pram. De to første blev sejlede over

til Nordsiden, og den lille Pram blev baaret op i Ladden og grundig dækket til med Halm. De fleste afventede ganske rolig Fjendens Komme, men enkelte blev opskræmte og flygtede. Det gjaldt saaledes Kromand Andreas Hansens Familie i Gaarden Pinen paa

Vejbjerggaard (Jylland)

Sydsiden af Odesund. De flygtede til Konens Broder i Remmer Kro i Gudum. Men Pinen var ogsaa et særligt udsat Sted, hvor der f. Eks. godt kunde være blevet Kamp om Overfarten. Der var da ogsaa opkastet Skanser paa begge Sider af Sundet, som vistnok kan ses endnu.

Saa gik Tiden indtil Søndag den tiende Juli. Det var en dejlig, solvarm Sommerdag. Det var mine Forældres Bryllupsdag, og vi havde derfor haft en lidt festlig Middag. Men da vi ca. 12½ stod op fra Bordet, gik Fader som sædvanlig uden for Døren og saa op ad Vejen, der ca. en Fjerdingsvej lang fører op til Struer-Odesund Landevej. Men Fader kom straks ind igen og sagde: »Saa, nu har vi Tyskerne!« Og da Moder og jeg kom ud, saa vi ca. en halv Fjerdingsvej

borte en Række Ryttere, hvis Hjelme og Vaaben glimtede i Solen. I Løbet af faa Minutter naaede Rytterskaren Gaarden. Der var 26 Mand ialt. Det var, saa vidt jeg ved, Windischgrätz Dragoner fra Bøhmen, og Ritmesteren, som førte dem, var en Prins af Salm-Salm. Fader gik ud til dem og viste dem, hvor baade de selv og Hestene kunde være. Imedens sad Moder og jeg ved Vinduet og saa paa det uvante Skuespil ude i Gaarden. Saa banker det paa Døren, og Moder siger paa Tysk: »Kom ind!« Derefter aabner Prinsen Døren og siger, naturligvis paa Tysk: »Goddag! Maa jeg bede om et Glas Vand!« »Jo med Fornøjelse,« siger Moder og kommer straks efter med Vandet. Saa talte de noget sammen, idet jeg jo nok tror, at Officeren blev forbavset over at træffe en Dame her, som talte fejlrit Tysk.

Med Rytterne fulgte en Vogn med nogle elleve Alens Lægter. Og straks blev et Par Mand sat i Arbejde med at bryde nogle Sten op af Stenbroen paa begge Sider af Gangdøren, hvorefter to af Lægterne rejstes som Fanestænger med et tysk Flag paa hver. Saa kunde enhver da se, at her var tyske Officerer til Huse. Uden for Gaarden blev der baade mod Syd og Nord sat en Dragon som Vagtpost til at holde Udkig over Eggen, ikke mindst over Fjorden, da der hos de tyske Officerer var Angst for, at den danske Flaade maaske kunde vise sig.

Med Foder til Hestene gik det meget nemt. Der stod nemlig et dejligt Stykke Havre lige ind til Gaarden. Krigsaaret var som bekendt et meget frugtbart Aar. Her huggede de tyske Soldater løs til deres Heste, hvad Fader heller ikke havde noget videre imod efter Omstændighederne; men det ærgrede ham, at de vadede omtrent lige saa meget ned, som de brugte

til Hestene. Oppe i Marken stod 40 Stakke Kløverhø. Dem tog Tyskerne ogsaa. Og paa et af Udhuslofterne laa ti Traver Rugtag, som skulde have været anvendt til Tækning; men som de tyske Soldater nu slæbte ned og anvendte til Strøelse for Hestene og Leje for sig selv. Der var jo nemlig ikke ret mange af dem, som kunde være i Karlens og Pigernes Senge, som de naturligtvis straks kastede sig i. Derfor maatte Resten nøjes med at være i Halmen. Vore Karle maatte under den tyske Indkvartering tage til Takke med Høet over Kostalden som Nattelogi, og Pigerne sov paa Stuehusloftet, hvortil der var Opgang fra Køkkenet. Da siden nogle af de tyske Soldater begyndte at vise sig nærgaaende, redte de tre Piger deres Leje paa Loftslommen; saa kunde Soldaterne ikke komme derop uden Vold og Larm, og det vovede de ikke; dertil var Disciplinen for god.

Lidt efter Dragonernes Ankomst fik Fader Ordre til at stille en Befordring til Tyskernes Raadighed. Saa blev Kørehestene spændt for Fjedervognen, og Avlskarlen Kjeld Madsen kørte afsted Syd paa. Han kørte for Tyskerne i fem Dage og var saa kommet ned til Sallingsund, hvorfra han fik Lov at køre hjem. Men allerede Kl. 4 samme Dag forlangte Tyskerne en Befordring til, som skulde køre til Holstebro med en Mand, vistnok en tysk Officer. Det var Fader ked af, da han nu kun havde to Følhopper at sende, som ikke gerne maatte være ret længe borte fra deres Føl; men Officeren trøstede ham med, at Befordringen godt maatte køre lige tilbage igen, hvad dog ikke skete. Saa blev Følhopperne da spændt for Møllevognen, en pæn, stiv Vogn, hvorpaa der kunde anbringes en Age-stol. Som Kusk maatte Andenkarlen Christen Bruns-gaard fungere, som dengang vist var nitten Aar. Men

da han kom til Holstebro og skulde hjem igen, fik han Ordre til at slutte sig til et Vogntog paa elleve Vogne, som kom fra Kolding, hver belæsset med en stor Baad og forspændt med fire Heste. Det var danske Kuske, som var under Bedækning af en Officer og nogle Soldater. Da de saa havde kørt tre Mil Nord paa og var kommet ud for Vejbjerggaard, vilde Christen og Hestene dreje derned; men det blev forbudt. Da de havde kørt et lille Stykke længere, fik alle Ordre til at dreje til Venstre og køre ind til Gaarden Kjær, som er Nabogaard til Vejbjerggaard. Her blev der spændt fra, og Hestene blev bundet til et Tov, der var spændt mellem to Pæle. Derefter gik baade tyske og danske ind i Laden og lagde sig til Hvile paa nær en enkelt udstillet Vagtpost. Følhopperne var dog meget urolige, selv om Christen malkede dem, da Mælken løb af deres Yvere. Han var meget ulykkelig over hele Stillingen og kunde ikke sove, saa meget mere, som han havde hørt de andre Kuske tale om, at naar Baadene var aflæssede ved Oddesund, skulde alle Befodringer køre til Kolding. Saa fatter han tilsidst en fortvivlet Beslutning. Da Klokken var omtrent 12½ og alle sov undtagen Skildvagten, der stod noget borte, ser han først efter, at Seletøjjet er spændt godt fast paa Hestene, og derefter tager han Grimerne af dem, og de sætter straks i gungrende Galop over Markerne til Vejbjerggaard, hvortil der kun var en Fjerdingsvej. En Bæk paa fem-seks Alens Bredde skiller mellem Markerne, men den sprang de over som Hjorte, og faa Minutter efter bragede deres Hovslag hen over Gaardens Stenbro, saa Fader blev vækket og lukkede dem ind til Føllene uden at kunne forstaa, hvordan det kunde hænge sammen, at de kom hjem paa den Maade. Om Løbskkørsel kunde der jo ikke

være Tale, da Seletøjet sad fast og ordentligt paa dem.

Men ovre i Kjær fo'r Skildvagten og en Soldat til og slæbte Christen hen for den unge Officer, der spændte sin Sabel paa sig og saa i Raseri trak Sabelen af Skeden og svang den over Karlens Hoved og somme Tider satte Æggen lige paa hans Strube, saa Christen, naar han fortalte det, plejede at tilføje: »Da troede a, mit Liv havde Ende«. Og samtidig flød der en Strøm af Skældsord ud over Synderen, hvoraf han endnu som gammel Mand mindedes adskillige. Det er vist den eneste Time i Tysk, han har haft; men den var jo saa meget mere bevæget. Karlen søgte at forklare Sagen; men det viste sig umuligt at komme til Forstaaelse. Officeren var saa ophidset, at han blev ved at skælde ud i næsten et Par Timer. Saa gav han tilsidst Christen et Stød for Brystet, saa han tumlede tilbage, og derefter gik den vrede Tysker ind og sov videre. Men Christen luskede ganske stille hjem, og da han kom til Gaarden i Morgendæmringen, bankede han paa Sovekammervinduet. Fader stod saa op og fik Forklaringen paa det hele, hvorefter han sagde til Karlen: »Det var godt gjort Christen, det skal jeg aldrig glemme dig!« Da Fader imidlertid siden vilde hente sin Vogn i Kjær, var den borte, og der stod en gammel Arbejdsvogn i Stedet. Det varede næsten to Aar, inden han fandt sin Vogn igen. Da var han en Dag kørende til Lemvig og mødte saa en Mand, der kom kørende med et Læs Møllekorn. Han syntes, han kendte Vognen, og det viste sig ganske rigtig at være hans, som han nu fik tilbage. Manden hed Bent og var fra Hundskjær i Nissum. Han havde ogsaa kørt for Tyskerne, og da han kom med en Arbejdsvogn, lod de ham i Stedet spænde for Faders Mølle-

vogn; men han vidste ikke noget om, hvor Vognen var fra.

Omtrent samtidig med, at Tyskerne kom til Vejbjerggaard, kom de ogsaa til Pinen. Der var som før omtalt Familien flygtet og ikke andre tilbage end Kromanden Andreas Hansen og hans Karl Niels Karl- sen. Kort efter at Tyskerne var ankommet, tog de Kromanden og stillede ham op med Ryggen mod Stuehuset under Bevogtning af en Soldat og tvang ham til at staa saadan i flere Timer. Han var meget ulykkelig, da han hørte Køerne brøle, fordi de hverken fik Foder eller blev malkede; men endelig blev han da givet fri, og derefter tog Tyskerne Karlen og behandlede ham paa samme Maade. En anden Gang satte de Mændene i en Baad, som de saa roede lidt ud paa Sundet og lagde for Anker der, saa Mændene ikke kunde komme i Land, før Tyskerne hentede dem igen. Meningen var vist at indjage dem Skræk, for at de ikke paa en eller anden Maade skulde spionere eller hjælpe Danskerne paa den anden Side Sundet. Derovre kunde de se en lille opkastet Skanse; men de var ikke helt sikre paa, om der endnu var danske Soldater eller ikke. Natten mellem 10. og 11. Juli gik 62 tyske Soldater i Baade over Oddesund for at spejde; men da de ingen danske Tropper traf, vendte de straks tilbage. Den egentlige Overgang skete den 13. Juli.

Danskerne havde imidlertid trukket sig noget tilbage op i Thy. Men der var sendt en uforfærdet ung Mand, som hed Anders Peter Smed, ned til Sundgaarden, hvor han skulde holde Udkig med, om Tyskerne vilde sætte over Sundet, og som derfor havde en Hest staaende for hurtigt at kunne give de danske Soldater Besked. En Dag sad han inde i Krostuen og spillede Kort med Færgekarlene. Paa en Gang kommer

Pigen styrtende ind og siger: »Tyskerne er i Sundet!« Han farer straks ud og ser en Række Baade, vist en halv Snes, besat med Soldater. Paa en af dem havde man forøvrigt sat Kromanden fra Pinen forrest i Stævnen, saa han havde faaet den første Kugle, om det var kommet til Skydning. Da Smed havde set Baadene, fo'r han ud i Stalden, kastede sig paa sin Hest og red i strakt Karriere Nord paa. Det blev imidlertid bemærket af Soldaterne, som skød efter ham, saa Kuglerne peb om ham; men han lagde sig langs hen ad Hestens Ryg og red videre uden at blive ramt, saa han fik advaret de danske Soldater, der derefter drog videre Nord paa.

Kort Tid efter tog Tyskerne 34 mindre Skibe, der laa i Havn Nord for Fjorden. De fik tysk Besætning og blev lagt for Anker i Oddesund og maa sikkert være benyttet til at holde Forbindelsen mellem de to Fjordbredder vedlige.

I en Artikel i Hardsyssel Aarvog for 1910 af Falbe Hansen udtaler denne Side 201, at der vist har været slaaet Bro over Limfjorden; men dette kan jeg ikke tro, da jeg hverken har set noget saadant eller hørt Tale derom.

Østrigerne var ikke videre dygtige som Søfolk. Det var vel ogsaa Grunden til, at en Mand faldt over Bord fra et af Skibene og druknede, hvad der saa ret mærkeligt ud i smult Vande og smukt Sommervejr. Man var først begyndt at grave en Grav til ham nede ved Stranden; men saa blev han dog kørt til Humlum Kirkegaard og begravet der. Nogle Soldater bar Kisten paa deres Skuldre ind paa Kirkegaarden, og der blev affyret tre Salver over Graven. Paa denne blev der sat et Kors med Indskriften »Jakopinus«, som vel maa have været hans Navn.

De østrigske Dragoner blev kun tre Dage paa Vejbjerggaard. Derefter kom der østrig-ungarsk Infanteri i et Antal af ca. 125, deraf ca. en halv Snes Officerer, i det væsentlige de samme, som findes paa det her vedføjede Billede. Disse Tropper blev paa Gaarden i godt en Maanedstid, hvorefter i hvert Fald en Del af dem kom til Lemvig. Et Par tyske Kokke stod ved Siden af vor Kokkepige og lavede Mad til Officererne. Derfor kunde Pigerne ikke komme til at lave Mad til Folkene, og de maatte under Indkvarteringen mest leve af tør Kost. Officererne boede i Storstuen og tilgrænsende Værelser og maatte for en Del sove paa Gulvet, da der ikke kunde skaffes Senge til saa mange. De var overordentlig flinke og imødekommende, og enhver Uorden straffedes strengt. En Dag fik saaledes en Soldat Rotting i Laden og skreg højt derved, saa det hørtes over hele Gaarden. Han havde vist stjaalet. Vejbjerggaard var i den Tid Hovedkvarter der paa Egnen og Hauptmann Bauer Øverstkommanderende. Han kunde godt lide Danskerne, men ikke fordrage Prøjerne, som han hellere vilde have været i Krig med, hvad han da ogsaa kom i 1866, da han blev saaret ved Sadowa. Han sagde med et Smil, at det eneste Dansk, han havde lært, var de tre Ord: »De forbandede Tyskere«. Næsten daglig kom han ind og underholdt sig med mine Forældre, hvad han satte megen Pris paa. Det var jo nogen Familiehygge midt i Krigen.

En Dag, vi sad og spiste til Middag i et Værelse ved Siden af Køkkenet, kom Kokkepigen ind og sagde, at der var to fremmede Soldater, som vilde tale med Herren (der Herr, som Tyskerne siger om Manden). De stillede saa forskellige Krav og blev noget høj-røstede. Fader bad dem nu vente et Øjeblik og hen-

tede Hauptmann Bauer, og saa fik Piben en anden Lyd, og de fik en voldsom Skylle.

Vi havde i Krigsaaret en ung Pige i Huset fra Hvidbjerg paa Thyholm, som hed Jomfru Villadsen,

Ernst Bauer, Hauptmann

Datter af Købmand Bertel Villadsen i Hvidbjerg, senere gift med Proprietær Overgaard paa Hindsels, Moder til Direktør Overgaard hos Burmeister & Wain. Betegnelserne Frue og Frøken kom først almindelig i Brug der paa Egnen i Aarene efter Krigen. Hun havde sin Kommode staaende i Storstuen, hvor Officererne boede. Saa en Dag savnede hun Smykker, som havde ligget i Kommoden, og

fortalte det til Fader, der igen talte med Hauptmann Bauer derom. Denne lod holde Forhør over de to Oppassere, som gik Officererne til Haande, men uden Resultat. Han spurgte nu Fader om, hvor meget de bortkomne Genstande var værd, og de blev vurderede til seksotte Rigsdaler. Dem betalte Hauptmannen saa til Fader med Anmodning om at give dem til den unge Dame tilligemed en Undskyldning, »thi,« sagde han, »hvor tyske Officerer sover, maa der ikke blive noget borte.«

Andreas Hansen i Pinen havde Postkørselen mellem Struer og Odde sund, som dog naturligvis nu var ind-

stillet. Han ejede af den Grund tre Fjedervogne, og da han var bange for, at de skulde blive bortført, bad han Fader om at hjælpe sig til at faa dem kørt til hans Svoger Laust Remmer i Gudum, hvor de mentes at være i bedre Sikkerhed. Det blev ordnet paa den Maade, at Karlen Christen Brunsgaard spændte vore to Kørestude for de tre Vogne, som var bundet sammen, og saa kørte afsted med dem. Heste var det altid lidt mere risikabelt at komme paa Landevejen med, hvis man skulde møde Soldater, der havde Brug for dem. Oppe ved Gade i Humlum blev det ejendommelige Køretøj standset af en af de Vagtposter, som var opstillede rundt om paa Vejene for at kontrollere Færdselen. Der forlangtes en Passerseddel, og da Karlen ingen havde, maatte han spænde fra, medens der blev sendt Bud til Hauptmann Bauer, der straks gav den ønskede Tilladelse, og saa kom Vognene til Bestemmelsesstedet. Hjemrejsen blev lagt ad Markveje for at undgaa de tyske Poster.

Lige ved Vejbjerggaard ligger Møllebakken, hvor der før har staaet en Mølle. Da der er vid Udsigt over hele Egnen, var der her udstillet Vagtpost baade Dag og Nat. Sent en Aften noget over Sengetid raabte den vagthavende Soldat paa engang »Feuer, Feuer!« (»Ild, Ild!«). Naturligvis blev der strakt Røre blandt Officerer og Soldater. Og da Officererne kom op paa Bakken, pegte Vagten mod Øst over mod Mors paa den anden Side af Fjorden. Der var noget rødt i den lidt taagede Kimming, men da de stod og stirrede derover, viste det sig snart, at det var Maanen, der var ved at staa op, saa man kunde gaa ind igen og fortsætte den afbrudte Søvn.

Der var den Ejendommelighed ved Soldaternes Paaklædning, at de havde linnede Klude om Fødderne

i Stedet for Strømper, hvad sikkert er praktisk, da Fødderne saa er mindre udsatte for at skoldes under Marschen. De ungarske Soldater havde en anden Ejendommelighed, nemlig at deres Benklæder løb spidst til forneden. Da jeg spurgte Hauptmandens ungarske Oppasser Hans Frantz Tomaschek, som var min gode Ven, om, hvad Grunden var hertil, sagde han, at det var fordi Ungarerne havde gjort Oprør mod Kejseren. Det maa have været en populær Forklaring mellem Soldaterne, som dog ikke lyder videre sandsynlig. Foruden denne Ungarer var der kun en til af de menige Soldater, som jeg tydelig kan huske. Det var en noget kejtet Østriger, som de andre Soldater kaldte »Der Schuster« (Skomageren), og som de gjorde en Del Løjer med. Det prøvede jeg og en lidt ældre Fætter ogsaa paa; men det var nær kommet til at gaa ud over vore Rygstykker, saa vi maatte redde os ved hastig Flugt.

Som før omtalt holdt vore Piger sig paa Afstand fra de tyske Soldater. Det gjaldt dog ikke den sekstenaarige Barnepige, som blev gode Venner med en af dem og græd og jamrede, da de rejste. Men Sorgen har næppe været særlig dygtig, da der vistnok ikke siden mærkedes noget dertil. Der var dog et enkelt Tilfælde af varig Forbindelse paa Egnen. Færgegaarden Sundgaarden ejedes nemlig dengang af en Enke, som blev saa gode Venner med en østrigsk Underofficer Kraitschan, at de besluttede at gifte sig. Hun maatte dog betale 800 Kr. for at faa ham fri af Krigstjenesten. De boede sammen nogle Aar; men efterhaanden blev der mindre god Forstaaelse, saa de blev skilte, og han rejste hjem til Østrig, hvor han blev Skovfoged.

Paa Vejbjerggaard herskede eksemplarisk Orden,

hvad der hang sammen med, at Staben boede her, og at mine Forældre kunde tale Tysk. Men hist og her omkring i Gaardene forekom enkelte Tilfælde af Tyveri og Plyndring i Begyndelsen, da Folk ikke havde lært at klage. Saaledes kom tre Soldater ind paa Gaarden Stokkendal i Humlum og gav sig til at plyndre Spisekammeret. Manden Christen Dahl bebrejdede dem deres Opførsel, og da en af Soldaterne stod med en tyk Faarepølse i Haanden, greb han fat i den med det Resultat, at Pølsen gik midt over. Soldaten blev da saa vred, at han slog ham paa Ryggen med den flade Klinge, medens Børnene gav sig til at skrigе i vilden Sky, da de troede, han vilde myrde deres Fader. Men Christen Dahl var ikke mere forknytt, end at han sagde: »Slaar du, din Hund!« Og dermed endte Sagen foreløbig. Senere fortalte Dahl imidlertid det passerede til Proprietær Neergaard paa Brejnholt, der atter fortalte det til en Officer, som boede paa Brejnholt. Og da man fandt ud af, hvem de paagældende Soldater var, blev de straffede med Rotting i Brejnholts Lade. Naar disse Soldater blev saa strengt straffede, havde det Sammenhæng med, at de ogsaa havde været uforskammede paa Brejnholt. De traf Fru Neergaard ene hjemme og forlangte Fødevarer af hende; men da hun gav dem et godt Stykke saltet Flæsk, var de alligevel ikke fornøjede dermed, men kastede det tilbage til hende igen, hvad Proprietær Neergaard blev meget vred over, da han fik det at vide.

Fra Stokkendal skal jeg fortælle et morsomt Træk. De havde paa Gaarden en gammel Hest, vist paa ca. 27 Aar, som oftest stod fri paa Marken, og den de alle holdt meget af. Men saa fandt Soldaterne paa at tage Rideture paa Hesten, mere end den havde godt af, saa Christen Dahl tænkte paa at klage derover.

Inden det skete, fandt hans Drengene dog paa at forhindre det paa en anden Maade. De lagde et Tæppe over Hestens Ryg som en Slags Sadel; men neden under havde de lagt en lille Gren paa en saadan Maade, at den maatte irritere Hesten. Da saa en tysk Soldat sprang op for at ride, blev Hesten vild og satte afsted i Galop, saa Rytteren faldt af til stor Fornøjelse for Drengene, hvad de til Soldatens Ærgrelse heller ikke lagde Skjul paa. Men fra nu af ansaa Soldaterne den gamle Hest for ustyrlig, saa ingen turde ride paa den, og Drengene havde saaledes naaet deres Hensigt.

Da de tyske Tropper var kommet til Thy, forefaldt der en Dag en Episode, som var ret ubehagelig for en af Præsterne deroppe. Han kom paa en Køretur til et af de Vagthold, som var oprettede langs med Landevejene. Efter stedfunden Forhandling faar han Lov at køre videre; men idet han begynder at køre, bliver den vagthavende Officer ramt af en lille Sten, som han mente var kastet fra Præstens Vogn. Der kom en hel Sag ud heraf, hvis Enkeltheder jeg ikke husker; men den blev tilsidst forelagt Hauptmann Bauer, som forhandlede med mine Forældre derom, og jeg tror nok, det var deres Mellekomst, der gjorde, at man lod Sagen falde. Det blev, saa vidt jeg ved, ikke bestemt oplyst, hvor Stenen var kommet fra; men man antog, at den var sparket op af en af Præstens Heste.

Et andet Sammenstød med Tyskerne fik et mere alvorligt Forløb. Der var et Par stærke Brødre Jens Madsen og Christen Madsen fra Resen, som en Aften var kommet sammen med et Par tyske Soldater. De havde vistnok først drukket sammen paa en Beværtning i Struer; men derefter kom de i et saa voldsomt Slagsmaal nede paa Hundsballe Strand i

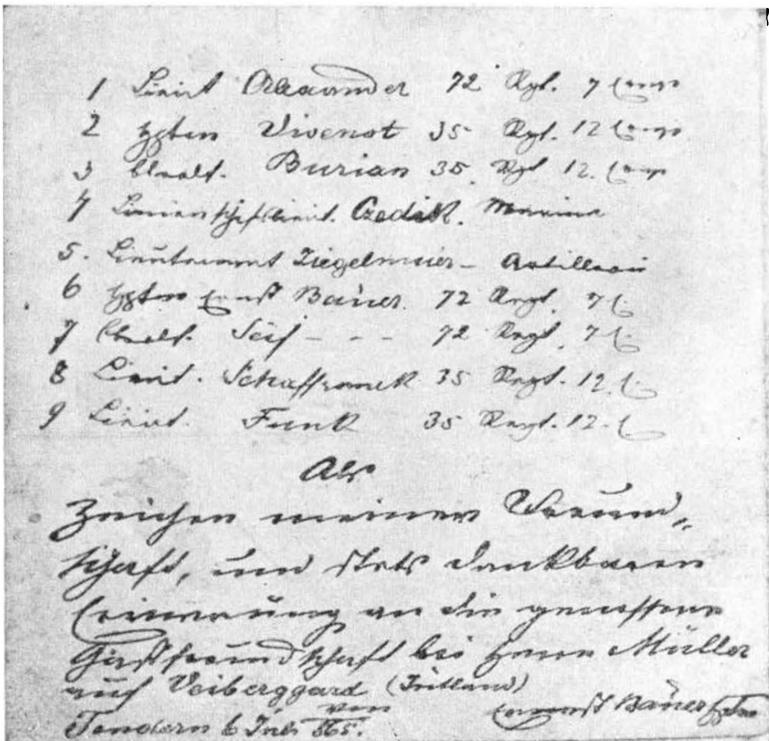
Gimsing, at den ene Soldat var halvdød af Mishandlingen. Da der saa blev foretaget Efterforskninger fra Tyskernes Side efter Gerningsmanden, fandt man noget, han havde tabt, vistnok en Tegnebog, og fik derved opklaret, hvem det var. Den skyldige flygtede

op til sin Moder Ane Kroer¹⁾ i Resen, og det blev fortalt, at der to Gange blev sendt Patruljer op for at fange ham, og at han den første Gang skjulte sig i Bagerovnen og den anden Gang flygtede ud af Bagdøren, da Tyskerne nærmede sig Huset, uden at de saa det. Han skjulte sig saa ude i den store Klosterhede, indtil Fjenden var ude af Landet.

¹⁾ Dette Tilnavn stammer fra, at hun før havde boet i Resen Kro.

Den anden Broder, der var Smed, blev derimod fanget og sad bl. a. i fire Dage arresteret i et Hønseshus paa Strandbjerggaard. Om han fik nogen Straf derudover, ved jeg ikke; men han blev truet paa forskellig Maade, f. Eks. trukket ud, som om han skulde

skydes, maaske for at faa ham til at skaffe Broderen tilveje. Da Tropperne drog bort, tog de ham med sig lige til Kolding; men der blev han saa endelig givet fri, da det viste sig, at den mishandlede Soldat overlevede Ulykken.

Medfølgende Billede af ni østrigske Officerer er sandsynligvis fotograferet i Tønder i Juli 1865 og er dernæst sendt til Fader af Hauptmann Bauer. Disse

Officerer har sikkert alle — i hvert Fald noget af Tiden — ligget paa Vejbjerggaard. Bauer har saa skrevet forskellige Oplysninger paa Fotografiet. De enkelte Officerer er betegnede med Tal fra 1—9. Nedenunder staar: Kommandoen fra Lemvig (Jylland) Felttoget 1864.

Paa Bagsiden staar saa de forskellige Navne og en Tilskrift, nemlig:

1. Løjtnant Alexander, 72. Regiment, 7. Kompagni;
2. Kaptajn Vivenot, 35. Regiment, 12. Kompagni; 3. Overløjtnant Burian, 35. Regiment, 12. Kompagni; 4. Linieskibsløjtnant Czedik, Marinen; 6. Kaptajn Ernst Bauer, 72. Regiment, 7. Kompagni; 7. Overløjtnant Seif, 72. Regiment, 7. Kompagni; 8. Løjtnant Schaf-femek, 35. Regiment, 12. Kompagni; 9. Løjtnant Funk, 35. Regiment, 12. Kompagni.

Som

Tegn paa mit Venskab og stedse taknemmelige Erin-dring om den nydte Gæstfrihed hos Hr. Møller paa Vejbjerggaard (Jylland)

fra

Tønder, 6. Juli 1865.

Ernst Bauer, Kaptajn.

BERIGTIGELSER TIL C. MØLLER: BORBJERG SOGNS HISTORIE

(Hardsyssels Aarbog 1928 og 1929)

Af Stephen W. Christensen.

Efter at C. Møllers Skildring af Borbjerg Sogns Historie er optaget i Hardsyssels Aarbog er der fremkommet en saa stærk Kritik af Optagelsen og paavist saa store historiske Mangler, adskillige graverende Urigtigheder samt en vis tendensiøs Ensidighed i Fremstillingen, saa Bestyrelsen for historisk Samfund har fundet sig moralsk forpligtet til at foretage det usædvanlige Skridt at lade optage en Berigtigelse af Fremstillingen i Aarbogen. Optagelsen maa nemlig betragtes som en beklagelig Fejltagelse, begrundet i Mangel paa lokalt Kendskab til Borbjerg Sogn hos det daværende Redaktionsudvalg, som antog Afhandlingen. De øvrige Bestyrelsesmedlemmer har intet Kendskab haft til Forfatterens Manuskript før Trykningen.

Dette mindre behagelige Hverv, at udarbejde en saadan Berigtigelse, blev af den øvrige Bestyrelse overdraget undertegnede, der ansaas for at være den eneste inden for Bestyrelsen, der havde det nødvendige Kendskab til Borbjerg Sogn.

Alle Fejl og Mangler kan selvfølgelig ikke fremdrages i en forholdsvis kort Berigtigelse; men kun

det væsentlige skal paapeges for at bevise Berigtigelsens Nødvendighed og Berettigelse.

Hvad Borbjerg Sogns Historie, som den er udkommet i Bogform, indeholder mere end det, der er optaget i Aarbogen, er selvfølgelig den herværende Berigtigelse uvedkommende.

Efter Indledningen følger et Afsnit med Overskriften: »Borbjerg Sogn«. Herunder vilde det have været naturligt, om Forfatteren havde begyndt med en Forklaring til Navnet »Borbjerg« og noget om Sognets Topografi.¹⁾ Arkivar O. Nielsen giver følgende Forklaring til Navnet: »1340 skrives Navnet »Borthbjerg«. Borth betyder Kant, Rand og har sin Forklaring af den mærkelige bratte Side, som Kirkegaarden har ned imod Engen, hvor der i gammel Tid har været Vand. Bordbjerg betyder Bakken med den skarpe Kant og bør ikke skrives Borbjerg uden »d«.

Forf. begynder med Udsigten fra Kirkebakken. Denne Udsigt er vel storslaet og smuk — nok en Beskrivelse værd, men giver dog ingen Oversigt over Sognet, hvoraf man kun ser en mindre Del fra Kirkebakken. En topografisk Oversigt over Sognet kan den derfor ikke erstatte.

Bogens første Billede er fra Kirkebakken, men er forkert angivet, idet Billedet ikke viser Udsigten fra Kirkebakken, men omvendt, imod Kirkebakken fra »Gejbjerg«, og derfor er det ogsaa forkert, naar der Side 4 anføres, at »paa Billedet ses nogle Gravhøje, som man kan se fra Kirkebakken.«

De faa Linier, som Forfatteren ellers skriver om

¹⁾ Areal 7968 ha (357 Td. Hartkorn, deraf 5060 ha Ager og Eng, 273 ha Mose, 1488 ha Hede og Lyngbakker, 39 ha Vandarealer og 906 ha Skov, deraf 748 ha Statsplantage under Feldborg Skovdistrikt.

Sognets talrige Gravhøje (langt den overvejende Del er fra Stenalderen, selv om mange ogsaa indeholder Begravelser fra Bronzealderen oven over Stenaldergravene) er forkert fra først til sidst. Trap angiver ca. 200 Høje, Forf. 150. Over 180 kan endnu paavises i Marken. 40 Gravhøje i en Lavning vilde sikkert være en arkæologisk Mærkværdighed, da Højene som Regel ligger højt i Landskabet. O. Nielsen skriver heller ikke: »i en Lavning«, men paa begge Sider af en Lavning. Det er daarligt Sprog, naar Forf. skriver: »Den bekendte Række af Gravhøje, der gaar gennem Sognet fra Viborg til Vesterhavet.«

At anføre den lille Bæk, Kirkebækken, som Bevis for at Limfjorden har gaaet op til Libergren, er meningsløst, da Bækken har sit Udspring fra Bakkernes mange Kildevæld.

Derefter gaar Forf. over til i 15 smaa Afsnit, hver med sin Overskrift, at fortælle om »Jordens Forskellighed«, »Beboelserne« m. m. Det har vel været Forf.s Mening derigennem at give et Billede af Livet i Borbjerg i den svundne Tid. Men det er desværre ikke lykkedes særlig godt. Der er meget lidt i det, der har historisk Interesse, og Læserne faar intet troværdigt Billede af Livet i Borbjerg i ældre Tider. Ingen, der har gennemlevet det meste af nævnte Tidsrum i Borbjerg, kan genkende disse Skildringer.

Under Afsnittet »Mundheld« gengives kun tre, og disse er tilmed ikke almindelig kendt eller brugt i Borbjerg. Der kunde være anført en Mængde og deraf nogle med Hjemstavnsret i Sognet; disse har jo dog særlig Interesse i denne Forbindelse.

Billedet af den hellige Kilde i Kielsmark¹⁾ er en ren og skær Film. Stedet for Kildens Beliggenhed kendes

¹⁾ 1588 Kielsmarck.

ikke, og Forf. burde have vist saa megen Respekt for eget Arbejde (B. S. H.), at han ikke havde sat dette Billede i Sognebogen. Hvad Forf. forøvrigt skriver om Kildebesøg, er fri Fantasi.

Sagnet om Borbjerg Kirke fortælles i tre Variationer; da Indholdet til Dels er det samme, virker det nærmest som Gentagelser, af hvilke der forøvrigt findes alt for mange i Bogen.

Sagnet fra Ryde Præstegaard¹⁾ er for det første intet Sagn, men en oplevet Begivenhed, skildret af Pastor Hjelmcrone, og har for det andet ikke anden Interesse, end at det viser, Pastoren ikke har været helt upaavirket af Datidens Overtro. Naar der i samme Stykke nævnes, at »1819 skiltes Annekset Ryde fra Borbjerg«, er det forkert. Adskillelsen skete først 1831.

Under Omtalen af Mensalgaarden, den ældre Præstegaard, skrives der: »Indtil Aar 1400 boede Præsterne til Borbjerg i den Gaard i Borbjerg By, som nu er Præstekaldets Anneksgaard²⁾). Otte Linier længere nede paa samme Side staar: »Aaret 1500 blev Borbjerg Holmgaard af Prior Oluf Nielsen given Præsterne i Borbjerg ad mensam; men Præsterne vedblev endnu en Tidlang at bo i Gaarden i Borbjerg (Mensalgaarden)«. Endelig skrives Side 44: »Kan man altsaa ikke bestemt afgøre, om Præsterne har boet i Mensalgaarden, ved man i alt Fald, at den har været Enkesæde.« Det er en ret original Maade at skrive Historie paa.

Borbjerg Holmgaard, den nuværende Præstegaard

¹⁾ Fra 1751.

²⁾ Præstegaarden har ingen Anneksgaard. Gaarden blev solgt 1851 for 500 Rgd. og en aarlig Ydelse af 3 Tdr. Rug. Denne Ydelse afløstes 1921.

gives der en udførlig Beskrivelse af; men det er ikke altid let for Læserne at finde sig til Rette i Beskrivelsen. Side 47 skrives saaledes: »Værelserne var betrukne med tykt Papir, malede i Olie med Figurer i Legemsstørrelse. Alle Lofterne var paa samme Maade malede med Oliemaling, som e n d n u i Salen var ret velbevarede.«

Dette »endnu« trænger til at tidsfæstes, hvis man skal forstaa Meningen. Ligeledes Side 51: »Fæhuset var i hans Tid faldefærdigt; det blev nedbrudt og det n u v æ r e n d e Fæhus opbygget 1836.« Lidt længere nede paa samme Side læser man med Forbavselse: »Aaret 1841 blev Ladegaarden (altsaa ogsaa Fæhuset) ombygget i dens n u v æ r e n d e Skikkelse.« Det virkelige nuværende Fæhus blev endelig bygget 1908.

Forf.s Fremstilling af Borbjerg Kirkes Bygningshistorie afviger en Del fra Nationalmuseets. Læseren gør dog sikkert klogt i at holde sig til Museets Fremstilling, f. Eks. Traps 4. Udg. VIII 139, hvis man vil søge paalidelige Oplysninger om Borbjerg Kirke, og man undgaar ogsaa derved at skulle gennemrode en Masse Fyldekalk for at finde det historiske Stof. Naar der saaledes skrives om Begravelseshvælvingen under Koret: »Nedgangen, som var under Alterbordet, er i Pastor Gjølby's Tid¹⁾ blevet tilmuret,« saa ved Forf. dog godt, at der er Adgang endnu. Han har selv sammen med undertegnede aflagt Besøg dernede.

Da Prædikestolen blev restavreret, satté Maleren indvendig i denne følgende Inskription: »Ano 1913. Kirkens Indre har i de sidste 3 Aar gennemgaaet væsentlige Forandringer, nyt Gulv, tidlg. Mursten, nye Stolestader, tidlg. lukkede. Loftet malet og dekoreret for at undgaa en Beklædning af de gamle Egebjæl-

¹⁾ 1821—32.

ker. Dette til Eksempel og Amindelse for andre Kirkeejere — Værger.⚡¹⁾

Om Kirkens Altertavle fortælles efter Dr. Beckett; men mærkelig nok meddeles der intet om, at Altertavlen blev underkastet en grundig Restaurering 1926 af Nationalmuseet ved N. Termansen (iflg. Inskription²⁾) paa Altertavlens Bagside). Billedet Side 59 viser dog Altertavlen i dens nuværende Skikkelse.

Istandsættelsen forandrede ikke Altertavlens ydre Form synderlig; men ved Opmalingen blev Farverne afstemte efter Alabastrelieffernes oprindelige, sarte Farver. Alterbordsforsiden (den gamle Altertavle) blev præserveret og belagt med Bladguld, hvilket anses for forsvarligt, da den er en Kopi i Træ af de gamle drevne Metaltavler. Arbejdets Udførelse kostede ca. 8000 Kr., hvoraf Sognet betalte den ene Halvdel, medens den anden Halvdel betaltes af Nationalmuseet med Støtte fra Carlsbergfondet. Kirkens Lysekroner er skænket af Thomas Bøgild 1913.

Hogager Distriktskirke har ikke Vedligeholdelse sammen med Borbjerg Kirke, som ejes af Sogneboerne i Sameje, medens Hogager Kirke er selvejende. Bygmester Bentsen var ikke fra Svendborg, men fra Vallekilde.

Det personalhistoriske Stof i Præsterækken er ret planløst, for nogle Præsters Vedkommende gives der udførlige Oplysninger, for andre næsten ingen. Side 70 anfører Forf. en Fortegnelse over Præsterne før Reformationen — efter en Tavle, som findes i Borbjerg Kirke. Efter Sigende mangler der en Præst i

¹⁾ Malerarbejdet udførtes af H. Munck, Vallekilde, under Konservator N. Termansens Ledelse 1911.

²⁾ Istandsæt 1926 under Nationalmuseet ved Konservator Niels Termansen.

Rækken; det er formodentlig den Hr. Niels (1378), som omtales i »Hjerm-Gindings Herreder«, Side 384. I Pastor Hjelmcrones Optegnelser findes en Bemærkning om, at der i Tiden fra 1363 og indtil 1766 har været seks Kapellaner, hvoraf han nævner de fem ved Navn, medens Forf. kun nævner tre. Hvorfor han ikke har nævnt de to Kapellaner — Søren Scandorf og Bertel Kierulf — der dog begge var ansat i Hjelmcrones Tid, er ikke let at forstaa, da han ofte benytter Pastor Hjelmcrones Optegnelser.

Mærkelig nok har Forf. efter Oluf Nielsen angivet Aarstallet for Hjelmcrones Faders Optagelse i Adelen til 1751, medens Hjelmcrones egen Beretning (og Trap) har Aaret 1757.

Om Knud Poulsen skrives meget udførlig og ikke uden Grund, da han er en interessant historisk Skikkelse. Læseren faar Billedet af en virksom og meget myndig Mand; men naar Forf. tillægger ham Egen-skaben elskelig, turde det være et stort Spørgsmaal. Det fremgaar jo af de historiske Oplysninger, at han stadig laa i Strid med Sognebeboerne og førte flere langvarige Processer. Det forekommer ogsaa at være et stift Stykke, at en Præst føler sig nødsaget til paa Hjerm Herreds Ting at væрге sig mod Beskyldning for at have foretaget en hemmelig Begravelse i Borbjerg Kirkes Gravhvælving. Han har sikkert været mere frygtet end elsket.

Under Omtalen af Pastor M. Nielsen Schmidt indtager de anførte Prædikener en uforholdsmæssig stor Plads.

Om Pastor J. V. Bloch burde der derimod være fremskaffet Oplysninger om den »store Mængde Arbejder om Kirke og Skolevæsen«, som han har skrevet. Her findes anført, at Embedet her »omfattede

den Gang baade Børbjerg og Handbjerg.« Denne Bemærkning tjener ikke Forf. til Ære som Historiker, da disse Embeder aldrig har hørt sammen.

Side 84 handler næsten udelukkende om Digteren H. C. Andersens Konfirmationsbetragtninger, som intet har med Børbjerg Sogns Historie at gøre. Det samme gælder for Resten alt det, der fortælles om Seminarieforstander Madsen, Jellinge, selv om man forstaar, at Forf. gerne vil skrive om sin gamle Lærer.

Der var sikkert mange af Aarbogens Læsere, der fandt det mærkeligt, at anden Del af »Børbjerg Sogns Historie« begyndte med en ny Omtale af Magister M. N. Schmidt, der var omtalt ret udførlig i første Del under Sognepræsterne. Det mærkeligste er næsten Forf. Begrundelse derfor; den lyder nemlig saaledes: »Naar jeg udførlig har samlet og skrevet om denne Mand, da er det ikke alene, fordi han var en meget lærd Præst og en alvorlig og ydmyg Kristen; men ogsaa fordi han var et ædelt Menneske.« Disse Grunde for Gentagelsen er næppe helt troværdige, da Pastor Schmidt jo dog ikke er blevet mere lærd, mere alvorlig og ydmyg Kristen eller ædlere Menneske siden første Del er skreven; saa der maa være andre unævnte Grunde til at fremhæve ham saa stærkt frem for de andre Præster. Nogen Overdrivelse er der ogsaa i Skildringen, f. Eks. naar der skrives: »Af hans bibelske Sange gik adskillige over i Salmebogen, bl. a. Nr. 192 og 494.« Der er kun de samme to. I første Del lader Forf. Pastor M. N. Schmidt dø 1839, medens det i anden Del oplyses efter Kirkebogen i Ølsted, at han døde 1840.

Om Børbjerg Sogns første Degn og Skoleholder Christen Madsen skrives der Side 16: »Efter Børbjerg

og Ryde Sognes Kirkebøger at dømme har han ikke boet i disse Sogne før 1670. Han maa dog ikke have boet langt derfra, eftersom han hentede sin Hustru fra Anneks sognet Ryde.« For Læseren virker dette ikke overbevisende, og for sin egen Skyld burde Forf. have undladt den Slags historiske Beviser. Om Christen Madsens Hustru skrives: »Maren Pedersdatter, der er født 1645 eller 50, d. ca. 1699«. Dette er temmelig ubestemmelig Historie, hvilket ogsaa gælder om følgende: »I de Tider var det ikke sjældent, at de gav dem Navn efter Sognet. Christen Madsen blev kaldt for Borbjerg, ligesom hans Eftermand i Kaldet Christophersen blev kaldt Ølby.« Uden Spor af Oplysninger om, at Manden har haft Forbindelse med Ølby Sogn, er det ikke ret indlysende, hvorfor han blev kaldt Ølby. Side 17 kaldes Skolemester Christophersen — Christen Rudolphsen (Ølby); men der gives ingen Forklaring til Navneforandringen.

Lærerrækken sluttes med følgende: »De fire sidste Lærere i Borbjerg omtales mere udførlig i det efterfølgende.« Og saa følger der en udførlig Omtale af Ole Vestergaard, Holger Jensen Schou, Christian Mathiesen Christensen og Christian Frederik Eberhard Møller Christensen. Man bliver unægtelig noget forbavset over, at Møller regner sig for den sidste Lærer i Borbjerg, da det jo dog er en officiel Kendsgerning, at Embedet ikke er nedlagt, og at efter Lærer Møllers Afgang 1925 blev Lærer J. V. Isachsen fra St. Ramsing i Salling — tidligere Andenlærer i Borbjerg — kaldet hertil som Førstelærer. Dette er en af de mange Fortielser, som lokal-kendte Læsere stadig finder Spor af i anden Del af B. S. H., og som i en offentlig Kritik ikke med Urette er blevet kaldt anden Dels værste Fejl.

I Fortegnelsen over Borbjerg Skoles Andenlærere burde Forf. have gjort sig den Smule Umage at anføre Aarstallene for hver Lærers Til- og Afgang. Dette gælder forøvrigt for alle Skolers Vedkommende i Sognet.

Under »Trabjerg Skole« nævnes som den første eks. Lærer Christen Laursen; han hed Lauridsen, og det er ikke rigtigt, at han 1876 blev forflyttet til Fræer Skole, det var derimod til Gudum østre Skole, og først 1881 flyttede han til Fræer. Blandt Andenlærerne mangler Morten Larsen, der nu er Førstelærer i Mejrup. Han kom til Trabjerg efter Tage Madsen.

Under »Saustrup Skole« gør Forf. sig atter skyldig i en tendensløs Fortielse. Om Lærer I. M. Iversen skrives nemlig: »Constitueret 1. April 1916 og fast ansat 1. Marts 1917, Afsked 1. Oktober 1921«. Forf. nævner slet ikke i B. S. H. Saustrup Drengehjem¹⁾, der blev grundlagt af Lærer Iversen 1918. Og det bør ikke forties, at naar han søgte sin Afsked 1921, var det for at ofre Drengehjemmet al sin Tid.

Den eneste Tidsangivelse under Hvam Skole er angaaende Lærer Nielsens Død, der angives i 1928 som sket for en 7—8 Aar siden. Han døde 1918.

Under Omtalen af Borbjerg Sogns Tiender burde Forf. have anført, at disse afløstes 1913, Kirketienden med en Afløsningssum paa 34,315 Kr., deraf henlagdes til Kirkens Vedligeholdelse 34,000 Kr. Præstetiendens Afløsningssum var 59,690 Kr.

»Borbjerg Sogns gamle Gaarde« begynder Forf. med Omtale af Herregaarden »Trabjerg«,²⁾ som i det

¹⁾ Hjemmet omtales dog baade i Traps »Danmark« og Daniel Bruuns »Danmark, Land og Folk«.

²⁾ Thrabiergh tilhørte 1231 Kongefamilien.

16. og 17. Aarhundrede tilhørte en Slægt, hvoraf en Del førte Navnet Hvid. Forf. gør sig ualmindelig Umage for at bevise denne Families Slægtskab med Hvidernes berømte Slægt. Beklagelig nok for Forf. lykkes det ham ikke; han maa opgive Forsøget og gør det med følgende Hjertesuk: »Om de stammer fra den berømte Hvidslægt paa Erik Ejegods Tid, kan ikke bestemt paavises, dog er det ikke helt udelukket. Hvis saa var, vilde det være en sjælden Ære for vort Sogn, om vi gennem denne Slægt i Trabjerg stod i Slægtsforhold til Absalon, Esbern Snare, Anders Suneson, Marsk Stig, Jakob Erlandsen og Jens Grand o. fl.« Der er sikkert ikke ret mange i Borbjerg, der føler sig særlig skuffet i den Anledning, det vilde jo dog i allerheldigste Tilfælde blive af den Slags Slægtsforhold, om hvilke man siger: »De' æ' nøj' laant ud'«.

Den sidste af Hvidslægten, Forf. omtaler, er Fru Karen Nielsdatter. Om hende skriver han til Slut: »Hun blev meget gammel.« Det ser unægtelig saaledes ud. Der fortælles nemlig, at hun boede i Søndergaard i Trabjerg 1711, og da Fru Karens Fader, Niels Andersen døde før 1557 har hun altsaa været mindst 154 Aar (1711). Det vilde have været meget interessant at have faaet fuldt oplyst, hvor gammel hun i det hele blev. Hvis Forf.s Angivelse holder Stik, er hun sandsynligvis Danmarks ældste Menneske i den historiske Tid. O. Nielsen skriver i Hjern-Ginding Herreders Beskrivelse S. 170: »Af et Tingsvidne af 1711 ses det, at Fru Karen h a r b o e t i Søndergaard i Trabjerg.« Det er jo dog ikke det samme som at skrive: »H u n b o e d e r 1 7 1 1.«

Om Herregaarde i Sognet skriver forøvrigt Pastor Hjelmcrone i sin Beretning fra 1766: »For nærværende Tid er ingen Herre- eller Sædegaarde; men før

den Tid var fire, nemlig Søndergaard i Trabjerg, St. Hesel, Borbjerg Holmgaard og Risum. Vel har de været smaa, men dog tiende- og skattefri, saasom de var beboede af adelige, der havde eller rettere tiltog sig saadanne Rettigheder for de Gaarde, de selv boede paa.«

I Slutningen af Omtalen af »Herregaarden Trabjerg« bruger Forf. Navnet Trabjerggaard i Stedet for Trabjerg; dette er historisk set utilladeligt. I de ældre Kilder forekommer Navnet Trabjerggaard ikke, selv ved Ejerskifte 1803 og 1841 benyttes det ikke, saa det er sikkert af forholdsvis ny Dato. Derimod nævnes tidlig og ofte Søndergaard i Trabjerg. Under Omtale af den nuværende Trabjerggaard burde der være meddelt, hvem Mads Nikolaisen solgte Gaarden til, og hvem der nu ejer den.¹⁾

Under »Søndergaard« burde der være meddelt, at der nu findes to Gaarde med Navnet Søndergaard; men den ene nævnes slet ikke, skønt en af dens Ejere dog omtales Side 69, nemlig Houmark Christensen, om hvem det meget kort hedder: »Houmark Christensen boede jo i Trabjerg. Jeg ved ej, hvornaar han er død.« Det vilde dog have været uhyre let at nævne, hvor han boede, og hvornaar han døde, da det staar at læse paa hans Gravminde paa Borbjerg Kirkegaard.

Side 62 skrives om Bjerregaard: »Jens Madsen, Bjerregaard, f. 1830, død 1882, gift med Kirsten.²⁾ Niels Madsen, Bjerregaard, gift med Andrea.³⁾ Det er en sjusket Maade at skrive Personalhistorie paa kun at anføre Fornavn, naar Efternavn let kunde findes.

Side 71 faar man to Gange gentaget, hvem der har ejet St. Hesel de sidste hundrede Aar.

¹⁾ Emil Clemmensen.

²⁾ født Christensen.

³⁾ Jeppa Andrea Andersen.

Om Jakob Rostrup, der nogen Tid holdt Hus i Abildholt, kan der være Grund til at skrive noget mere end det lidet, Forf. meddeler. Jakob Rostrup var en berømt eller berygtet Adelsmand; han opbyggede 1570 Lergrav i Aulum meget flot, men blev maa-ske af den Grund forarmet og solgte omkring 1580 Lergrav, hvorefter han en Tid boede paa Abildholt; men senest 1588 er han rejst derfra — ud i Verden paa Eventyr. I England og Nederlandene forsøgte han ved at udgive sig for dansk Gesandt at skaffe sig Penge. I 1593 optraadte han som Sørøver i Kattogat, hvor han bemægtigede sig tre Skibe, hvis Besætning, ialt 27 Mand han lod kaste over Bord. Han blev grebet og henrettet 1594. Dette stemmer ikke godt sammen med Forf.s Bemærkning Side 73: »Abildholts Glansperiode var nok i salig¹⁾ Jacob Rostrups Tid«.

Side 74 skrives om Vindfælder i Kilsmark Skov. O. Nielsen skriver nemlig Side 164 i H. G. H. B.: »Lensregnskaber fra 1634 tales endnu om Vindfælder i Kilsmark Skov«. Men det blev vor Tid forbeholdt at se Vindfælder anført som Bevis paa godt Jagtterræn, hvilket er en ret original Tanke.

Under »Borbjerggaard« møder man rigtig Forf.s tendensiøse Skrivemaade. Først skrives: »En af de første Ejere efter 1801 er den senere saa kendte Anders Jensen fra Vejby i Salling.« Af det, der anføres om samme Anders Jensen, kan man ikke se, at han er blevet særlig kendt ud over Privatlivets Grænser, og naar Forf. anfører Pastor Schæffers Forholdsattest (Skrifteseddel) som Bevis for, at Anders Jensen har været et dygtigt ungt Menneske, saa er dette noget Nonsens. Attesten siger jo kun, at »han har

¹⁾ salig i ældre Tid blot = afdød (Red. Anm.).

ført et stille og anstændigt Levned, saa der er ikke noget vitterligt, der kan forbyde ham Adgang til Herrens Bord.«

Omtalen af Borbjerg Mølle er et godt Bevis paa, hvorledes Forf. kan skrive hele Afsnit uden at anføre Aarstal; men det er tillige et Bevis paa, at Paalideligheden lider derved. Efter at have skrevet: »Langt tilbage i Tiden har den været under Ribe Bispestol, senere hørte den under Langtind,« burde der være tilføjet: »Sidst kom den under Rydhave, før den gik over til Selvejre.« Kammerherre, Stiftamtmand Niels Schested til Rydhave, Vinderupgaard, Stubbergaard og Strande Sælger og Husbond og Søren Sørensen som fratrædende Fæster solgte og tilskødede Borbjerg Mølle til Just Thorning fra Sevel for 3000 Rdl. 1801. Om Just Thorning skriver Forf.: »Han blev valgt ind som Sogneforstander.« Dette kan ikke være rigtigt, da Thorning døde 1838, og Sogneforstanderskabet først blev indført 1841. Ligeledes er det forkert, at Thorning solgte Møllen til Skjærlund Damgaard. Damgaard købte nemlig først Møllen ca. et halvt Aar efter Thornings Død¹⁾ af Skifteretten. Købesummen var da 4000 Rdl.

Med Omtale af Gaarden Libergren slutter Borbjerg Sogns Historie, som den er optaget i Hardsyssels Aarbog. Som Sognehistorien foreligger i Aarbogen er den særlig en Skildring af Sognets tidligere Præster og Lærere med Kirke, Præstegaard, Skole og hvad andet, der til Embederne hører, medens Sognet med dets Hundreder af Hjem (408) og disses 2176²⁾ Beboere skildres meget lidt, og det er dog nu engang

¹⁾ Ved om Aftenen at gaa hjem fra Sevel fo'r han vild og blev fundet død i Sneen d. 19. Februar 1838.

²⁾ 1925.

saadant, at det ikke er de skiftende Embedsmænd, men endnu mere de Hundreder af Hjem og deres Beboere, der former Sognets Historie.

Skildringen burde ikke være kaldt Borbjerg Sogns Historie; som Sognebeskrivelse er den for upaalidelig og ufuldstændig, store Dele af Sognet er slet ikke nævnt, f. Eks. Tingedal (40 Ejendomme), Bøgild (15 Ejendomme) og Risum (12 Ejendomme), hvor der findes en af Sognets største, gamle Slægtsgaarde.¹⁾ I Saustrup nævnes kun Skolen; — ikke Missionshuset, ja ikke engang Saustrup gamle Vandmølle, der allerede fandtes 1610 og først blev nedlagt 1915, er omtalt.

Den personalhistoriske Del er alt for meget præget af Forfatterens personlige Sympati og Antipati, baa- de i det, der er skrevet, og ikke mindst ved, hvad der forties.

Ovenstaaende Imødegaaelse maa staa for Hr. St. W. Christensens egen Regning, idet vi ikke kan godkende alle de gjorte Indvendinger og flere Steder finder Tonen unødvendig skarp. Red.

¹⁾ Risumgaard, en jordegen Bondegaard, blev 1593 af Kro- nen forlenet til Chrf. Parsberg (Trap).

NAVNE- OG SAGLISTE

(a. d. Tr. = anklaget, dømt for Trolddom).

A.

Aabygetoft, 31.
Aarsgøde (Tægt), 24 f.
Agre, 26 f., 32 f.
Aktieplantage, Ulfborg, 8.
Anders Munk i Resen, a. d. Tr.
71 ff.
Andersen, Peder Chr., Gaard-
ejer i Opstrup, 11.
Ane Lauridsdr. i Borris, a. d.
Tr. 99 f.
Ane Nielsdr Povls i Vogn-
bjerg, Snebjerg S., a. Tr.,
95.
Ane Pedersdr. i Debelmose,
Borris S., a. Tr., 102 f.
Ane Sørensdtr. i Trabjerg, a.
d. Tr., 97 f.
Anna Jørgensdr. i Oddum,
a. Tr., 92 f.
Anna Staffensdr. i Lundsby,
Oddum S., a. Tr., 89, 92.
Anna Thamis Jensens i Gjed-
bjerg, a. Tr., 69.
Apelone Niskone i Oddum, a.
Tr., 92.

B.

Bagge, Peder Pedersen, til
Søgaard i Husby S., 110.

Bauer, Ernst, østrigsk Kap-
tajn, 125, Bill. 126, 131, 133.
Birgitte Mikkelsdr. i Tran-
dum Skovby, a. Tr., 72.
Borbjerggaard, 146.
Borbjerg Kirke, 138 f.
Borbjerg Mølle, 147.
Brunsgaard, Christen, Karl
paa Vejbjerggaard, 120 f.
Bøvling, 58.

C.

Christensen, J. C., Folktings-
mand, Minister, 15, 18.
Christen Nielsen i Vaade, a.
Tr., 76 ff.

D.

Dahl, Sidsel, 1.
Dines Sørensen i Alslev, a. d.
Tr., 69.
Dragoner, danske, 117.
Dragoner, østrigske, 125.
Dybkjær, Christiane, 13.
Dyekær, Stadil S., 13.

E.

Else Offersdr. Langes i Hol-
stebro, a. Tr., 82 f.
Enge, 23, 35.

Erik Spill i Holstebro, a. Tr.,
104.

F.

Fald (Skifte), 24, 26 f.
Fiskeri, 63 f.
Flynder S., 60 f.
Forpløjning, 28.
Forte, 50.
Fællesskab, 21 ff.

G.

Gammeljord, 54.
Geologi, 5.
Gertrud Sørensdr. Scholder i
Resen, a. d. Tr., 71.
Gottrup, Jens, Humlum, 116 f.
Graversgaard i Stadil S., 11.
Gravhøje, 128.
Gudum S., 35.

H.

Hansen, Andreas, Kromand i
»Pinen« v. Oddesund, 118,
123 f., 126.
Harboør, 58 ff.
Havgaard (Lykke), 51.
Heder, 44 ff.
Historisk Samfund f. Ringkø-
bing Amt, 15, Omsl.
Hjelmcrone, Sognepræst i
Borbjerg, 137.
Hjemstavnslære, 6.
Hogager Distriktskirke, 139.
Holmgaard, Borbjerg Præste-
gaard, 137 f.
Hvideslægten, 144.

J.

Jahan Hvidsdr. i Oddum, a.
d. Tr., 89 f.

Juel, Iver, til Villestrup, Lens-
mand paa Bøvling, 86.
Juel, Kjeld, til Stubbergaard,
77.

K.

Kalundborgske Reces, 67.
Karen Thamisdtr. i Timling,
a. Tr., 83 ff.
Kirk, Ole, Gaardejer, stæn-
derdeputeret, 13, 15.
Kirsten Lauridskone i Gyris,
a. Tr., 93 f.
Kirsten Mikkels i Rabjerg, a.
Tr., 99.
Kirsten Pedersdr. Kræmmers
i Holstebro, a. Tr., 82.
Kirsten Staffensdr. i Lundsby,
Oddum S., a. Tr., 89, 92.
Krag, Niels, til Agerkrog,
Lensmand paa Åsmild Klo-
ster, 90.
Krat, 52.
Kristian IV's Frdg. om heml.
Kunster, 69 f., 74.

L.

Landboforening, Ulfborg-Hind
Hrdrs., 15.
Lars Nielsen i Bindesbøl, 89,
91.
Lauridsen, Bertel, Præst i Se-
vel, 72 f., 76.
Libergren, Gaard i Borbjerg,
147.
Lykke (Havgaard), 51.

M.

Madsen, Christen, Degn i Bor-
bjerg, 141 f.
Madsen, Kjeld, Avlskarl paa
Vejbjerggd., 120.

Madsen, Jens og Christen, Resen, 130 f.

»Malleus maleficarum« (Heksehammen), 66.

Maren Christens i Oddum, a. d. Tr., 89 ff.

Maren Christensdr. i Bederholm, a. Tr., 76 ff.

Maren Jensdr. Boes i Ørum, a. d. Tr., 71.

Maren Nielsdr. Kneppis i Tastum, a. d. Tr., 69.

Maren Olufsdtr., Hjerm Hrd., a. d. Tr., 68.

Maren Olufskone i Holstebro, a. d. Tr., 104 ff.

Maren Poulsdr. Jakobs-kone i Sevel, a. Tr., 75 f.

Maren Svendsdr. Norre i Trabjerg, a. d. Tr., 96 f.

Maren Thamisdtr. i Oddum, a. Tr., 92.

Maren Vævers i Trandum Skovgaard, a. d. Tr., 72.

Margrethe Hvidsdtr. i Oddum, a. d. Tr., 89.

Margrethe Staffensdr. i Lundsby, Oddum S., a. Tr. 89, 92.

Mensalgaarden i Borbjerg, 137.

Mette Jensdr. Hjort i Rom, a. Tr., 86 ff.

Mette Peder Murmesters Datter, a. d. Tr., 69.

Mikkel Vistesen i Torp, Sog-nedegn til Vrou og Resen, 70 f., 80 f.

Mosekultur, 3.

Møller, C., pens. L., 134 ff.

Møller, Dorothea Benedicte, f. Herzog, Vejbjerggd., 116 ff.

Møller, Jacob Christian, Vejbjerggaard, 116 ff.

N.

Niels Christensen Bjerg i Lundsby, Oddum S., a. Tr., 92.

Niels Christensen i Hostrup, a. Tr., 69.

Niels Ibsen i Vrou, a. d. Tr., 75.

Nielsen, Oluf, Dr. phil., Raadstuearkivar, 12.

O.

Opstrup, Stadil S., 11.

Overdrev, 44 f.

P.

Peder Palladius, Biskop, 68.

Peder Jepsen i Fassie, Naur S., a., d. Tr., 85 f.

Pedersen, Anders, Gaardejer i Opstrup, 13.

Pedersen, Christen, Sognepræst i Oddum, 89 ff.

»Pinen«, Kro v. Oddesund, 118, 126.

Plantning, 4.

Poulsen, Knud, Sognepræst i Borbjerg, 140.

Prinsen af Salem = Salm. 119.

R.

Rebede Byer, 28 f.

Rüse, Baron, 61.

Rysensten, 35, 60.

S.

Sandbjerg, Ulrik, til Kvelstrup,

Lensmand paa Lundenæs,
84, 97.
Saastrup Drengenhjem, 143.
Schmidt, M. N., Magister,
Præst i Borbjerg, 141.
Severinsen, P., Sognepræst,
Forfatter, 15.
Sidsel Møller i Holstebro, a.
d. Tr., 104.
Skifte (Fald), 24, 26 f.
Skove, 52.
Solskiftede Byer, 28 f.
Skram, Jakob, til Fruergaard,
100 ff.
Staby Højskole (Vinterlærer-
seminarium), 8, 12.
Stokkendal, Gaard i Humlum,
S., 129.
Storgaard i Rindum S., 11.
Storgaard Pedersen, P., Læ-
rer, Forfatter, 11—17, Bill.
16.
Storgaard, Sidsel, 11.

T.

Toft, 31 f.
Trabjerg, 143 f.

Trolldom, 66 ff.
Tyske Soldater, 118 ff.
Tægt (Aarsgøde), 24.

V.

Vareindkøbsforening, Ringkø-
bing Amts, 8.
Vejbjerggaard i Humlum S.,
116 ff., Bill. 118.
Vejrforhold ved Vesterhavet,
62.
Vestergaard i Ulfborg S., 1.
Vestergaard, Kr. Larsen,
Gaardejer, 1—10, Bill. 4.
Vestergaard, Lars, Gaardejer,
1.
Vide, Gammel Sogns, 111 ff.
Villadsen, Jomfru, gift Over-
gaard, 126.
Windischgrätz' Dragoner,
119 ff.

Ø.

Østrigske Dragoner, 125.
Østrigske Officerer, Bill. 131f.

Regnskab for Ringkjøbing Amts historiske Samfund 1930—31.

Indtægt:	Kr.	Ø.	Udgift:	Kr.	Ø.
Beholdning fra forrige Regnskabsaar	1433	85	Herning Avis for Kundgørelser	8	00
Statstilskud $\frac{3}{10}$ 30: 70 Kr., $\frac{3}{12}$ 30: 70 Kr.,			Herning Folkeblad do.	8	74
$\frac{1}{4}$ 31: 70 Kr., $\frac{1}{7}$ 31: 70 Kr.	280	00	Ringkjøbing Amts Dagblad do.	8	48
Aarbøger solgte til Medlemmer indenfor			Bogtrykker Rasmussens Regning $\frac{5}{11}$ 1930 ..	1631	00
Ringkjøbing Amt	1773	50	Honorar til Ejnar Poulsen	180	00
Solgte til Medlemmer udenfor Ringkjøbing			Porto 50 Øre + 75 Øre + 20 Øre.	1	45
Amt	270	00	Brandforsikring af Bogsamlingen $\frac{2}{1}$ 1931..	1	35
Solgte til Medlemmer af andre historiske			P. Storgaard Pedersen for Afhdl. Vestjydske		
Samfund	70	50	Ordsprog	78	00
Solgte til 38 Medlemmer i Ringkjøbing ...	114	00	Sekretærens Løn	600	00
Ældre Aarbøger afhændede	13	50	Indsat i Ringkjøbing Landbobank	1494	27
do. do.	24	00	Forfatterhonorar til Johannes Tholle	104	00
Indvundne Renter	69	44	do. M. Madsen Vorgod ...	12	00
Hævet i Banken	147	06	do. Konsulent N. Overgaard	24	00
			Medlemsbidrag til Dansk historisk Fælles-		
			forening	44	56
	4195	85		4195	85

Ovenstaaende Regnskab er revideret af undertegnede; intet fundet at bemærke.

Holstebro, den 28. August 1931.

P. Bojsen.

P. Meldgaard.

Efter at Lærer E j n a r P o u l s e n i Hardsyssels Aarbog 1918 havde skrevet om Estvad Degne, gav han sig efter Opfordring af vort historiske Samfunds daværende Sekretær, Storgaard Pedersen, i Lag med at samle Stof til en fuldstændig »Hardsyssels Degnehistorie«, hvoraf Ginding Herred (59 S.) fremkom i Aarbogen for 1930.

Da en fortsat Optagelse i Hardsyssels Aarbog vilde lægge Beslag paa alt for megen Plads i en Aarrække, vedtog historisk Samfunds Styrelse i sit Møde paa Rindumgaard d. 4. Marts d. A. i Stedet at støtte Udgivelsen af Degnehistorien, som man erkendte var et grundigt og dygtigt Arbejde, med et aarligt Bidrag paa 200 Kr. i 3 Aar, mod at vore Medlemmer kan faa Bogen til halv Pris.

»Hardsyssels Degnehistorie«, 1. Del, er nu udkommen i Oktober d. A. og omhandler alle Skoler i Ginding, Hjerm, Skodborg, Vandfuld og Ulfborg Herreder med alle deres Lærere (Første-, Anden- og Enelærere) og Lærerinder fra Skolernes Opretelse til 1930. Det er et Værk paa 300 Sider med en Fylde af Oplysninger, som det har kostet Forf. et omfattende Arbejde at fremskaffe fra Arkiver og ved Brevskifte. Det store Stof er ordnet i Lighed med Vibergs velkendte Præstehistorie, dog ikke saa tørt som der, idet Teksten jævnlig oplives ved Citater fra Visitatser, Kirkebøger o. l., som giver Tidskolorit.

Bogen faas ved Henvendelse til Forfatteren, Lærer Ejnar Poulsen, Løvskaal Skole, Bjerringbro. Prisen er 9 Kr., men den kan ogsaa faas herredsviis i Hæfter a 2 Kr.; dog er Skodborg-Vandfuld Herreder i eet Hft. og koster kun 3 Kr. Historisk Samfunds Medlemmer faar altsaa hele 1. Del for 4 Kr. 50 Ø. og Hæfterne for henholdsvis 1 Kr. og 1 Kr. 50 Øre.
